

316.637

Hungarológiai Közlemények

A MAGYAR TANSZÉK FOLYÓIRATA

2013 • 2

Hungarológiai Közlemények

AZ ÚJVIDÉKI BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR
MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM TANSZÉKÉNEK
FOLYÓIRATA
2013. XLIV. évf. 2. sz. ÚJ FOLYAM XIV. évf. 2. sz.

ÚJVIDÉK

2013 • 2

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének tudományos folyóirata

Megjelenik évente négyszer

Főszerkesztő: Toldi Éva

(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, evatoldi@eunet.rs)

Felölős szerkesztő: Csányi Erzsébet tanszékvezető

(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, erzsebet.csanyi@gmail.com)

A kiadásért felel: Ivana Živančević-Sekeruš dékán

(Bölcsészettudományi Kar, Újvidéki Egyetem, Szerbia)

Nemzetközi szerkesztőbizottság

Deréky Pál

(Universität Wien, Ausztria, pal.dereky@univie.ac.at)

Fazekas Tiborc

(Universität Hamburg, Németország, fs6a006@uni-hamburg.de)

Jankovics József

(MTA BTK Budapest, Magyarország, jankovics.jozsef@btk.mta.hu)

Tuomo Lahdelma

(Jyväskylä yliopisto, Finnország, lahdelma@cc.jyu.fi)

Andrić Edit

(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, andrice@sbb.rs)

Cseh Márta

(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, cehmarta@gmail.com)

Gerold László

(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, gerlgalm@eunet.rs)

Utasi Csilla

(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, csilla.utasi@gmail.com)

Szerkesztőségi titkár

Kovács Rác Eleonóra

(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, kalic@tippnet.rs)

Angol fordítás: McConnell-Duff Márta, *szerb fordítás:* Andrić Edit

Lektor-korrektor: Buzás Márta

A szám megjelenését a Vajdaság Autonóm Tartomány Művelődési és Tájékoztatási Titkársága támogatta

A kéziratokat a főszerkesztő (evatoldi@eunet.rs) vagy a szerkesztőség (hungar@ff.uns.ac.rs) elektronikus postacímére várjuk.

UNIVERZITET U NOVOM SADU

Papers of

Hungarološka saopštenja

FILOZOFSKI FAKULTET
GODIŠTE XLIV-2/XIV-2

NOVI SAD

2013 · 2

**MTA KÖNYVTÁR ÉS
INFORMÁCIÓS KÖZPONT,**

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

HUNGAROLOŠKA SAOPŠTENJA

Naučni časopis Odseka za hungarologiju Filozofskog fakulteta
Univerziteta u Novom Sadu

Izlazi kvartalno

Glavni urednik: Eva Toldi

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Srbija, evatoldi@eunet.rs)

Odgovorni urednik: Erzebet Čanji, šef katedre

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost, Srbija, erzsebet.csanyi@gmail.com)

Za izdavača: Ivana Živančević-Sekeruš, dekanica

(Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Srbija)

Međunarodni uređivački odbor

Pál Deréky

(Universität Wien, Austrija, pal.dereky@univie.ac.at)

Tiborc Fazekas

(Universität Hamburg, Nemačka, fs6a006@uni-hamburg.de)

József Jankovics

(MTA BTK Budapest, Mađarska, jankovics.jozsef@btk.mta.hu)

Tuomo Lahdelma

(Jyväskylän yliopisto, Finska, lahdelma@cc.jyu.fi)

Edit Andrić

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost, Srbija, andrice@sbb.rs)

Marta Čeh

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost, Srbija, cehmarta@gmail.com)

Laslo Gerold

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost, Srbija, gerlgalm@eunet.rs)

Čila Utaši

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost, Srbija, csilla.utasi@gmail.com)

Sekretar redakcije

Eleonora Kovač Rac

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost, Srbija, kalic@tippnet.rs)

Prevod na engleski: Marta McConnell-Duff, *prevod na srpski:* Edit Andrić

Lektor-korektor: Marta Buzaš

Objavljivanje broja potpomogli su: Sekretarijat za kulturu i javno informisanje
Autonomne pokrajine Vojvodine

Rukopise slati na adresu glavnog urednika (evatoldi@eunet.rs) ili redakcije
(hungar@ff.uns.ac.rs).

UNIVERSITY OF NOVI SAD

*Papers of
Hungarian
Studies*

OF THE FACULTY OF PHILOSOPHY
VOLUME XLIV-2/XIV-2

NOVI SAD

2013 · 2

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK
PAPERS OF HUNGARIAN STUDIES
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy
Department of Hungarian Studies

A quarterly publication

Editor-in-Chief: Éva Toldi

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia,
evatoldi@eunet.rs)

Managing Editor: Erzsébet Csányi, Head of Department

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies,
erzsebet.csanyi@gmail.com)

Responsible Editor: Ivana Živančević-Sekeruš, Dean

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Serbia)

International Editorial Board

Pál Deréky

(Universität Wien, Austria, pal.dereky@univie.ac.at)

Tiborc Fazekas

(Universität Hamburg, Germany, fs6a006@uni-hamburg.de)

József Jankovics

(MTA BTK Budapest, Hungary, jankovics.jozsef@btk.mta.hu)

Tuomo Lahdelma

(Jyväskylän yliopisto, Finland, lahdelma@cc.jyu.fi)

Edit Andrić

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia,
andrice@sbb.rs)

Márta Cseh

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia,
cehmarta@gmail.com)

László Gerold

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia,
gerlalm@eunet.rs)

Csilla Utasi

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia,
csilla.utasi@gmail.com)

Editorial Secretary

Eleonóra Kovács Rác

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, kalic@tippnet.rs)

English translation: Márta McConnell-Duff, *Serbian translation:* Edit Andrić
Proofreader: Márta Buzás

The issue was sponsored by the Secretariat for Culture and Information of the
Autonomous Province of Vojvodina

All manuscripts should be submitted by e-mail to the Editor-in-Chief
(evatoldi@eunet.rs) or the Editorial Office (hungar@ff.uns.ac.rs).

TARTALOM

FARAGÓ Kornélia: Az érzéki öntapasztalat és a másik teste (<i>A testpoétika és a térdiskurzus összefüggései</i>)	1–10
BENCE Erika: A magyar történelmi elbeszélés kezdetei Bánátban (<i>Baloghy Imre [Neutrális]: A paplak históriája</i>)	11–28
MÁK Ferenc: Fiume és a magyar sajtó	29–47
PATÓCS László: A kultúra mint a kívülállás diskurzusa Végel László prózájában	48–57
SÁGI VARGA Kinga: A tér valóságától megfosztott idő Juhász Erzsébet <i>Homorítás</i> című regényében	58–67
HORVÁTH FUTÓ Hargita: A portfólió a nyelvtanulási-tanítási folyamatban	68–74
RAJSLI Ilona: A történelmi nyelvtan szerepe a mai magyar nyelv tanításában	75–84
PÁSZTOR KICSI Mária: Paradigmaváltás az anyanyelv oktatásában (<i>Konstruktivista tanulási környezet és oktatószofíverek a magyarórán</i>)	85–98
LÁNCZ Irén: A dicséretre adott válaszok a magyar és a szerb nyelvben	99–114

SADRŽAJ

Kornelia FARAGO: Kulno samoiskustvo i telo drugog (<i>Povezanosti poetike tela i prostornog diskursa</i>)	1–10
Erika BENCE: Počeci mađarske istorijske pripovetke u Banatu (<i>Imre Balogi [Neutralis]: Istorija popovske kuće</i>)	11–28
Ferenc MAK: Rijeka i mađarska štampa	29–47
Laslo PATOČ: Kultura kao diskurs o nepripadanju u prozi Lasla Vegela	48–57
Kinga ŠAGI VARGA: Vreme lišeno stvarnosti prostora u romanu <i>Homorítás</i> Erzebet Juhas	58–67
Hargita HORVAT FUTO: Portfolio u procesu nastave – učenja jezika	68–74
Ilona RAJŠLI: Uloga istorijske gramatike u nastavi savremenog mađarskog jezika	75–84
Marija PASTOR KICI: Smena paradigmi u nastavi maternjeg jezika (<i>Konstruktivistička sredina učenja i didaktički softveri na časovima mađarskog jezika</i>)	85–98
Iren LANC: Reakcije na pohvale u mađarskom i srpskom jeziku	99–114

CONTENTS

Kornélia FARAGÓ: Sensual Experience of the Self and the Other Person's Body <i>(Correlations between body poetics and space discourse)</i>	1–10
Erika BENCE: Beginnings of Historical Stories in Banat <i>(Imre Baloghy [Neutrális]: A paplak históriája)</i>	11–28
Ferenc MÁK: Fiume and Hungarian Journalism	29–47
László PATÓCS: Culture as the Discourse of Outsiderness in László Végel's Prose	48–57
Kinga SÁGI VARGA: Time Deprived of the Reality of Space in the Novel <i>Homorítás</i> by Erzsébet Juhász	58–67
Hargita HORVÁTH FUTÓ: Portfolios in the Process of Learning and Teaching Languages	68–74
Ilona RAJSLI: The Role of Historical Grammar in Teaching Modern Hungarian	75–84
Mária PÁSZTOR KICSI: Paradigm Change in Teaching the Mother Tongue <i>(Constructivist learning environment and software in the Hungarian lesson)</i>	85–98
Irén LÁNCZ: Compliment Responses in Hungarian and Serbian	99–114

MEMORANDUM

The following information was obtained from a review of the records of the Department of the Interior, Bureau of Land Management, regarding the proposed acquisition of certain lands in the State of California.

The lands in question are situated in the County of [County Name], State of California, and are described as follows: [Description of lands]

The proposed acquisition of these lands is necessary for the purpose of [Purpose of acquisition]

The lands are currently owned by [Current owner]

The proposed acquisition is being made pursuant to the provisions of the [Relevant law]

The acquisition of these lands will result in the following benefits: [Benefits of acquisition]

The acquisition of these lands will also result in the following costs: [Costs of acquisition]

The net benefit of the acquisition is [Net benefit]

The acquisition of these lands is recommended for approval.

FARAGÓ KORNÉLIA

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
cornea@eunet.rs

AZ ÉRZÉKI ÖNTAPASZTALAT ÉS A MÁSIK TESTE *A testpoétika és a térdiskurzus összefüggései*

Sensual Experience of the Self and the Other Person's Body
Correlations between body poetics and space discourse

Čulno samoiskustvo i telo drugog
Povezanosti poetike tela i prostornog diskursa

A tanulmány a térdiskurzusok perspektívájából világítja meg a testpoétika néhány kérdését. A jelenkori magyar próza jellemzőit alapul véve elemzi a piszkos testek kriminalizáló elgondolását, a testek ellenségessé tételét működtető eljárásokat, az eltávolítás, a távoltartás, az elrejtés tervonatkozásait. Vizsgálja azokat az elbeszélési helyzeteket, amelyeket a különböző hatalmi ambíciók és megszállottságok dinamikájának megvalósulásaként értett test hozhat létre: a hatalmi viselkedések egyes változatai bizonyos testtartások és testhelyzetek kikényszerítésével jönnek létre. Az erőszaktelekkel terhelt szövegek sorát áttekintve arra a következtetésre jut, hogy a negativitások és kegyetlenségek együttese mindig látványosabban hozza létre a transzformációs tereket, a kiüresített, a testhiányos territóriumokat, a szétválasztó térjelentéseket. Kimutatja az elemzés azt is, hogy a test mint narratív termék a mai prózában is rendkívül sok variációban állhat a groteszk szolgálatában. A testi hátrányokkal, a fogyatékossgal, a nemiséggel terhelt testi én-érzet narratív mintái ilyen tekintetben igencsak változatosak.

Kulcsszavak: én-érzet, groteszk testszemlélet, korporeális reflexió, taktilitás, testpoétika, térdiskurzus.

Az elbeszéléselemleti gondolkodásban végbement „térbeli fordulat” összefüggésbe hozható a test előtérbe kerülésével, a korporeális narratológiák jelenkori szemléleti jellemzőivel. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a testértelmezések ki vannak téve a térgondolkodások modifikációs ritmusának:

a korporeális reflexió nem kerülheti meg a test tériességi kérdéseit, a test térszerkezeti értelmezését, a testek viszonylati felfogását a határstruktúrák, a jelenlétek és távollétek hálójában. Én-érzetünk mintegy magába vonja, magába építi a test terén kívüli tériességeket is. Úgy tűnik, az önmagán túlmutató test középpontba állításával juthatunk közelebb az elbeszélő szövegek narratológiai működésrendjének feltárásához. Ahogyan a *Jelentős testek* szerzője fogalmaz: „A testek nemcsak hogy önmagukon túlmutató világokra engednek következtetni, de arra is rá kellett jönnöm, hogy ez az önnön határaikon való túlmutatás, ami egyszersmind a határok elmozdulása maga, a testek »mibenlétének« lényegi mozzanata” (BUTLER 2005; 11).

A testet azért sem tudjuk a térjelentésektől elszakítva megérteni, mert a tér annak a módja, ahogyan a test testként realizálódik. Ahelyett, hogy a saját testemet csupán a tér egy fragmentumaként értelmezném, radikálisabban kell fellépnem, és Merleau-Ponty gondolkodását követve abból kell kiindulnom, hogy az én számomra nem létezne a tér, ha nem lenne testem (MERLEAU-PONTY 2006; 132). Az tehát a kiindulópont, hogy testünk a tér tartozéka, mivel maga is tériesség, s mint ilyen az önmagán túlmutató térérzet számunkra való lehetségességét is jelenti. Nagyon lényeges szem előtt tartani, hogy bár a test tériessége az alaki és az anyagszerű tériessége, de mégsem a tárgyak állapotbeli tériességére kell gondolnunk, hanem egy egészen különleges, az idővel is speciális módon bíró, *szituatív tériességre*. Az idézett gondolkodó ezzel a kategóriával írhatja le olyan eszközként a testet mint sajátos érzékelés- és kifejezéssteret, amely a leginkább lehetővé teszi, hogy egyáltalán legyen világunk (MERLEAU-PONTY 2006; 182). Következésképpen a saját test tapasztalata arra készítet bennünket, hogy te-reinket az egzisztenciában gyökereztessük. Richard A. Etlin az egyéni térérzetet kutató 19. századi iskolák fogalomkészletét vizsgálva – melleleg egy mottóként kiemelt Merleau-Ponty idézetből¹ kiindulva – külön kifejezést (Körpergefühl) talál arra az érzetre, amelynek érzése teljesen átjárja a testet: „ha egy környező építészeti térben fellépő testi érzetet vagy térérzést kívántak kiemelni, melynek a testi én a középpontja, akkor Raumgefühl-ről beszéltek” (ETLIN 1999; 106).

A korporeális természetű újragondolások sok tekintetben éppen a test tériességének és anyagiságának közös jelentéseit érintik. A test sérülései megnyílásai, a megbontott, a megsebzett test szenvedései is erre emlékeztetnek, és ezért kellene bevonnunk a diskurzusba a degenerált és beteg testeket félrehelyező, elkülönítő narratívákat, a különböző szanatórium- és

¹ „Mint mondtuk, a tér egzisztenciális; de éppígy azt is mondhattuk volna, hogy a létezés térbeli.”

karanténtörténeteket is. Ezek azt is közvetítik felénk, hogy a kulturális közeg szerepe kiemelten hangsúlyos a test tériességének és a tér testi feltételezettségének értelmezésében. Michel Foucault a válság és a deviáció heterotópiáiról beszélve említi az előregedő, a hanyatló testek számára kijelölt helyeket, és külön a halott testeket befogadó temetők eltérő terét, arról is szólva, hogy a 19. századtól válik zavaróvá a halott test közelsége, és kezdődik el a temetők kihelyezése a települések külső területeire, ekkortól „formálhat jogot mindenki a maga kicsinyke rekeszére, a maga kicsinyke személyes oszladozása számára” (FOUCAULT 1999; 151). A test életét a halálig követő elbeszélés mindig is meglehetősen sok jelentést bízott a haldoklás jeleneteire, a temetési (szertartási) helyzetre (a vizsgált szöveganyagból lásd a *Temetés* című elbeszélés példáját) a temetői térkonstellációkra.

A Másik testi romlása visszataszító, csúnyasága fenyegető, így a szimbolikus antropológia meglátásai szerint, a csúf, a piszkos testek kriminalizáló elgondolása, ellenségessé tétele, a testi tisztátalanság minden jelentése, szervesen függ össze az *eltávolítás*, a *távoltartás*, sőt az *elrejtés* térvonatkozásaival. „A kényelem, a beteljesülés és a tisztaság képei közepette a halált kísérő kellemetlen szagok és látványok elviselhetetlenné válnak: »a piszkos halált« el kell rejteni” (FEATHERSTONE 1997; 92–93).² A tisztátalansághoz kapcsolódó kriminalizáló testértelmezési hagyományok a jelenkori magyar próza testpoétikai alakításrendjében is azonosíthatók: „Majorék a csúnya lábujjukkal, a gombás körmükkel, a cserepes szájukkal mindenhova beférkőznek [...], álmomban megbecstelenített a retkes könyökű Major kölyök” (SZVOREN 2012; 31, 34). Ebben a gondolatkörben feltétlenül meg kell említeni azt az eljárást, amely miközben az emberölési jelenetet a csúnya és a szép testek viszonylati relációjában valósítja meg, a gyilkos testét minősíti csúnyának (a fenék szinekdochéjával kifejezve groteszknek is) az áldozat testi látványával ellentétben. Az *áldozat* teste tehát halálközeli állapotában sem csúful el: „Ez a hatalmas fenékben végződő két oszlopos comb, ami magát a testet teljesen eltakarta, valahogy csúnyábbnak tűnt, mint a bátyám földön fekvő, párától fénylő és szinte teljesen meztelen izmos teste, amiről tusakodás közben félig már lesodródott a tiszta alsónadrág. [...] Mert szép volt a bátyám, ahogyan...” (SZVOREN 2010; 244). Az sem mellékes, hogy a jelenetet a majdani áldozat aprólékos, minden mozzanatában követett tisztálkodása előzi meg, amit itt már csak a tiszta alsó jelez. Nem kétséges, hogy ezek a példamondatok, mint ahogyan a továbbiak is, egy olyan prózavilágból valók, amely széleskörűen törekszik a testproblematika, a testéret elbeszélhetőségének megközelítésére, a testi én narratív kialakíthatóságának körüljárására.

² Mike Featherstone Ariést (*The Hour of Our Death*. New York, Knopf. 1981) idézi.

Az erőszaktételekkel terhelt szövegek sorát vizsgálva arra a következtetésre jutunk, hogy a negativitások és kegyetlenségek együttese mindig látványosabban hozza létre a transzformációs tereket, a kiüresített, a testhiányos territóriumokat, a szétválasztó térjelentéseket. Azt is világossá kell tenni, hogy a *diszlokációs poétikák* áthelyezési, kirekesztési, ki- és bezárási mechanizmusai voltaképpen a test felügyeletét, fegyelmezését, akadályoztatását szolgálják, a narratív térmanipulációk a börtönök, a táborok heterotopikus jelentéseit ötvözik a test mozgásterének szűkítésével, az élelem és a szexuális örömök megvonásával. A ki- és bezártság tekintetében viszont mindennapi értelemben rendkívül fontos lehet az önérzés beszéde, hiszen paradox jelentéseket felszínre hozva világíthat meg lényeges viszonylatokat: „Úgy néztünk ki az ebédlő ablakán, mintha ki lennénk zárva. Pedig mi voltunk többen: huszonöten, és belül” (SZVOREN 2012; 5).

A száműzetések, a nagyvilágban való bolyongások a test távollétét narrativizálják, az idegen befogadásáról szóló történetek pedig mindig külön gonddal beszélnek a testnek való helyadásról. A visszatérések a testet állítják újra elének, az elhagyott helyeken várakozók elé, teszik közvetlenül láthatóvá, érinthetővé. A találkozás ebben a gondolkodásban olyan kronotopikus társas jelenség, amelynek jelentős testi aspektusai vannak, a találkozó felek belépnek a testi kontaktus zónájába, a közvetlen érintkezés terébe. A jelen nem lévő, a hiányában felidézhető, a maga távolságával kívül kerül az érzékelések terén, ezzel szemben az, akivel találkozom, érvényesítheti testének érintési törekvéseit. A találkozás egész egyszerűen a testi jelenlét helye, a közvetlen szembesülésé. A taktilitás és a szaglás jelentései testi közelséget feltételeznek, közvetítésüket a technika sem tudja megoldani. A messzeség-dimenziók legfeljebb a hiány, a különböző fantáziakonstrukciók, az emlékezet, a vágy relációjában épülhetnek tapintható, szagolható (a test hallhatósága és láthatósága a telefonos, videotelefonos kommunikációs rendszereknek köszönhetően ma már más értelmezési mezőben kerül megértésre) testi jelentésekből. „Legyen hihető, hogy a telefonkagyló átérészi a szagokat: a mély álomból hirtelen ébredő ember órákon át csukva tartott szájának a szagát, a fejbőr homlokra kúszó faggyúillatát” (SZVOREN 2010; 46).

A különböző hatalmi ambíciók és megszállottságok dinamikájának megvalósulásaként értett test meglehetősen kemény elbeszélési helyzeteket hozhat létre. A hatalmi viselkedések egyes változatai, bizonyos testtartások és testhelyzetek kikényszerítését használják, például a földre kényszerítés, a térdeltetés „lealacsonyító” jelentéseivel, a térdelő fölé magasodó hatalmi alannal. Egy alulso helyzetben lévő gyermek perspektívájából megvalósuló elbeszélésből idézem a lefelé kényszerítés jelenetét és az ehhez társuló belső beszédet: „Térgepyűj le. Gyerünk. Nem azt akartam, hogy a nő segítsen,

hanem hogy ne legyen ott. Megértettem, miért néztek rám dühösen a vilamoson. Már nem volt új a kabátom, és a szekrénykulcs is fölösleges. A füleden ülsz? Térgyepüni, mondta. Én nem akartam ellenkezni, csak azon gondolkodtam, hogyan kezdjem el. Melyik térdemet tegyem le először a pocsolóba. Eszembe se jutott, hogy odébbálljak, és keressék egy szárazabb helyet. Egy ilyen pisis, és nem hajlandó térgyepüni az idősebb előtt. [...] 32 éve gürcölök, aztán nem engedelmeskedik egy ilyen dugasz. [...] Nem volt természet a nadrágszárak között a távolba nézni, túl közel állt a férfi. Felbőgött egy buszmotor. Nézzé a szemembe, te. És úgy már ment, térdepelve rá tudtam nézni. 32 éve húzom az ígát. Szeme volt, de tekintete nem” (SZVOREN 2012; 13–14). Mint érzékelhettük, a másik szemmagasságánál jóval lejjebb kerülő elbeszélő fölnez az őt megalázóra. A szélesebb szövegkörnyezet azt is világossá teszi, hogy a megalázott nem a tekintet nélkülít gyűlöli, hanem megaláztatásának közönyös tanúját, a közelben ácsorgó nőt. A későbbiekben az ezt az érzést értelmező mondat – beköltöztetve az élményt a szereplő otthoni környezetébe – a szinekdochikus antropomorfizáció érvényesítésével, az említett női figura egy testi jellemzőjével ruházza fel a környezeti tárgyakat: „Kontya nőtt a terítőnek, a villanykapcsolónak, a kenyérpírtónak” (SZVOREN 2012; 16).

A testtéma narratológiai megalapozása a saját test és a másoktól való gyermekkori elkülönülés formáival veheti kezdetét: elkülönülni másoktól alanyi és tárgyi mivoltunkban is. A gyermeki önátélés leginkább az anya vonatkozásában realizálódik ezekben az elbeszélésekben. Az elkülönülés vágya működik a gyermekben, miközben önnön testi megjelenésében minduntalan felismeri az anya mozdulatait: „járásomban felismertem anyám lendületes lépteit”. A gyermek testét leképező viszonyba állító elbeszélés azt hivatott érzékeltetni, hogy a megszabadulás lehetetlen, hiszen az anya testi viselkedésének jegyei már a sajátjaként működnek, és kitörölhetetlenül beíródtak a gyermeki identitás testi jelentéseibe. Némely testi egyezések vonatkozásában az anyában a hozzátartozás birtoklásba átsapó szerkezetei erősödnek fel: „Amikor rosszul lettem az elsős évnyitón [...] anyám leplezetlen örömmel ismert rá saját gyermekkori rosszulleteire, s az ő bennem ismétlődő rossz tulajdonságaiban azt a köteléket üdvözölte, ami az ő tulajdonává tesz és mozgásomban korlátoz” (SZVOREN 2010; 189). A gyermeki elbeszélő kimondja, hogy az anya valójában saját lenyomataként, a világban való nyomhagyásának eszközeként tekint rá. A sajátban, a sajátban felismert Másik testi lenyomatainak szinekdochikus viszonylatai meglehetősen változatosak.

Egy helyütt az anya csókja mintegy nyállal jelöli meg a gyermeki arcot, és az arc olyan felszín, amelyre a másik test váladéka ír védelmező jelentéseket. A nyál a másik testének emléke a saját test terében: „Míg a konyhába

megy, hogy megterítsen, még nem törölöm le a nyálát – csak mikor kezdet mosok vacsora előtt” (SZVOREN 2012; 16). Az előbb idézett megalázottsági élmény estéjén a fiú, nyilván a vigaszt nyújtó közelség igényétől indítatva, nem hajtja végre az elkülönülési rítust, nem törli le a nyálát: „Olyan vagy, mint a bili füle, mosolygott Desanya, ma még a nyálamat is elfelejtetted lemosni” (SZVOREN 2012; 16). A gyermekkori testi viszonyok más vonatkozásokban is az anya közelében tartják a gondolkodást, nem tudnak függetlenedni az anya általi folyamatos látottság gondolatától. Egy olyan példát választottam, ahol a gyermeki testviszonylatok lépnek működésbe, a Másik testére irányuló szándékok tisztázatlanságának kiemelésével: „Imádom Dodikát. Tőle azt várom, hogy a talpa beférjen a számba, és ruganyos, illatos, ennivaló húsa legyen az idők végezetéig” (SZVOREN 2012; 25). A testvér testéhez való viszony olykor nagyon közel kerül a megsemmisítés, az elpusztítás jelentéseihez. Az anya ilyen helyzetekben a csecsemő testét védő biopolitikai hatalom megtestesítőjeként épül be az elbeszélésbe. A belsővé lett szabályozottságot, az anyai hatalom interiorizálódása, a megfigyeltség, a kontroll érzésjelentései kötik össze a testi viselkedéssel. „Az az érzésem, hogy Édesanya les valahonnan, a szekreter mögül, a kulcslyukon át” (SZVOREN 2012; 25). A tiltásból születő feszültségek kiszámítottabbá teszik a viselkedést, és ami nagyon fontos az elbeszélés karakterét illetően, felerősítik a reflexivitást. A láthatatlan látás feltételezése rátelepszik a gondolkodásra. „Attól tartok, hogy a kulcslyuk túloldaláról nézve dögönyözés és gyilkolás között kevés a szemmel látható különbség. Közélről minden más” (SZVOREN 2012; 25). A gyermeki elbeszélő tevékenység abban áll, hogy megmutatja a másik intencióinak beépülését az öneszmélésbe, és az én öneszmelése úgy jelenik meg, mint válasz ezekre az anyai intenciókra. A saját szagvilágára is reflektáló test-én nagyon sokszor az illatos és a „nem is annyira kellemes” illataiban színre kerülő Másik érzékelésével együtt rajzolódik ki. Sokszor éppen a szaglászérzeti dimenziók mentén rajzolódik ki az undort élvezeti kategóriaként megjelenítő némiképpen önreflexív szövegjelentés is: „mintha éppen azzal nem tudna betelni, ami undorító” (SZVOREN 2010; 241).

Tanulságos megfigyelni azt is, hogy milyen egyedi jelentések jönnek létre az ének a Másik testéhez kötődő interpretációjával, hogy miként hatja át az evés képzete a fiatalabb testvér testéhez való viszonyt. A narratív hang a fiú perspektívájából mutatja a példát: „Hangosan rágok, csattogtatom a fogszoromat, hevesen csámcsogok. Habzsolok, mintha az öcsém testét enném” (SZVOREN 2012; 26). „Bármennyi húst meg tudnák enni, talán azért falom annyira Dodikát” (SZVOREN 2012; 27). Azt, hogy az éhség elvezethet a másik test bekebelezésének vágyáig, illetve hogy kifejezheti a birtokbavétel,

a szexuális értelemben vett megközelítés vágyát is, a Proust-kutatás mutatta meg nekünk a maga izgalmas megfigyeléseivel. Jean-Pierre Richardnak az erotikus és a kulináris gyönyörök ötvözését kimutató elemzéséből idézek: „A testivel szemben a fogyasztható tehát egyszerre metaforikus és metonimikus értékű: hol hasonlít hozzá, hol helyettesíti azt, gyakran a kettő egyszerre. Albertine arcát megcsókolni vagy megenni – majdnem ugyanaz. És megfordítva: Gilberte mellett, Gilberte-tel megenni a keleti édességet, amelyet a fiatal lány kínál nekünk úgy, hogy fel is darabolja, valójában azt jelenti, hogy titokban, de az ő beleegyezésével, birtokba vesszük őt magát” (RICHARD 2000–2001; 158). Az evéssel és az ivással összefüggésbe hozható képzetek az elfogyasztás, az orális birtokbavétel az erotikától érintett módon is jelen van a kortárs magyar elbeszéléskultúrában: „Mikor visszatértünk a partra, a puha szájával megevett és megivott” (SZVOREN 2012; 54).

A másik váladékok formájában való elfogyasztásának összefüggései sok, itt most nem kifejehető kérdést nyitnak meg a testi *liminális* viszonylatok vonatkozásában. Az enni más testi váladékából, illetve az enni a saját test ürülékéből, a testtapasztalatoknak a mára undorkeltésre alkalmas változataival a kortárs magyar próza erősen visszamutat a groteszk testábrázolás hagyományaira: „Enyhe hányingerem van, ha arra gondolok, hogy a többi ember azon a váladékon nőtt fel, ami a mellből szívárog” (SZVOREN 2012; 25). „Az egyik este a férjem halálra válva mesélte, hogy a fiunk a saját kakáját eszi. Saját szemével látta, hogy kóstolgatja” (SZVOREN 2012; 53). A másik teljes érzelmi elfogadásának egyik aspektusaként is megjelenhetnek a testiségnek a fiziológiai naturalizmushoz köthető változatai, a testi funkciók egymás előtti szabad megjelenítése, a mai kulturális felfogásunk szerint elrejtendőnek tartott ürülék, mint azonossági elem kölcsönös megmutatása: „A legnagyobb mínuszok idején ő és a felesége egy vödörbe végezték a dolgukat. Akkor még szerették egymást. Megmutatták egymásnak a székletüket” (SZVOREN 2012; 132).

A test mint narratív termék a mai prózában is rendkívül sok variációban állhat a groteszk szolgálatába. A testi hátrányokkal, a fogyatékossgal, a nemiséggel terhelt testi én-érzet narratív mintái ilyen tekintetben igencsak változatosak. Az alapvetően testi karakterű elbeszélésekben a szinekdochikus elgondolás, a test egészének képviselőjében megjelenő részletek kinyitásával a Másik testétől való irtózás, az undort keltő, a taszító hatások intenzifikálásának eszköze. A darabokban megjelenő test példatára sok hasonlóságot mutat az ez irányú bahtyini elgondolásokkal. Megnyitja például a testeket úgy, hogy az alakzat észrevétlenül a testből kreált tér kérdésébe vezet át: „Egy csésze megemelkedett, finoman megdőlt, és gazdátlan szájba öntött almalevet. Az élénkpiros száj éppen nyitva volt. [...] De ki akarna

ezekbe a szájukba belenézni?” (SZVOREN 2012; 17) Ezenkívül lefokozó eszközként is számításba jöhet a részleti testmozzanat: „Aki elkésik a vacsoráról, számoljon vele, hogy véget ér a könyökénél” (SZVOREN 2012; 18). Az elbeszélő alapvető testi hozzáállása nyomán a szagok, az illatok is funkcióba lépnek a testi behatolás ágenseiként. A testek közötti kapcsolatok, a testnek a másik test befogadásával megnyilvánuló tériességei a testi terekből építkező próza legérdekesebb kérdései közé tartoznak.

A *testből*, a *testben* keletkezett terek különleges poétikáját a halálközeli állapot perspektívájából is meg kellene világítani. A halálba készülő test fokozatosan veszíti el a *situativitását*, azon vonását, amely a tárgyak tériességétől megkülönböztette. Azon vonását tehát, amely az élettelség jeleként egy különleges időiséggel is bírt. Ezért érzékeli, érzékelheti a filozófiai gondolkodás olyan pontosan a halál és a tér szoros összetartozását: a holttest már nem az időhöz, hanem a térhez tartozik. A halálba készülökhöz, minthogy egyre kevésbé tudja megkülönböztetni magát a rajta kívüli tériességi jelentésektől, már szinte saját teste sem tartozik hozzá. A halálba való átfordulás folyamata e hozzátartozási szerkezetek megváltozásában valósul meg. Erre egyetlen példaként legyen elég a *Dé halála* című elbeszélés egy szöveghelyét említenem: „Hámlott Dé szemöldöke, de még hozzá tartozott. A szájürege már csak félig. [...] A felfúvódott has csak annyira tartozott Déhez, mint a lepedő, amin foltot hagyott a vére” (SZVOREN 2012; 122). Az ételnek, italnak, a szagoknak, a fénynek és a testi módon értelmezett Másiknak megnyíló testek még az élethez tartoznak. A halál közvetlen közelében a test bezárulóban van, nem nyit többé teret a világgörnyezeti „tekinteteknek”: „Résnyire nyílt szemhéja fehér volt, mint az ajtók, amik mögött orvosok nevetnek. De ezen a résen nem lehetett belátni sehova” (SZVOREN 2012; 102).

Kiadások

SZVOREN Edina (2010) *Pertu*. Palatinus, Budapest

SZVOREN Edina (2012) *Nincs, és ne is legyen*. Palatinus, Budapest

Irodalom

BUTLER, Judith (2005): Jelentős testek. A „szexus” diszkurzív korlátairól. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest

ETLIN, Richard A. (1999): Az esztétika és az egyéni térérzet. *Enigma*, 20–21. 154–158.

FEATHERSTONE, Mike (1997): A test a fogyasztói kultúrában. = FEATHERSTONE, Mike–HEPWORTH, Mike–TURNER, Bryan S.: A test. Társadalmi fejlődés, kulturális teória. Józsefvég Műhely, Budapest, 70–107.

- FOUCAULT, Michel (1999): *Eltérő terek. = Nyelv a végtelenhez. Tanulmányok, előadások, beszélgetések. Latin betűk*, Debrecen, 147–155.
- MERLEAU-PONTY, Maurice (2006): *Phénoménologie de la perception*. Gallimard, Paris
- RICHARD, Jean-Pierre (2000–2001): *Proust és az érzéki világ. Az anyag*. 154–158. *Enigma*, 26–27.

SENSUAL EXPERIENCE OF THE SELF AND THE OTHER PERSON'S BODY *Correlations between body poetics and space discourse*

The paper throws light upon several questions related to space discourse from the perspective of body poetics. Basing it on characteristic features of present-day Hungarian prose, it analyzes the idea of criminalizing dirty bodies, procedures which make bodies hostile and the spatial relations of *removing, keeping away and hiding*. It examines those narrative situations which the body, apprehended as the realization of the dynamics of various ambitions for power and obsessions, can produce: certain variants of power behaviour are excited through the enforcement of certain postures and bodily positions. The study comes to the conclusion, after examining a number of texts imbued with violence, that united negativities and brutalities are always more spectacular in creating transformational spaces, emptied territories without bodies, and separative spatial meanings. The analysis also shows that the body as a narrative product may serve the grotesque in many variations in contemporary prose, too. Narrative patterns of bodily self-perception burdened with physical handicaps, disabilities and sexuality are in this respect quite varied.

Keywords: self-perception, grotesque body perspective, corporeal reflection, tactility, body poetics, space discourse.

ČULNO SAMOISKUSTVO I TELO DRUGOG *Povezanosti poetike tela i prostornog diskursa*

Članak osvetljava neka pitanja poetike tela iz perspektive diskursa o prostoru. Autorica uzima u obzir određene karakteristike savremene mađarske proze u nameri da analizira kriminalizujuće zamisli povodom ružnih i prljavih aspekata tela, kao i povodom procesa koji prikazuju telo Drugog kao neprijateljski entitet. Osnovne teze ovog rada bave se pitanjima o tome kako se može pripovedati samoiskustvo tela i kako se može ispričati iskustvo tela koje se vezuje za Drugog. Tematizuju se i sledeća pitanja: kakve telesne slike se stvaraju pomoću samopripovedanja i kako Ja dovodi u prisustvo ono iskustvo sopstva koje oseća druge subjekte. Analiziraju se i telesne situacije koje prezentuju prostorno funkcionisanje moći, kao i verbalne i neme kon-

stelacije moći. Najzad, postavlja se pitanje kako se relacije daljine, a kako značenja taktilnosti i mirisa koji iziskuju blizinu, mogu integrisati u pripovedanje tela.

Ključne reči: samoosećaj, groteskno promatranje tela, korporealna refleksija, poetika tela, prostorni diskurs.

A kézirat beérkezésének időpontja: 2013. 04. 10.

Közlésre elfogadva: 2013. 05. 10.

BENCE ERIKA

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
erikazambo@eunet.rs

A MAGYAR TÖRTÉNELMI ELBESZÉLÉS KEZDETEI BÁNÁTBAN¹

Baloghy Imre (Neutrális): A paplak históriája

Beginnings of Historical Stories in Banat
Imre Baloghy (Neutrális): A paplak históriája

Počeci mađarske istorijske pripovetke u Banatu
Imre Balogi (Neutralis): Istorija popovske kuće

Művelődéstörténeti, azon belül könyv- és kiadástörténeti ritkaság a Neutrális néven publikáló Baloghy Imre 1909-ben Torontálvásárhelyen (vagy Pancsován) napvilágot látott *A paplak históriája* című könyve (mai fogalmaink szerint: füzet), amelynek alcíme műfaji meghatározást foglal magában: „korrajz”-nak minősíti a szöveget. Jelen kutatásunk és az eredményeit bemutató tanulmány nem kíván beleszólni a vajdasági magyar irodalom kialakulásáról és kezdeteiről szóló irodalomtörténeti diskurzusba. A címbe és az alcímbe foglalt argumentumok („história”, „korrajz”) alapján a térségi műltreprezentáció, azaz a műltről szóló elbeszélés egyik első megnyilatkozását azonosítja és vizsgálja benne.

Kulcsszavak: Bánát, történelmi múlt, elbeszélés, história, korrajz, napló.

---

¹ A tanulmány a Szerb Köztársaság Oktatás- és Tudományügyi Minisztériuma 178017. számú, a Kisebbségi nyelvi, irodalmi és kulturális diskurzusok Délkelet- és Közép-Európában (Diskursi manjinskih jezika, književnosti i kultura u jugoistočnoj i srednjoj Evropi) című projektum keretében készült.

Keletkezéstörténeti adatok

A *Torontál*² napilap 1909. július 17-ei számában hirdetés jelent meg, amelyben közlésezi, hogy Névtelen Jegyző és Neutrális álneveken publikáló szerzője, Baloghy Imre *A paplak históriája* címen regényt írt, „amely most van sajtó alatt”, s „legközelebb jelenik meg Torontálvásárhelyen”.³ Ugyanitt olvasható tizenkét nappal később a szerző előfizetési felhívása is a következő szöveggel: „Baloghy Imre következő című irodalmi művekre hirdet előfizetést – I. »A Paplak históriája«. Regény egy kötetben. (Ára 1 korona). II. »Zsivánovits Porfir«. Regény egy kötetben (ára 1 korona 50 fillér). A művek közül az első körülbelül két hónap – a második pedig körülbelül három hónap múlva kerül ki a sajtóból. A megrendelések és előfizetési összegek a szerzőhöz Torontálvásárhelyre küldendők. Szétküldött előfizetési ivatek még üresen is f. év augusztus hó végéig kéri a szerző visszaküldeni.”⁴ A következő adat, amely Baloghy Imre regényírói tevékenységére vonatkozik, az egy, a *Torontál*ban 1910. december 10-én megjelent közlemény, amely azonban már csak a szerző másik könyvéről, a *Zsivánovics Porfir*ről tesz említést: „Zsivánovics Porfir – ezzel a címmel Baloghy Imre, kinek jó tolla lapunk olvasói előtt is ismeretes, regényt írt, amelynek hőse Zs. P. grancsár szerb főhadnagy. A regény a grancsár szerbek életét festi s drámai eleven-ségű mozgalmas mesét nyújt, amely mindvégig lebilincseli az olvasót. A 10 íves, csinos kiállítású könyv megrendelhető a szerzőnél.”⁵

Kiterjedt könyv- és sajtótörténeti kutatások fényt deríthetnek *A paplak históriája* megjelenési körülményeire és további sorsa (repciója – ha volt!) alakulására, de tény, hogy az eddig elérhető források, pl. Petrik Géza *Magyar könyvészet 1901–1910. I–II.* (PETRIK 1917; 55) címen megjelent bibliográfiái kötete 1917-ben csak Baloghy Imre *Zsivánovits Porfir de genere Zsiván* című regényéről tesz említést, miként az 1940-ben Gulyás Pál szerkesztésében napvilágot látott *Magyar írók élete és munkái* (GULYÁS 1940; II. 164.) is csak ezt az adatot jegyzi, azzal, hogy hivatkozik a könyvről a *Pesti Hírlap* 1910. XI. 27-ei számában megjelent ismertetőre is. Mák Ferenc *A délvidéki*

² A *Torontál* az első magyar nyelvű lap volt Bánátban, amely alapításától (1851. január 4.) kezdődően 1892-ig hetilapként, majd 52 éven át, 1944-ben történet megszüntéig napilapként látott napvilágot. 73 évfolyamot számláló fennállása alatt több mint száz munkatársa volt: 1918-ig („régii törzsgárda”) név szerint hatvan munkatársáról tud a sajtótörténet (NÉMETH 2004; 27–48).

³ Anonim: *A paplak históriája. Torontál*, 1909. VII. 17. (A *Torontál*ból idézett szövegeknek meghagytuk a maitól eltérő eredeti helyesírásmódját.)

⁴ Anonim: Előfizetési felhívás. *Torontál*, 1909. VII. 29.

⁵ Anonim: Zsivánovics Porfir... *Torontál*, 1910. XII. 10.

magyarság válogatott történeti és honismereti bibliográfiája (MÁK 2008; 525) című munkája is a *Zsivanovits Porfir de genere Zsiván* című Balogh-könyvre vonatkozó adatokat tartalmazza. A *Torontálban* 1909-ben napvilágot látott két közleményen/hirdetményen kívül tehát *A paplak históriája* című Balogh Imre-kötetről semmilyen adattal, hivatkozással nem rendelkezünk, de jelen kutatásunk – a térségi történeti elbeszélés kezdetei – szempontjából nem is elengedhetetlenül szükségesek, hiszen rendelkezésünkre áll a – ritka, sőt: ismeretlen – könyv maga. Címlapja a következő adatokat tartalmazza:⁶ „A PAPLAK HISTÓRIÁJA. KORRAJZ. IRTA: BALOGHY IMRE (NE-UTRÁLIS). MINDEN JOG FENNTARTVA. PANCSOVA 1909. KRAUSZ ADOLF (DÉLVIDÉKI LAPOK) KÖNYVNYOMDÁJA”.⁷

„História”, korrajz, „talált napló”

Mind a címben közölt argumentum („história”), mind az alcímbe foglalt műfaj-meghatározás („korrajz”) arra enged következtetni, hogy *A paplak históriájának* elbeszélte ideje (az utánképzett korszak jelen ideje) és az elbeszélés aktuális ideje között ún. rálátási távlat áll fenn, vagyis a historizálódáshoz – a *Waverley* (1814), Walter Scott történelmi regényének alcímbe rejtett utalása (*Hatvan évvel ezelőtt*) alapján – szükségesnek tartott (FRYE 1998) hozzávetőlegesen fél évszázadnyi idő telt el az elbeszélés és az elbeszélte történet ideje között. Tovább bonyolítja, pontosabban „rétegezi” a regény időszerkezetét, hogy egy talált napló fikciójára épül, tehát van belső narratív ideje is. A huszadik század első évtizedében íródott regény bevezető sorai szerint „Balla András vásárosi lakos, az 1882. évben elhalt testvérbátyja, Balla Jenő hagyatékában egy naplót talált, s annak nyilvánosságra hozatalát [a regény szerzőjének – B. E. megj.] megengedte” (3). A naplót „közzé tevő” szerző ezenkívül csak egyetlen, kettősponttal záródó (pontosabban az előadandó történetet megnyitó) mondatot fűz a szöveghez: „A napló tartalma ime ez...” (uo.). A napló megtalálásának (keret)története ebben a néhány soros bekezdésben nyer formát, második félkerete el is marad; a naplót „eredeti” keltezése (1882. november 5.) zárja. *A paplak históriája* címmel ellátott napló írója tehát Balla Jenő, aki hatéves korától a zárás dátumáig, 1882-ig mondja

⁶ A könyv fedőlapján, illetve a könyv szövegében alkalmazott helyesírás eltér a ma alkalmazott normától. Az idézetekben meghagytuk a korabeli írásmódot: többnyire a hosszú magán- és mássalhangzók jelölése, valamint az egybe- és különírás terén mutatkoznak eltérések.

⁷ Az idézett hírlapbeli közlemény arról tesz említést, hogy a könyv Torontálvásárhelyen jelenik meg. Feltehetően a megjelenés helyeként a szerző lakhelyét jelöli meg, míg maga a kiadvány a nyomda bejegyzett helyével azonosítja ugyanezt az adatot.

el élete történetét, azaz jegyzi le életpályájának eseményeit – szövege műfaji szempontból nem is a napló, mint inkább a memoár karakterisztikáit viseli magán. Az nem derül ki pontosan, hogy mennyi időt vesz igénybe, vagy mikor kezdí eléttörténetének lejegyzését, csak annyit tudunk, hogy a befogott életidő negyvennyolc évet tesz ki, s az elbeszélő pozíciója a visszatekintés és emlékezés alaphelyzetét jelenti.

A paplak „históriájá”-val összefonódó élettörténet elbeszélése a napló írójának és alanyának hatéves korától veszi kezdetét, amelyre közvetlen utalást találunk a szöveg elején: „A paplakot én hatéves koromtól kezdve ismertem” (uo.). Az én-elbeszélő ugyanehhez az életéhez kapcsolja eszmélkedésének korát is, amit nemzeti identitásának tárgyi külsőségek (pl. a ruha) indukálta felismerésével azonosít: „mert csak akkor jutottam először emberi egyéniségem megismerésére, a mely öntudatosságot nagyban elősegítette testemre szabott magyar zsinoros ruhácskám és csizmám” (uo.). A kronológiai rendben elmondott, de az emlékezés pozíciójára többször reflektáló történetet (és mint kiderül: földi életét is) 1882. november 5-én zárja le, illetve fejezi be a naplóíró. Balla András már „elhunyt testvérbátyja” hagyatékeként bocsátja a naplót a „szerkesztő” rendelkezésére. Több jelölt adat és időpont (pl. 1847 őszén iratkozik be Debrecenben teológiára) alapján is kikövetkeztethető lenne, de egy konkrét datáció révén pontosan tudjuk, hogy Balla Jenő 1882-ben ötvennégy éves. Ugyanis 1853. október 26-án, amikor – a lány által szerzett kegyelemlevél ellenjuttatásaként – Argay Vilmával házasságot kötnek, mindketten huszonöt évesek. Ennek megfelelően a szabadságharcban húsz-huszonegy évesen vehetett részt, s 1849. november 5-én huszonegy éves volt, amikor tízévi várfogságra ítélték. Ebből – amikor a szélhámos, rovott múltú, rendőrspicli és -szerető Argay Vilma megjelent börtöncellájában – tizenegy nap híján négy évet töltött le Kufsteinben. Ötévi külföldi hánykódását, sikertelen és tragikus kimenetelű házasságát követően 1858 júniusában tér vissza végleg szülőföldjére, ahol – atyai jó barátja, tanítója és leendő apósa, Ispán Bertalan, majd egy évvel később annak lánya, a naplóíró gyermekkori szerelme és menyasszonya, Ispán Etelka halálát követően – még huszonhárom évet vezetkel büneinek lelkiismereti terhe alatt. Meggyőződése ugyanis, hogy a nagytiszteletű úr halálát, illetve leányának háborodottságát is saját – egész életét meghatározó – zabolázatlan indulataival maga váltotta ki: „Nem igaz az orvosi vizsgálatnak azon véleménye, hogy a nagytiszteletű urat régi szivbaja ölte meg; nem igaz, hogy az én szőke angyalom a téboly sorvasztó karjai közt lehelte ki atyja után egy évre ártatlan lelkét! [...] Mindkettőt én öltem meg, mint hogy halál támad mindenütt vad indulatosságom nyomában...” (110).

Az öt évtizedet átfogó napló Balla Jenő életének meghatározó eseményeit (korai iskoláztatása, debreceni kollégiumi éve, a szabadságharcban való

részvétele, bujdosása, börtönévei és külföldi hányattatásai, a Bach-korszak végén való hazatérte) rögzíti, miközben az elbeszélés menetét jelen idejű reflexiók törlik meg. A szerb csapatokkal folytatott 1848-as katasztrofális ki-menetelű helyi csatározás leírását pl. a helyi áldozatok, Vörös Elek tanító úr, az ellenálló csapat vezére, illetve Nagy Pál harangozó halálára vonatkozó jelen érvényű megjegyzés zárja: „Soha 34 év óta, soha elő nem került s bizonyára duvadak és keselyük emésztették fel tetemét, mint hogy a tűz lángja hamvasztotta el Nagy Pál urambátyánk testi hüvelyét is, ki szinte, soha a toronyból elő nem került...” (62). Életének utolsó huszonhárom esztendejéről viszont néhány mondaton kívül („De nem lett huszonhárom éven keresztül vége az én mérhetetlen bánkódásomnak...”; „A nagytiszteletű úr hagyatékát az egyház rendelkezésére bocsájtottam.” [110]) egyáltalán nem esik szó. A napló befogta negyvennyolc esztendő története ezáltal két szinten reflektálódik: egyrészt a személyes élettörténetet determináló korszak, a reformkortól a szabadságharc történetén át a Bach-korszak végéig terjedő kor történéseinek „utánképzése” (korrajz és történelmi elbeszélés) értelmében, másrészt a főhős bűnhődését az elhallgatás révén jelző lélektani háttértörténet (lélekrajz) narratívái és kódjai révén nyer formát.

Magának a történetnek sajátos bibliai keretet ad a tízparancsolat kétszeri, más-más kontextusban történő említése és jelentésekkel való telítődése. Először a gyermek vallásos nevelésének és a tisztességes életre való felkészítésének tartalmaként hangzik el Ispán Bertalan kálvinista szemléletű magyarázataival (kitér pl. a katolikus és a református „úri imádság” közötti különbözőségnek az evangéliumok eltérő értelmezéséből következő eredetere vagy az igazság isteni lényegére), másodszor – a cselekménytörténet végén – a tékozló fiúként megtért felnőtt Balla Jenőnek a nagytiszteletű úr és Etelka jelenlétében tett gyónása vezérelveként. Ennek lényege, hogy – mert sohasem hitt az igazság isteni létezésében a földön; nem fogadta meg Ispán Bertalan tanácsát, miszerint „az Igazság ő maga, az Isten” (17) – megszegte a tízparancsolat minden egyes pontját. A tékozlófiú-történet jellegének megfelelően mind az „atyai”, mind a szerelmes női szív megbocsát neki, nem kegyelmez ugyanakkor a fátum, a nagybetűs Sors, az isteni Igazság, s azokat – a szabadságharcban elesett édesapja helyett második atyjaként tisztelt nagytiszteletű urat és szerelmét, Etelkát – véve el sújt le rá. *A paplak története* e szempontból nemcsak a Fanni-történet, Kármán József regényének távoli (és halvány kötődéseket mutató) rokona (hiszen szereplőit mindkét regénynek a végletes szenvedély ragadja el), de egyúttal a 19. század közepén a Kemény Zsigmond-i opus jelölte végzetdrámaregényeknek is közvetlen utódja. Szereplőinek végzetét – miként Kemény hőseinek is – az elbizakodottság, a végletes indulat vagy Isten parancsainak semmibevétele idézi elő.

Balla Jenő azért bűnhődik elsősorban, mert a korszak társadalmi igazságtalanságait maga is bűnök révén igyekszik orvosolni, az őt, nemzetét és családját ért csapásokat és tragédiákat pedig még nagyobb bűnök elkövetésével próbálja megtorolni, miközben nem menti fel annak ténye sem, hogy tetteit a hazaszeretet, a bukott forradalom miatti elkeseredettség vagy a szerelem nevében, illetve – Kufsteinben, amikor feleségül veszi Argay Vilmát – a szabadulás reményében követi el.

A hazaszeretet nevében megtagadja Isten országát („Egyedüli tökéletes alkotmány a haza, a hazán kívül minden emberi dolog, csak hivságos semmi-ség” [42]), hiába inti annak meggondolására Ispán Bertalan, miszerint a haza is csak Isten kegyelméből létezik. Az ellenséggel (a Knicsanin vezette szerb csapatokkal) szemben mérsékelt fellépésre (békés megadásra) szólító lel-késszel szemben, aki jól látja esélytelenségüket, az elvakult „kolomposok” táborába áll, és a harc mellett agitál, noha ezáltal katasztrófába sodorja a falu lakosságát, saját és szerelme családját is. Személyiségét kezdetektől fogva kétféle erő formálja. Egyrészt Ispán Bertalan mértékletességet és keresztyéni megfontoltságot sugalló tanításai, másrészt Balla István nagybátyja és Vörös Elek tanító úr elvakult hazafisága van rá nagy hatással. Debreceni kollégiumi éve alatt megismerkedik a radikális hazaszeretet eszméivel, s ez eldönti a kétirányú befolyásoltság kimenetelét olyannyira, hogy még a nagytiszteletű úr hazafiúságát is kétségbe vonja:

„Kétség támadt azonban lelkemben annak megbirálásánál, hogy jó hazafinak tartsam-e a nagytiszteletű urat.

Szinte sajgott a szívem a fájdalomtól, hogy a tökéletes polgárról és papról feltámadhatott az ilyen kétkedés lelkemben.

De hideg vérrel megállapíthattam e kétkedés jelenségét” (40).

Tény, hogy személyiségfejlődését traumák törik meg (édesanyját elragadja a fekete halál, édesapját felkoncolják a falu lakosságát üldöző szerb csapatok, a tiszteletesné is meghal a menekülés során), de az őt ért csapásokból jellemzően nem a tanulságot, vagy az égi intelem jelét vonja le tapasztalatként, hanem bosszúvágya lel általuk termékeny talajra a forradalom harc-terein. Tetteit a tudatosság és a szándékosság ténye – nagyon is tisztában van cselekedeteinek súlyával és természetével – minősíti minden törvény előtt (még önmaga előtt is) bűncselekménnyé. A csatákban szenvedélyből és nem a parancs szükségszerűsége miatt öl, mi több, a harctéren kívül is gyilkol:

„Rendes honvédc csapatokban harcoltam ugyan, úgy a Délvidéken, mint Erdélyben. Szenttamásnál öldöklő angyalként rohantam a rácokra s azt hiszem, – azt hiszem – küldtem annyi rácot a másvilágra mint a mennyit a rácok az enyéimből megöltek! Harcoltam Erdélyben Bem alatt s a rendes hadsorokban küzdöttem az osztrák ulánusok ellen és szuronyommal szedegtettem le őket

a lóról. Minden bizonynyal többet, mint a hány boldogult édes apám testét átlukgatta. De a rendes csatározásokon kívül volt egy átkos szenvedélyem. Ha a táborozás oláhlakta vidéken volt, kiszöktem a táborból s ha kellett, orozva gyilkoltam le mit sem sejtő oláh fatákat és fiatal mujereket. Isten csodája, hogy magános kóborlásaimban agyon nem vertek, mint egy veszett ebet s hogy Bem haditörvényszéke tiltott vérengzéseimért fel nem akasztatott! Mert ha hős voltam is, kegyetlenkedéseimért a golyó kevés lett volna.

Saját hadtársaim is a »vad cigány«-nak neveztek” (71).

(Jellemző, hogy miképp alakul át a „cigány” megnevezés jelentése is az életében. Míg az édesanya szájából a kisfiú/kisleány szépségét jelölő becézésként, addig a hadtársak beszédében a bornírt erőszak megnevezéseként hangzik el.)

Sem az emberi, sem az isteni erkölcsi ítélet alól nem menti fel az a körülmény sem, hogy a börtönből való szabadulás érdekében köt házasságot a kétes erkölcsű Argay Vilmával, majd annak rovott múltját és bűnös életét megismerve öli meg fondorlatos módon az asszonyt. Nem mentesül még önnön lelkiismerete terhe alól sem, hiszen saját bevallása szerint sem elsősorban a szabadulás vágya, hanem az érzéki szenvedély motiváltsága miatt ment bele az érdekházasságba: „A börtönőr zörgetett az ajtón. A hölgy felkelt, hevesen ajkamra nyomta tüzes ajkát s eltávozott... Csak meg ne csókolt volna! De ez a csók életre keltette szunnyadó szenvedélyemet s örült forrongásba hozta véretem. [...] S mi boldogítóbb, mint a szabadság? Nem tudok adni feleletet kérdéseimre, csak a csóknak perzselő édességét érzem s beszivom a nő ruhájának illatát” (74–75). Későbbi felesége megölését nem igazolja (ha egyáltalán a gyilkosság bármivel igazolható lenne!) az sem, hogy rájön, az asszony a hírhedt pesti rendőrfőnök szeretője és spiclije, hiszen ezt – miszerint Argay Vilma nem lehet a női tisztesség megtestesítője – házasságkötésük előtt és alatt is, ha nem is tudta, de sejtette, mi több, maga a nő is utalt rá, amikor felkereste házassági ajánlatával a börtönben: „Akarja ön a szabadságot, szomjuhozza ön a szerelmet? Én megszerzem önnek a szabadságot s szívem, ajkam, keblem szerelme, mind az öné! Csak egy feltételt kötök ki, [...] hogy vegyen el engem feleségül. Én egy becsületes ember felesége akarok lenni. A becsületes életet úgy szomjuhozom, mint a szerelmet. Holnap ekkorára eljövök a válaszáért” (74).

Baloghy Imre regényhőse, Balla Jenő alakja, személyiségének kettőssége, szélsőséges érzelmi és indulati meghatározottsága – feltételezésem szerint nem véletlenül – a századforduló irodalmának (Vajda János, Just Zsigmond regényírásának) „elátkozott”, dekadens hőseire, illetve a kései Jókai-regények lélektani értelemben „elveszett” személyiségeire emlékeztet, miközben a már említett Kemény Zsigmond végzetes sorsú regényalakjainak is késői

utódja. Ez utóbbiaktól (pl. a halálkereső Mikes Jánostól, aki a végvári csatározásokban keresi megunt élete helyett a halált) a tudatosság magasabb foka különbözteti meg. A memoárnapló visszatekintő írója többször is reflektál írás közben e kettős jellembeli meghatározottságra, illetve cselekedeteinek indulati motiváltságára:

„Mert bizony én egy, alig-alig fékezhető, vakmerő cigány képű fickó voltam s hogy már most jó előre önönismeretemről tegyek tanubizonyságot, megvallom, hogy férfikorom jelleme is talán túlmerész önérzetességben s hajlithatatlan vastagnyakuságban nyilatkozik meg.

Hejh! Pedig mennyivel jobb volna – ép úgy, mint a mai politikai forgatagban – az életben csak egy picit is taktikázni, ügyeskedni és az élet – jobban mondva – isteni igazságok oltárán, törekvéseink, cselekvéseink, lobogását mérsékelni!...” (4).

Vagy: „Kénytelen vagyok azt is bevallani, hogy e kilenc év alatt az én két-féle szívem közül csak a gonoszabbik, sőt határozottan a gonosz sziv uralma alatt éltem” (71).

A térségi történelmi elbeszélés „első szerény hajtása”

Kisfaludy Károly *Tihamér* című, 1825-ben napvilágot látott történelmi elbeszélése/kisregénye kapcsán jegyzi meg a majdnem egy évszázaddal későbbi recepció, miszerint „a magyar történelmi regénynek első szerény hajtása” (HEINRICH 1907; 23). Csak a 20. század utolsó évtizedének irodalomtörténete értelmezte újra e „szerény” jelzőnek a megjelenés aktuális pillanatában érvényes jelentéseit, és – az idézett leminősítő szemlélethez képest – egészen más összefüggései váltak fontossá a vizsgált 19. század eleji alakulástörténeti viszonyrendszerben. Hasonlóképp minősülne dilettáns munkának Baloghy Imre *A paplak históriája* című történelmi regénye is egy mai kanonikus történeti szemlélet értelmében – ha a későbbi, illetve a jelenkori irodalomtörténeti recepció egyáltalán ismerte volna/ismerné Baloghy művét. De teljesen ismeretlen alkotás – s talán ez is a szerencséje. Jelen kutatásunk során tehát mindenféle későbbi alakulástörténeti korszak ráakasztotta előítélet vagy pejoratív szándék nélkül értelmezhetjük kötődéseit, kapcsolódásait és jelentőségét megjelenésének aktuális korszakában, illetve vizsgálhatjuk, hogy a múltreprezentáció mely változatát képviseli a múltrol szóló irodalmi diskurzusban.

A talált napló mint irodalmi hagyaték „közzé tételének”, de a történelemformáló eseményekben részt vevő személy naplójának megjelenési fikciója révén is szervesen illeszkedik a 19. századi európai és magyar hagyományba. A történelmi közel-, illetve félmúltra (ez esetben a magyar szabadságharcra)

való visszaemlékező beszédmód, a konfesszió eljárása révén közvetlenül rokonítható két, a 19. század második felében napvilágot látott naplóregénnyel. Ezek: Jókai Mór *Egy bujdosó naplója* (1851) és Vajda János *Egy honvéd naplójából* (1869) című alkotása. Mindkettőről könnyen elképzelhető, hogy Balogh Imre olvasta vagy ismerte őket. De ugyane naplóregények vizsgálati tükrében megmutatkozó eltérések és másságok alapján vetjük el annak a felvetésnek a halvány esélyét is, hogy Balogh könyve egy valódi Balla Jenő-szerű hős hiteles naplója, vagy annak regényszerű feldolgozása volna. Feltűnően hiányzik ugyanis a regényből az a személyes rálátás és megéltég, ami pl. Vajda János naplójának objektív hangját, tényszerű közléseit és megítéléseit, illetve Jókai Mór regényes elbeszélésének belső látószögét, lírikusi érzékenységét adja. Persze felhozható példaként Kármán József *Fanni hagyományai* című levél- és naplóregénye, amelynek szerzője – a vulgarizálást a helyzet szükségszerűsége hozza! – se érzékeny kisasszony, se naplóíró nem volt, de még nő sem, műve mégis évtizedekig fenntartotta az első magyar író, a létező Fanni fikcióját. Csakhogy Kármán József egy Shelley-szerű jelenség, remek tollú író volt. Balogh Imre meg nem volt az – sem elegendő tehetséggel, sem autentikus nyelvel nem rendelkezett a kiválasztott történelmi korszak hiteles utánképzéséhez. Csak a korhoz kapcsolódó indulata, érzelmi felindultsága, pátosza volt meg – megjelenítésének, kifejezésének elbeszélői ereje nélkül.

E sorok írója nem folytatott a tárgyban sem levéltári, sem hely-, vagy sajtótörténeti kutatásokat, amelyek kideríthették volna (ha egyáltalán lehetséges!), hogy ki is volt Balogh Imre, azonkívül, hogy a *Torontál* a „jó tollú”, írói neveket (Névtelen Jegyző, Neutrális) használó publicistái között tartotta számon, s hogy legalább két regényt írt életében; *A paplak történetében* kívül az említett *Zsivanovics Porfir* címűt.⁸ Egyáltalán az sem biztos, hogy a Balogh Imre név valódi, viszont a dolgok logikájából következik, hogy nem lehetett résztvevője a forradalmi eseményeknek, hiszen ez esetben a regény létrejöttékor – ha húszévesen vett részt a szabadságharcban – legalább nyolcvankét évesnek, Petőfi és Jókai kortársának kellett volna lennie. A regényből viszont kitetszik, hogy szerzője csak a Petőfi-kultusz jelenségeit ismeri, magával a költővel sohasem találkozott. A magyar történelem e legjelentősebb irodalmi és közéleti kultuszára csak néhány esetben történik utalás a regényben. Először egy levélben hangzik el a forradalmár költő neve. Eb-

⁸ További felbukkant adat vele kapcsolatban két tárcs, amelynek valószínűsíthetően ő a szerzője: Névtelen jegyző: Csendőrhistoriák (tárcs). Torontál, 1904. szept. 16., 20., 30., okt. 4., 6., 20., 27., nov. 8. [„Bodó Pál öreg csendőr szájából elleste és írta: Névtelen jegyző”.] B. Imre: Sárguló levelek (tárcs). Torontál, 1889. aug. 4. [Nem biztos, hogy Balogh Imre cikke, de nem lehetetlen. Sőt, lehet, hogy ez az első cikke a Torontálban.]

ben Vörös Elek tanító úr arra kéri Jenőt, hogy Debrecenből – akár „kézírásos másolatban” – hozza haza Petőfi költeményeit: „Derék ember vagy, ha már megérted Petőfi költeményeit! Ha kötetben nem veheted meg, kézírásos másolatban hozd nekem annyi költeményét haza – mert remélem, hogy négy év után már hazajössz – a mennyit nem restelsz” (23). Majd pedig Jenő a szünidőre hazaérkezéskor nyújtja át szertartásos ünnepélyességgel a kötetet:

„– Elhoztad-e Petőfi költeményeit?”

El – tanító uram! Elhoztam Petőfi költeményeinek összes gyűjteményes kiadását. Szaladok, hogy kikeressem a batyumból.

Nem is kálomistához, de katolikushoz illő szent ihlettel vette át tőlem a kötetet:

– Ez lesz nekem az igazi bibliám! Köszönöm öcsém, köszönöm, hogy öreg tanítódról meg nem feledkeztél” (30).

Hogy Baloghy Imre igen lazán bánik az elbeszélés kronológiai rendjével, az a napló több bejegyzésének és az események valós idejének egybevetése alapján is kimutatható. Feltételezhető, hogy a naplóíró emlékezete nem követte az események természetes időrendjét, ok-okozati struktúráját. Pl. Balla Jenő Petőfi Sándor összes költeményeinek kiadását hozza meg Vörös Elek tanítónak iskoláztatásának első négy évét követően Debrecenből. Ekkor legfeljebb tizenöt–tizenhat éves lehet; vagyis az 1843-as vagy (még inkább!) az 1844-es évről lehet szó. Petőfi összes verseinek kiadásáról viszont tudjuk, hogy 1847. március 15-én látott napvilágot, vagyis Balla Jenő csak 1847 júniusában, az érettségit követő iskolai szünetben hozhatta volna ezt a verses-kötetet haza. 1844-ben jelent meg Petőfi verseinek első, gyűjteményes kötete, a *Versek 1842–1844* pedig csak november 10-én⁹ hagyta el a nyomdát. Tehát Balla Jenő ezt sem adhatta át tanítójának az 1843-as vagy az 1844-es évi nyári szünetben. Az sem valószínűsíthető, hogy egy későbbi iskolai szünetről lehet szó, mivel érettségi vizsgáját négy év múltán, 1847-ben tette le, s ugyanezen év őszén iratkozott be a református teológiára, amelynek a forradalom kitöréséig egy évét hallgatta le: „A szünidő leteltével ép oly szívélyes bucsúval, – mint a milyen a fogadtatásom volt – távoztam vissza Debrecenben hogy ott újra négy évig szenvedjem a távollét kinjait!

Az 1847-ik év junius havának közepére volt szóbeli érettségi vizsgám határideje kitzüve” (46).

Az első iskolai szünetre való hazaérkezését leíró bejegyzés után tesz említést a tanító úrral a hazafiúságról, illetve a haza sorsáról való elmélkedé-

⁹ „1842. május 22-én avatta *A borozóval* az Athenaeum Petrovics Sándort publikáló költővé, két és fél év múlva a Lipót-napi vásárra Pestre érkezők téli olvasmányának vihették magukkal Petőfi Sándor 1844. november 10-én megjelent első, gyűjteményes kötetét” (KERÉNYI 2007; 343).

seikről is. Ennek kapcsán mondja el, miszerint „lelkessedve lesték” a „jók és a nemesek küzdelmét a zsarnokság ellen” (41), miközben megjegyzést tesz a korszak több közéleti személyiségének sorsára vonatkozóan: „elborult lélekkel könyeztük meg Wesselényi sorsát, Kölcsey hattudalát s remegtünk Kossuthért a kit féltettünk!...” (uo.). A Wesselényi Miklós ellen folytatott hűtlenségi per 1838-ban zajlott, 1843-ban tért haza Magyarországra – későbbi hányattatott sorsa felett elképzelhetően „könnyezhetett” a két hazafi. Viszont Kölcsey Ferenc 1838-ban hunyt el, utolsó nagy műve épp a Wesselényi-per védőbeszéde volt. Nevezetes országgyűlési búcsúbeszédét 1835-ben mondta. Nagyobb versei közül a *Zrínyi második énekét* írta 1838-ban. Elképzelhetetlen ugyanakkor, hogy a tízéves fiúcskával a tanító úr ilyen jellegű meditációkat folytatott volna kollégiumi éve előtt, még ha – saját bevallása szerint – koraérettnek számított is. Az öt körülvevő legfontosabb férfiak (apja, nagybátyja, tanítója és a tisztelendő) csak a kollégiumban töltött első négy esztendőt követő szünetben, vagyis 16 éves korában részesítették először a felnőtt férfit megillető közvetlenségben, bizalmas bánásmódban („S paroláztak velem, a mint azt már meglett férfiakkal teszik” [30]). 1844-ben azonban más Kölcseyhez kapcsolódó esemény történt. Ekkor nyerte meg ugyanis a *Hymnus* megzenésítésére kiírt pályázatot Erkel Ferenc; elképzelhető, hogy ez hatotta meg könnyekig menően az öreg és az ifjú hazafit. A negyvenes évek politikai színterén állandó szerepet vállaló Kossuthért természetesen lehetett „lelkessedni” és „rettegni” – de 1844-ben már szakított lapjával, a *Pesti Hírlappal*, s csak 1848. július 1-jén indította el saját lapját (*Kossuth Hírlapja*). 1847-ben még nem „sivíthatta” tehát benne – miként a regényben olvassuk –, hogy „»Közeleg a fekete halál!« [...] S ha ez elmulik, bizonyára jön a »Véres halál«, melyből feltámad majdan a szabadság, mint a hogy feltámadott keresztre feszítése után az Isten Fia!” (47).

Az elbeszélő Kossuth és Petőfi személye iránti feltétlen rajongást és tiszteletet említ, ennek lényegét azonban – mert nincs közvetlen élménye – nem fejti ki, s nem írja le részletesen; ezzel kapcsolatos mondandója a közlés, a mondatnyi jelzés szintjén marad. Példának okáért: össze sem hasonlítható beszédmódja az eseményekben résztvevő, azokat a személyesség látószögén átszűrő Vajda János naplójának leírásaival, noha Vajda is csak 1869-ben, több mint két évtized elmúltával festi le pl. a pesti követválasztás 1847-es eseményeit, vagy az 1848-as márciusi forradalmi napokat, s elemzi Kossuth Lajos nevezetes szónoklatainak, személyiségének hatásmechanizmusát. Ugyanígyen plasztikus erővel jeleníti meg előttünk a forradalmár Petőfi alakját. Tehát amíg Vajda megjeleníti, élénk varázsolja, utánképzí az eseményeket és a hozzájuk fűződő jelentéseket, addig Baloghy elbeszélője kijelentéseket tesz csupán.

„Petőfiről meg van írva, hogy rossz színész volt, de azt talán kevesebben tudják vagy hiszik, hogy mint szónok sokkal szerencsésebb volt, és ha Isten megtartja és a dolgok más fordulatot vesznek, hatalmas, izgató népszónok vált volna belőle. Röviden s ritkán beszélt, de a tömeget mindig megragadta szavai eredetisége és nézetei szélső határozottságával. Jól állt neki a beszéd, s az a különös s ritka sajátsága volt, hogy a leglázítóbb szavakat a legteljesebb külső nyugalommal mondta el, minden hadonászás, heveskedés nélkül, mint ez többnyire az izgató szónoklatoknál látható. De hangján a legvalószínűbb meggyőződés, a belső tűz volt érezhető; látszott, hogy az embernek a forradalom olyan sajátlagos természete, mint a Vezúvnak az olykori tűzhányás, mely elborítja a mezőt, míg a hegy maga nyugodtan áll” (VAJDA 1988; 1018).

A *paplak* *históriájának* szereplői közül is többen szólnak a tömeghez, közülük leginkább Vörös Elek tanító úr szavai hatékonyak: „– Ha! Ha! Fel-tétlen meghódolás! Hogy azután összetett kezekkel nézzük, hogy gyalázzák meg a szerviánok anyáinkat és szüzeinket s hogyan gunyolják ki a magyar vitézséget? Pártolnám a nagytiszteletű úr indítványát, ha tudnám, hogy van az ellenségnek szive! De meggyőződhettünk arról, hogy ellenségeink öldöklő, pusztító vágya már csupán a faji különbözetnél, de az osztrák politika ár-mányos ígéréténel fogva is hasonlíthatatlanul nagyobb mint emberszeretete

Válasszatok tehát polgárok! Válasszatok! Mi a szebb, mi a dicsőbb? Egy esetleg diadalmas csata, vagy egy elvitázhatatlanul szégyent, gyalázatot hozó béke?...

Most tűnik ki maradt-e még egy cseppnyi vér ereitekben; a mit ősapáitok Nagymagyarországból ide, e grancsár fészekbe hoztak!

Maradt, maradt! Ordította a tömeg. Inkább a halál, mint a gyalázat! Megyünk fegyvereinkért!” (57–58)

Kossuth Lajos legnevezetesebb beszéde az 1848. július 11-ei országgyűlési felszólalása¹⁰, amit Vajda idézett naplójában az átéltségek élménye révén,

¹⁰ „Midőn a szószekekre lépek, hogy önöket felhívjam uraim, mentsek meg a hazát, e percnél nagyszerűsége szorítva hat keblemre. A haza veszélyben van. Egyfelől a horvát és szerb lázadás, másfelől az osztrák minisztérium áskálódásai fenyegetik a kivívott eredményeket. A nemzet nem bízhatik másba, mint saját erejébe. Mondják ki önök, hogy a nemzet el van hátrózva kormányának, alkotmányának, önállásának védelmére a legnagyobb áldozatokat is meghozni, s hogy e tekintetben oly alkut, mely szabadságát és önállását legkevésbé is sért-hetné, senkitől semmi áron el nem fogad, hanem minden méltányos kívánatot akárki irányában is örökké teljesíteni kész. E célból szükséges a haderőnek 200,000 főnyire emelése, ennek felfegyverzésére pedig 42 millió forint”. Még mielőtt befejezte volna Kossuth, felkelt Nyáry Pál, az ellenzék vezére és esküre emelt kézzel felkiáltott: „Megadjuk!” Példáját pedig az egész ház követte. Kossuth keresztbe fonta mellén karjait s könnyes szemekkel mélyen meghajolt a ház előtt, így fejezve be beszédét: „Önök felállottak mint egy férfit és én lebo-

ugyanakkor a részt vevő elemző szemével ábrázol – összehasonlíthatatlanul nagyobb esztétikai érzéssel és hatással, mint amilyenek Baloghy Imre regényének idézett szónoklatai. Természetesen Kossuth a legnagyobb hatású szónok volt. Nem mérhető hozzá sem a Baloghy által megformált (kitalált) Ispán Bertalan tiszteletes (noha a református szónoklatnak igen jelentős hatása és hagyománya van a magyar kultúratörténetben!), sem Vörös Elek tanító alakja és szerepe. De Balla Jenő mint a tanuló ifjúság képviselője a Vajda (VAJDA 1988; 1018) és Jókai (JÓKAI 1994; 46) által is hatásos szónokként kiemelt Vasvári Pállal megegyező habitusú szereplő lehetne. Hogy beszéde mégis megmarad – miként az idézett Vörös Elek-szónoklat is – a heves kiabálás és hőzöngés szintjén, az véleményem szerint ugyancsak abból a körülményből ered, hogy Baloghynak csak közvetett – hallomásból szerzett – élményei lehetnek az eseményekről, s nem rendelkezik a nyelvteremtésnek azzal a tehetségével sem, mint aminek Vajda János és Jókai Mór is művésze.

Szülőfaluját, azaz a naplóban lejegyzett események színterét Baloghy Imre regényhőse Vásáros községnek nevezi. Borovszky Samu *Magyarország Vármegyéi és Városai* (BOROVSZKY 2004; digitális kiadás) című monográfiásorozatának Torontál vármegyét feldolgozó kötete nem tart számon ilyen nevű helységet a mai értelemben vett Bánát területén (sem). Baloghy ugyanakkor számos más utalás, valós történeti és földrajzi adat közlése révén lehetővé teszi az elbeszélés színterének lokalizálását. Megtudjuk, hogy Balla Jenő szülőföldje a déli határőrvidékhez tartozott, azaz: „Tökéletes katonai uralom alatt állott, megtoldva enyhébb formában a katonai uralom statariális jellegzetességével” (35). A helybéli viszonyok ecsetelése során a naplóíró elmondja, hogy „a fajmagyar nép fajmagyar erkölcsével és szokásaival nehezen viselte a szokatlan igát” (36), amivel saját és polgártársainak az 1848–49-es szabadságharcban tanúsított forradalmi magatartását látja magyarázhatónak. A viszonyok elemzése közben említi, hogy háromezer lelket számláló faluját Ispán Bertalan lelkeszkedése előtt 50 évvel telepítették. Egy, a katonai uralom helybéli viszonyait bemutató naplórészlet – amelyben egy konkrét „igazságtalanságot” (Balla István nagybátyja „megbotoztatásának” történetét) is elmesél –, hozzávetőlegesen az 1844-es esztendőre datálható. Ennek alapján a községet 1794 táján telepíthették. Amikor 1848 tavaszán Balla Jenő hírért veszi, hogy Jellasics betört a szülőföldjére, s elhagyva Debrecent és tanulmányait, gyalogosan – kerülve „Temesvártól lefelé a rácz, oláh és tót nemzetiségi községek határait” (54) –, szülőfaluja közelébe ér,

---

rukok a nemzet nagysága előtt s csak azt mondom: annyi energiát a kivitelben, mint a mennyi hazafiságot tapasztaltam a megajánlásban s Magyarországot a poklok kapui sem döntik meg” (VAJDA 1988; 1014, BARÁTH 1902; 385, KOSSUTH é. n.: elektronikus forrás).

Pancsova és Versec felől ágyúzást hall. (Egy, az idézetnél korábbi eseményeket elmondó naplórészletben a déli országrészeket, köztük a faluját is sújtó 1847-es pestisjárványt írja le. A járványtörténeti kutatások szerint az európai pestisjárványok a 19. századra jobbra már kimerültek, csak Erdélyben, illetve a déli határörvidéken ütötte fel elszórtan a fejét a veszedelmes kór. A jelölt térséget sújtó 1847-es pestisjárványról nincs adatunk, de a hivatkozott járványtörténeti ismertető [SCHULTHEISZ é. n.; elektronikus kiadás] szerint „előfordulhatott”.)

A történelmi elbeszélés regénybeli központi eseménye a Vásáros község határában lezajlott kisebb ütközet, amelynek során a falu lakossága a „Pancsova réjtjén táborozó” (57) Knicsanin csapataival veszi fel a harcot, de a túlerővel szemben alulmarad. A napló további fejezetei szólnak a falu lakosságának meneküléséről a Tamásfalván át Temesvár felé vezető úton, aminek végállomását Hódmezővásárhely, Makó, Szentés és Gyula városok jelentik. „Ezen városok lakosságából került ki ugyanis szülőföldem népe s a rég visszamaradt rokonoknál, – a kikkel a rokoni barátkozást fenntartottuk – reméltünk menhelyet találni. És találtunk is”¹¹ (67). A földrajzi és a történelmi referenciák azonosítását nagyban megkönnyíti a szerző lehetséges lakhelyével kapcsolatosan felmerült adat. A regényeit a *Torontálban* hirdető Baloghy Imre ugyanis Torontálvásárhelyre várja az előfizetési íveket.¹²

A torontálvásárhelyi (debeljáci/debellácsi) református egyház 1994-ben ünnepelte fennállásának 200. évfordulóját, 2004-ben ünnepség keretében emlékeztek meg a falu betelepítésének 210. évfordulójáról. Mák Ferenc (MÁK 2008; 614) idézett honismereti bibliográfiájának Torontálvásárhely-cikkében olvashatni a következő hivatkozást: „A debelyacsaiai ősei 1794-ben érkeztek erre a vidékre Hódmezővásárhelyről, Szentésről, Makóról és Gyöngyösről [...], azok, akik megülték ezt a tájat, nem katonaként jöttek a határörvidékre, hanem telepesekként, a kedvezmények, az ingyenes úrbéri telek, a szesszió (34 holdnyi földterület) miatt és a boldogulás reményében. Tíz évre adókedvezményt és hadkötelezettség alóli felmentést kaptak, mert a kincstár megítélése szerint legalább ennyi időre volt szükség, hogy a műveletlen földek újra termőre forduljanak. [...] A falu erős támpontja a Negyvennyolcas Pártnak, illetve a Függetlenségi Pártnak, tehát a kiegye-

¹¹ Ezeknek az adatoknak a hitelességét több forrás is alátámasztja. L. BOROVSZKY 1912, illetve VARSÁNYI é. n.

¹² Vö. 3. De: Torontál vármegye monográfiájának megjelenésével kapcsolatban létező forrás az a támogatási jegyzék, mely a pénzbeli adományozók neveit tartalmazza. Ezek szerint az antalfalvai járásban 10 forinttal Ópáváról többek között Baloghy Imre is hozzájárult a megjelentetéshez. Nem biztos, hogy ugyanarról a személyről van szó, de elképzelhető (BOROVSZKY 1912).

zéssel szemben álló ellenzékhez tartozott, s emiatt elkerülte a kövesút, nem részesült a kincstári tulajdonban levő pancsovai rétből, s állami iskolát sem kapott” (KALAPIS 1980).

Baloghy Imre elvileg ismerhette Olchváry Ödön *A magyar függetlenségi harc 1848–1849-ben a Délvidéken* című, 1902-ben a szerző kiadásában napvilágot látott könyvét, amelyben megegyező leírásokat és utalásokat találunk az 1848-as bánáti és torontálvásárhelyi eseményekre vonatkozóan: „Debeljácsa magyarjku lakossága fegyvert fogott, hogy a szerbeknek útját állja; de a túlerős ellenség elől Antalfalvára s onnan a magyar táborba Nagy-Becserekre vala kénytelen menekülni. Knicsanin a községet összelövette és porrá égette, s következő napon, az az szeptember 9-én Tomaseváczot megszállotta s táborát megerősítette” (OLCHVÁRY 2009; 72). A Baloghy-regényben a menekülésnek inkább a regényes/romantikus eseményei kerülnek természetszerűleg előtérbe, de fellelhetők a tényyszerűség mozzanatai is:

„S megkezdődött a »szaladás!«

Csaknem 400 szekér egymás nyomában, félmérföldnyire hosszúságban, tajtékzó lovakkal vágatott a Tamásfalva felé vezető országúton.

[...]

Hajtottunk, hajtottunk ugyan, de azért eléggé nyugodtak maradtunk. Hiszen tudtuk, hogy az ellenség előbb kizsákmányolja a falut, azután felgyújtja s csak azután gondol, – ha gondol – a mi üldözésünkre” (64).

A torontálvásárhelyi református templomnak a szerb csapatok általi kifosztását és felgyújtását a történelmi források (BOROVSKY 1912; 127) is jegyzik; a regény az események érzelmi vetületét ragadja meg:

„Egyszer csak egy óriási fáklya gyulladt ki a sötét éjben.

– Pogányok törtek Úram, a te hajlékodbá!! Hallatszott át a nagytiszteletű úr hangja apám kocsjáról.

A hangra visszanez az összes menekülő atyafiság és egy siránkozó üvöltés – nem is emberi hang – töri meg az éj csendét.

De törjenek bár a pokol ördögei hajlékodbá, oh! Úram! Én még fényesebben felépítem hitednek erejével” (64).

Hogy *A paplak históriája* szerzőjének mégis inkább a szájhagyomány volt legfőbb forrása, illetve hogy nem dokumentumról, hanem a regény fikciójáról van szó, azt az időbeli megfeleléseknek a hiánya is mutatja művében. Torontálvásárhely nevezett ostroma ugyanis 1848. szeptember 8-án zajlott. Baloghy regényében – úgy tűnik – tavaszi, illetve nyár eleji időpontról van szó. Balla Jenő ugyanis a „véres tavasz” hírére hagyja ott Debrecent, s amikor gyalogosan hazaér (még ha heteket vett is igénybe az út!), legfeljebb nyár kezdete lehet. Falujának lakosságát viszont már menekülésre készen találja.

Összegzés

Baloghy Imre regénye egyszerre több regényhagyomány vonzatkörében értelmezhető: napló- és levélregény, fatalisztikus sorstörténet, bűn és bűnhődés-regény, balladisztikus szerelmi történet, az 1848–49-es szabadságharc kultuszát éltető tárcaregény. Nyelve hol anekdotikus, hol patetikus, máskor dokumentáló jellegű. A múlt másságára mutató jelentései a történelmi narratíva didaktikus aspektusait érvényesítik. Szándékát tekintve intelem: okulni szólít fel a múlt hibáiból; az indulatiság és az erőszak sorsrontó és (nemzeti) katasztrófába vezető szerepére hívja fel a figyelmet. A történelmi narratíváról alkotott mai szemléletünk értelmében a történelmi regény hitele nem áll közvetlen összefüggésben az ok-okozati viszonyoknak, a természetes időrendnek, illetve a történelmi háttérnarratívák verifikálta ideálképeknek való megfeleltetés mértékével (TÖRÖK 2001; 250). A történelmi regény a múlt egy adott korszakának kiválasztása és megfelelő poétikai eljárások révén való utánképzése, esztétikailag szuverén regényvilággá formálása; a múlt-reprezentációnak meghatározott beszédmódok, lehetőségek és horizontok szerinti lehetséges változata. A múlt eseményeire történő „jelen érdekű kérdés”: horizont és válságmodell (BÉNYEI 1999; 441–442). Természetesen Baloghy Imre *A paplak históriája* című művének történelmi regényként való értelmezése és megítélése sem függ az említett megfeleltetésektől, illetve azok hiányától. A térségi történelmi elbeszélés fontos alakulástörténeti mozzanataként tarthatjuk – mostani felfedezését követően – számon: a feltételezhető egyik kezdetként – függetlenül esztétikai értékvilágának teljességétől vagy hiányosságaitól.

Kiadás

BALOGHY Imre (Neutrális) (1909): *A paplak históriája*. Korrajz. Pancsova

Irodalom

- BARÁTH Ferenc (1902): Kossuth Lajos mint szónok és író. = Beöthy Zsolt szerk. *Képes magyar irodalomtörténet*. Budapest, 372–395.
- BÉNYEI Péter (1999): „El volt tévesztve egész életünk”. Esztétikai alapú létértelmezési kísérlet a történelmi regény műfaji konvenciói alapján. Kemény Zsigmond: *A rajongók. Irodalomtörténet*, 3. 441–466.
- BOROVSKY Samu (2004): Magyarország Vármegyéi és Városai. A teljes „Borovszky”. Digitális kiadás. <<http://www.mek.oszk.hu/09500/09536/html/index.html>> (2013. július 7.)

- BOROVSKY Samu szerk. (1912): Torontál vármegye. Budapest
- FRYE, Northrop (1998): A kritika anatómiája. Ford. Szily József. Budapest
- GULYÁS Pál szerk. (1940): Magyar írók élete és munkái. Budapest
- HEINRICH Gusztáv (1907): Bevezetés. = Kisfaludy Károly minden munkái, II. Vígjátékok. Tihamér. Elbeszélések. Budapest, 5–27.
- JÓKAI Mór (1994): Emléksorok 1848–1849-ből – Egy bujdosó naplója. Budapest
- KALAPIS Zoltán (1980): Balladaénekesek, mesemondók, vásárosok. Újvidék
- KERÉNYI Ferenc (2007): Petőfi Sándor kötetei. = Szegedy-Maszák Mihály–Veres András szerk. A magyar irodalom története 1800-tól 1919-ig. Budapest, 243–258.
- KOSSUTH Lajos (é. n.): Írások és beszédek 1848–1849-ből. <<http://www.mek.oszk.hu/04800/04834/html/kossuth/0001/kossuth0001.html>> (2013. július 8.)
- MÁK Ferenc (2008): A délvidéki magyarság válogatott történeti és honismereti bibliográfiája. Újvidék–Zenta
- NÉMETH Ferenc (2004): A nagybecskereki sajtó története (1849–1918). Újvidék
- OLCHVÁRY Ödön (2009): A magyar függetlenségi harc 1848–49-ben a Délvidéken: 1 áttekintő és 9 csata-vázlattal [A szerző kiadása Budapesten: 1902]. Zenta–Újvidék [Reprint]
- PETRIK Géza (1917): Magyar könyvészet 1901–1910. I–II. Budapest
- SCHULTHEISZ Emil (é. n.): A magyarországi járványok történetéből. <http://www.mek.oszk.hu/05400/05425/pdf/Schultheisz_Jarvanyok.pdf> (2013. július 10.)
- SZINNYEI Ferenc (1911): Novellairódmunk Jósikáig. Különnyomat az Irodalomtörténeti Közleményekből, 6. Budapest
- TÖRÖK Lajos (2001): A történelem félreolvasása. Jókai Mór: Erdély aranykora. = Szegedy-Maszák Mihály–Hajdu Péter szerk.: Romantika: világkép, művészet, irodalom. Budapest, 242–259.
- VAJDA János (1988): Válogatott művei. A válogatás, a szöveggondozás és a jegyzetek Németh G. Béla munkája. Budapest
- VARSÁNYI Péter István (é. n.): Makó és a makóiak a polgári forradalomban és szabadságharcban (1848–1849) <http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepu-lesek_ertekei/Mako_monografia_sorozat/pages/monografia_4/008_mako_es_a_makoiak.htm> (2013. július 9.)

BEGINNINGS OF HISTORICAL STORIES IN BANAT

Imre Baloghy (Neutrális): A paplak históriája

Published in Torontálvásárhely or Pancsova in 1909, the book (according to modern concepts: booklet) under the title *A paplak históriája* (*The (Hi)story of the Parsonage*) by Imre Baloghy, who published his works under the pseudonym Neutrális, is a real rarity both from the aspect of the history of culture and history of publishing; the subtitle includes a definition of the genre of the work labeling it as a “description of an age”. The study presenting our research and its findings does not wish to get involved in the literary discourse on the beginnings and development of Hungarian

literature in Vojvodina. Basing it on the arguments included in the title and subtitle (“history” and “description of an age”), the paper identifies the work as one of the first regional representations of the past, that is, one of the first narratives of past events.

Keywords: Banat, historical past, narration/short story, historical short story, description of an age, diary.

POČECI MAĐARSKE ISTORIJSKE PRIPOVETKE U BANATU *Imre Balogi (Neutralis): Istorija popovske kuće*

Knjiga (po našem poimanju: sveska) Imre Balogija – koji je inače, svoje radove publikovao pod pseudonimom *Neutralis* – objavljena 1909. godine u Pančevu pod naslovom *A paplak históriája (Istorija popovske kuće)*, predstavlja kulturnoistorijski raritet, u okviru čega i bibliofilsku i izdavačku retkost. U svom podnaslovu ovo delo žanrovski određuje tekst kao „crtice jedne epohe”. Ovo naše istraživanje kao i rad koji prezentuje njene rezultate ne pretenduje da se meša u književnoistorijski diskurs o nastanku i počecima mađarske književnosti u Vojvodini. Na osnovu argumenata, sadržanih u naslovu i podnaslovu ovoga dela („istorija”, „crtice jedne epohe”), u njoj prepoznajemo i sagledavamo jednu od prvih prezentacija prošlosti u pomenutom regionu, dakako i jednu od najranijih mađarskih istorijskih pripovedaka.

Cljučne reči: Banat, istorijska prošlost, pripovetka, istorija, prikaz epohe, dnevnik.

A kézirat beérkezésének időpontja: 2013. 06. 10.

Közlésre elfogadva: 2013. 06. 30.

ETO: 821.511.141(497.11)-4
911.375:070(=511.141)

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

MÁK FERENC

Vajdasági Magyar Művelődési Intézet
Zenta
makferenc@jahoo.com

FIUME ÉS A MAGYAR SAJTÓ

Fiume and Hungarian Journalism

Rijeka i madarska štampa

Az 1868 és 1918 közötti fél évszázad alatt Fiume, a fiumei kikötő és a köréje szabott Magyar Tenger mellék meghatározó szerepet játszott a magyar gazdasági fejlődésben. Mint az ország egyetlen tengeri kijárata – mindvégig az Ausztria uralta trieszti kikötő ármékában – kaput nyitott a magyar ipari és mezőgazdasági termékeknek a tengerentúli országok piacai felé. Bankok, kereskedői házak, hajózási vállalkozások és pénzügyintézetek nyitottak kaput a vállalkozók előtt, nem csoda, hogy néhány év alatt sokrétű és igen összetett hivatalnoktársadalom alakult ki a városban. A gazdasági élet terebélyesedésével párhuzamosan épült ki a város magyar oktatási rendszere, művelődési intézményeinek szoros hálózata, könyvkiadása és sajtója is. A lapok, a *Fiume* (1882–1892), a *Fiumei Szemle* (1903–1906), a *Magyar Tengerpart* (1893–1906), a *Fiumei Hírlap* (1905–1906), a *Fiumei Napló* (1907), a *Fiumei Estilap* (1908–1917) és a *Tengerpart* (1904–1918) a gazdasági élet hírnagyja mellett egy igen színes, a mediterrán vidék derűjétől átszőtt kulturális mozgalomról számoltak be, közöttük a magyar–olasz irodalmi kapcsolatoknak egy igen gazdag fejezetéről is. 1903 decemberében a lapok arról számoltak be, hogy Albertoni Azzo, dr., Corradini Umberto, Degan Peter, Garády Viktor, Harmath Károly, Kemény Ödön, Solymásy Oszkár, Stupicich Péter és Supilo Ferencz megalapították a város első hírlapírói egyesületét is. A 19. század végén és a 20. század elején olyan jeles tanárok, tudósok, írók, újságírók és közéleti aktorok dolgoztak a városban, mint Garády Viktor, Szegffy László, Fest Aladár, Körösi Sándor, Kovács József (tengerészeti szakíró), Kemény Ödön, Erődi Béla, Mócs Zsigmond és Brájjer Lajos, akik koruk vidéki nagyvárosaihoz – Szegedhez, Debrecenhez, Pécshez, Kolozsvárhoz és Kassához – fogható, gazdag kultúréletet teremtettek a magyar kikötővárosban is.

Kulcsszavak: Fiume, sajtó, sajtótörténet, gazdaság, külkereskedelem, kultúra, magyar–olasz irodalmi kapcsolatok, fordítási irodalom.

A kikötő mint nemzetgazdasági kérdés

Az 1907. esztendő volt az utolsó pillanat, amikor Fiumében horvátok, olaszok és magyarok – közös szándékkal és jóakarattal – még jóra fordíthaták volna a város sorsát. A három nemzeti közösség a 20. század első éveiben már világosan és egyértelműen megfogalmazta nemzeti érdekeit, céljait és terveit, és csak a jó szándék hiányzott ahhoz, hogy békés megállapodásra jussanak. Igaz, a történelemnek volt egy negyedik szereplője is – Ausztria a maga császári udvarával –, amely immár négy évszázada egymaga is képes volt befolyásolni Közép-Európa és a mediterrán térség eseményeit. Talán éppen ezért lett volna oly nagy szükség a fiumei megegyezésre. Voltak rá kísérletek mindhárom fél részéről, mégis úgy jutottunk el 1914-ig, a nagy háború kirobbanásáig, hogy akkor már nem lehetett megoldani semmit.

Az 1867-es osztrák–magyar és az 1868-as horvát–magyar kiegyezéssel Fiume életének is új fejezete kezdődött, ám azzal, hogy a Monarchia és ezen belül Magyarország alkotmányos rendjében nem sikerült megnyugtató módon rendezni a státusát, *corpus separatum*ként közjogi tekintetben helyzete mindvégig bizonytalan volt. Mindaddig nem is okozott ez különösebb gondot, amíg a kikötőváros gazdasági élete, kereskedelmi forgalma és tengerészete fejlődött, és viszonylagos jólétet biztosított a város lakóinak. Amíg a város húsznál is több hajóépítő üzeme ontotta a világtengereken is kiválóan teljesítő vitorlásokat, addig Fiume lakosai jólétben éltek, ám amikor az 1890-es években megtörtént a gőzhajók erőteljes térhódítása, a város fokozatosan lemaradt a versenyben, és nem volt gazdasági erő, amely megállíthatta volna a hanyatlást. Gazdasági háttérrel pedig csak a magyar állam és a magyar kormány biztosíthatott volna – egyik súlyos hibája, hogy ezt nem tette meg. „A változó kormányoknak Fiumében követett politikája *ötletszerű, ingadozó, kapkodó volt*” – írta 1907-ben, a *Fiumei Napló*ban megjelent *A múlt hibái* című vezércikkében minden bizonnyal a főszerkesztő, Garády Viktor. S hogy ne legyen kétséges, hogy mire gondolt, hát meglátásait részletesen is kifejtette: „Aki hosszabb idő óta figyelemmel kíséri a változó kormányoknak Fiumében folytatott változó, balsikerekben gazdag politikáját; aki tanúja volt annak, hogy az évek során mint süllyedt le városunkban fokról fokra a magyar állam tekintélye, mint szélesedett ki folyton-folyvást valóságos örvénnyé a felfogások ama különbsége, mely Fiume magyar és olasz ajkú polgárait egymástól elválasztja, aki látja, mint vergődik évtizedek óta egy véget nem érő circulus vitiosusban városunk beteg közéleté; aki tapasztalattal tudja, mily általános az eddigi viszonyokkal való elégedetlenség Fiume minden rangú és rendű lakosai között, nemzetiségi és származási különbség nélkül – az okvetlen arra a meggyőződésre fog jutni, hogy a Fiumével szem-

ben eddig követett kormánypolitika súlyos tévedéseket és mulasztásokat követett el, melyek a város politikai helyzetét alapjában megrontották, s a magyar kormányzat hitelét Fiume összes lakossága szemében megrendítették” (GARÁDY 1907; 1). Ennek pedig egyik alapvető oka az volt, hogy a város sorsáról soha nem a fiumei polgárok – vagy a választott képviselők – döntöttek, hanem – gyakran egymásnak is ellentmondva – a budapesti minisztériumok hivatalnokai. A fiumei politika céltudatosságának, harmonikus egyöntetűségének a hiányát tehát a tanulmányi cikk szerzője abban látta, hogy ezt a politikát soha nem az csinálta, aki arra tulajdonképpen hivatva lett volna: Fiume királyi kormányzója. „Paradoxonnak látszik – írta a szerző ezt követően *A fiumei kormányzói méltóság* című tanulmányában –, de teljes valóság: Fiumét hosszú időn keresztül nem a fiumei kormányzók kormányozták, hanem kormányozták talán különböző minisztériumok különböző referensei, mindenki a maga saját privát véleménye szerint, a maga egyéni ítélete szerint” (GARÁDY 1907a; 1). Mindamellett a múltban elkövetett hibák sorába tartozott, hogy Fiume az 1868 utáni évtizedekben soha nem tudta megfogalmazni a saját érdekeit, hogy nem volt képes rá, hogy Budapest felé határozott igényekkel és követelésekkel álljon elő.

A felgyülemlett gondok feltárásában Garády Viktor továbbment, és a *Közös érdekeink* című vezércikkében rámutatott: „Fiume viszonyait, a város szükségleteit és bajait, mégis csak azok ismerhetik fel legjobban, akik állandóan itt élnek: Fiume polgárai” (GARÁDY 1907b; 1–2). Soha nem szabad, egyetlen pillanatra sem szem elől téveszteni, „hogy Fiume jelentősége úgy magára, mint az anyaországra nézve főképpen *közgazdasági* jellegű. Hiszen ez volt alap gondolata Magyarországhoz való csatlakozásának. Magyarországnak tengeri kikötőre, Fiumének egy export- és importképes nagy közgazdasági területre volt szüksége. Mint Ausztria kikötője, Trieszt mellett teljesen elsenyvedett; csak mint Magyarország kikötő városának, kereskedelmi emporiumának lehetett kilátása egy jobb jövőre. Ezt belátták már az akkori magyarok, belátták az akkori fiumeiek, és belátják most is mindkét részről. *Magyarországnak mindent el kell követni azért, hogy Fiume minél tökéletesebben megfeleljen nemzetgazdasági feladatának, mint az ország be- és kiviteli kikötője. Fiumének pedig az az érdeke, hogy a háta mögött egy nagy, hatalmas, nemzetgazdaságilag fejlett, politikailag fejlett ország álljon.* Ebben a felfogásban egyik vagyunk, ebben nem választhat el a nemzetiségi különbség. Itt van mindjárt egy közös, nagy terület, ahol Fiume minden nemzetiségű polgáraitra nézve az egyetértő összeműködés nemcsak lehetséges, hanem szükséges is. Szükséges pedig azért, mert a fiumei kereskedelem, ipar és forgalom szükségleteit mégis csak itt helyben ismerhetjük meg legjobban. A fiumei más ajkú szakemberek felszólalásainak pedig nagyobb súlyt ad, ha

magyar kollégáik hozzájuk csatlakoznak, és közös kívánalmak tolmácsaivá lesznek a belföldön, amellyel szorosabb az összeköttetésük.”

Garády Viktor tehát fiumeiként világosan felismerte az elhibázott nemzeti és gazdasági politika lényegét, és figyelmeztetett annak lehetséges következményeire is. Mint lapszerkesztő különösen nagyra becsülte a nyilvánosság jelentőségét, és a múlt hibáinak sorában a mulasztások közé sorolta azt is, hogy Fiumének újkori története során soha nem volt megfelelő sajtója. Annak, hogy a város közgazdasági érdekei a maguk valóságában megjelenjenek, szükség lett volna egy „hivatása színvonalán álló”, olasz és magyar nyelvű, tekintélyes kormányajtóra. „Ehelyett az elmúlt kormányok a *fiumei sajtóviszonyokat teljes züllésnek, fokenkénti degenerálódásnak engedték át*; soha még csak meg sem kísérelték, hogy a fiumei opposzició szellemi fegyverei ellenében hasonló értékű szellemi fegyvereket szegezzenek” (GARÁDY 1907; 1). És ez egyaránt káros volt a kormánypolitika és a fiumei polgárok számára. Olykor úgy tűnt, Budapest szinte meg sem kísérelti, hogy terveit, céljait és szándékát megértesse a kikötővárossal, Fiume hangja pedig rendre nem jutott el a magyar főváros illetékes hivatalaihoz. És persze ismételten rámutatott: „*A fiumei züllött állapotok szanálása* nem eredhet másból, mint egy ítéletében független, felelős, igazi, és nem pusztán címzetes kormányzótól”, akinek feladatai lennének az igényes sajtó megteremtésében is. Végtére is ő a felelős a kormányzósága sorsáért. Ha tehát valakik Fiume autonómiáját emlegetik, akkor az önrendelkezés egyik legfontosabb intézménye a demokratikus sajtóviszonyok megteremtése kell hogy a feladata legyen. „Igenis, mi magyarok első sorban kívánhatjuk az autonómia lényegét, nem paragrafusokba kapaszkodva, hanem megvalósítva az autonómia legfőbb elvét: *nihil de nobis, sine nobis. Semmit rólunk, nélkülünk*” – írta a nevét ugyan nem feltüntetve, de félreérthetetlen elvi következetességgel Garády Viktor.

De milyen sajtóra is lenne szüksége az adriai kikötővárosnak? E kérdést Garády Viktor, a *Fiumei Napló* főszerkesztőjeként *A fiumei sajtó* és *A fiumei magyar sajtó feladatai* című cikkében válaszolta meg. Kiemelte, hogy a fiumei sajtó kezdetei az 1849 előtti időkhöz nyúlnak vissza, hiszen még a forradalom előtt jelent meg az *Eco del Litorale Ungarico*, s az olasz nyelven írt újság a magyar érdekek kiváló szószólója volt, hasábjain Magyarország kereskedelmi és kulturális hírei jelentek meg. „Olasz nyelven írt magyar lap volt.” A magyar forradalom eseményei, majd az azt követő Bach-korszak sajtópolitikája megszakította ezt a Magyarország számára üdvös folyamatot. Pedig az *Eco del Litorale Ungarico*hoz hasonló módon elkötelezett hírlap 1867, illetve 1868, az alkotmányos rend helyreállítását követően is működhetett volna, az a cikk írója szerint nemcsak Fiume életére és sorsára lett volna hatással – hiszen Fiume „egy nagy vidék természetes központja, úgy

nemzetgazdasági, mint kulturális tekintetben” – vonzásköréhez tartozik a körben fekvő partvidék: Dalmácia, a szigetek, keleti Isztria kikötői. Ezek mind Fiumében szerzik ismereteiket, élményeiket és benyomásaikat a magyar kormányzásról, a magyar nemzet törekvéseiről. „Elöttünk nem lehet közömbös, mit és hogyan ír a fiumei olasz sajtó rólunk. A fiumei olasz lapokat olvassa az itt megforduló ezer idegen, az Adria és Ungaro-Croata hajóin eljutnak messze földre, távoli kikötőkbe, ahol olaszul majd mindenütt értenek, ahol mindenütt érdeklődnek Magyarország kereskedelme iránt.” Ez a fiumei olasz sajtó – ha 1868 után a magyar kormányok részéről kellő figyelemben részesült volna, ha megkapta volna a kellő irányítást, a szellemi és anyagi támogatást – mérhetetlen nagy szolgálatot tehetett volna külföldön a magyar nemzet számára. „Országunk hitelét emelhette, kereskedelmét fejleszthette, rokonszenvet és tiszteletet szerezhetett volna mindenfelé, ameddig csak tengeri összeköttetései érnek.” Történhetett volna így is, de nem így történt. Magyarországon 1867–1868-ban, egyetlen év leforgása alatt 80-ról 140-re gyarapodott a hírlapok száma, Fiumében azonban a sajtó megmaradt „sorvadt, csenevész állapotában”. Nyomorúságos anyagi és csekély szellemi tőkéből éldégt, tengett-lengett néhány lapocska, többnyire csak lapkezdeményezés. „Akik írták – sokszor ismeretlen, kétes alakok, jöttek – ma érkeztek, holnap már a fiumei viszonyokról tájékoztatták a közönséget; nem ismerték se Magyarországot, se Fiumét.” Ezek az alkalmi hírlapírók és hírlapcsináló kalandorok teljesen híjával voltak a szakmai ismereteknek. „A város, az ország életét, fejlődését alapjában érintő nagy kérdések nyom nélkül vonultak el a lapok felett, s amikor a városban mindenki egy-egy aktuális politikai eseményről beszélt, mely Fiumét közelről érdekelte, a sajtó óvatosan hallgatott, s a Kongó államról, vagy a Hawaii-szigetek állapotáról vezércikkezett. Ezen nem változtatott az a körülmény, hogy egyik-másik lap szubvenciót is élvezett, ezt úgy értelmezte, hogy azért kapja, hogy *hallgasson*. Mert hiszen a hallgatás arany. Az ország, vagy a város közvéleményének e lapok egyáltalán nem voltak kifejezői.” A cikk írója a továbbiakban kiemelte: 1907-ben, negyvenévi kormányzás után Magyarországnak Fiumében még mindig nem volt olasz nyelvű, tekintélyes orgánuma, „mely az apró helyi kérdéseken felülemelkedve, országos szempontból tárgyalná és ismertetné nemcsak a fiumeiek, hanem az összes olaszul tudó vagy értő külföld előtt hazánk gazdasági, kereskedelmi és tengerészeti ügyeit és érdekeit, a magyar nemzet irodalmi és művész(et)i életét, a küzdő és dolgozó Magyarországot. Amely lap nem egy kisebb helyi párt, hanem az egész nemzet orgánuma volna Fiume és a külföld számára. Nincs ilyen lapunk *most* sem, amikor gazdaságilag válni készülünk Ausztriától, s amikor fokozott szükségünk volna a külföld piacaira és politikai rokonszenvére” (GARÁDY 1907c; 1–2).

Ha egy fiumei magyar lap magának országos ismertséget és jelentőséget kíván szerezni, a *Fiumei Napló* főszerkesztőjének meglátása szerint a helyi olasz sajtó hivatását kell kiegészítenie: a fiumei magyar lapnak lényeglátó módon, komoly szakmai ismeretekkel, kiváló politikai érzékkel Fiumét kell megismertetnie az anyaország közönségével, hiszen ezen a téren is „sok előítéletet, balvéleményt és tájékozatlanságot kell eloszlatnia”. Rosszhiszeműségnek, tájékozatlanságnak, elfogultságnak és felületességnek a sajtóban nincs helye. „Jól fontoljuk meg ezeket a dolgokat: fontoljuk meg jól most, amikor minden ajakról az önálló vámterület jelszava hangzik. Nemzetgazdasági életünk az önálló vámterület létesítésével válságos fordulópontra jut. [...] *mindenki tudhatja, hogy a jövő nemzetgazdasági harcának egyik legfontosabb pontja, fő erőssége és végvára Fiume lesz.* Innen kell új piacokat hódítanunk, erre kell kereskedelmünket terelnünk, ha Ausztria piacait elveszítjük. Hát ugyan szabad az e célra szolgáló eszközöket elhanyagolnunk? Hát várhatjuk-e, hogy a sült galambok maguktól repüljenek a szánkba? Hát nem kell-e minden erőnkkel azon lennünk, hogy a fiumei – úgy a magyar, mint az olasz – sajtót kiemeljük kezdetleges, fejletlen, tehetetlen állapotából arra a fokra, amelyen haszonnal és eredménnyel felelhessen meg országos feladatának: *megnyitva az óceánokat tengeri kereskedelmünk előtt, új világokat tárva fel nemzetgazdasági életünk számára?*” (GARÁDY 1907d; 1). Ebből is kitetszik, a helyi magyar sajtó számottevő tekintélyre csak akkor tehet szert, ha a fiumei viszonyokat nem a helyi elfogultság kicsinyes szempontjai szerint ítéli meg, hanem folyton „szem előtt tartja azt az óriási nemzetgazdasági háttérrel, amely Fiumének országos jelentőségét megadja”.

1907 tavaszán, amikor Garády Viktor elkészítette a Fiume sorsával foglalkozó számvetését, a város felfokozott, indulatoktól túlfűtött politikai életet élt: Magyarország megvalósította Ausztriával szembeni független vámpolitikáját¹, határozott lépéseket tett az Ausztria által folyton opponált dalmáciai vasútvonal kiépítésére², és szembe kellett néznie a *Fiumei rezolúció*ban megfogalmazott horvát követelésekkel is.³

¹ Vámpolitika az utolsó száz évben; Fiumei Szemle, 1904. április 17. 4–5.; Vámterület és politika; Fiumei Szemle, 1904. december 18. 3.; Fiume és az önálló vámterület; Fiumei Szemle, 1905. február 26. 1–2.; Az önálló vámterület és Fiume; Fiumei Szemle, 1905. március 26. 4.; Az önálló gazdasági berendezkedés előfeltételei; Fiumei Szemle, 1905. május 7. 3–4.; Magyarország és a világkereskedelmi politika; Fiumei Szemle, 1905. június 18. 3–4.; A vámterület kérdéséhez; Fiumei Szemle, 1905. július 2. 2–3.

² Új vasutak építése; Fiumei Szemle, 1905. július 16. 5.; A dalmát vasúti tervek és Fiume; Fiumei Szemle, 1905. december 3. 1–2.; Havass Rezső, dr.: A dalmát kérdés; Fiumei Szemle, 1906. március 11. 1–2.; G. V. [Garády Viktor]: Dalmácia visszacsatolása; Fiumei Szemle, 1906. március 18. 1–3.; A dalmát kérdés; Fiumei Szemle, 1906. február 25. 1–2.

³ Fiumei rezolúció; Fiumei Napló; 1907. május 5. 1.; A horvátok ellenünk; Fiumei Napló; 1907. május 17. 1.

Garády Viktor és a Fiume magyar hírlapirodalom

Nem tekinthető véletlennek, hogy Garády Viktor (egykor Vitorio Gaus)⁴ volt az, aki olasz szülők gyermekeként, magát fiumánónak vallva, a magyar irodalom és történelem lelkes híveként számos, az Adriai-tenger és Fiume múltjával foglalkozó könyv szerzője, jeles tengerkutató, a fiumei tengerbiológiai állomás megalapítója, és hosszú éveken át kiváló igazgatója látta át ilyen kristálytisztán azokat a vétkes mulasztásokat, melyek a 20. század első éveire végzetesen megrontották a kikötőváros és Budapest viszonyát. Pályája során Fiumében két lapot is alapított és szerkesztett, a *Fiumei Szemle* című hetilapot (1903–1906) és a *Fiumei Napló* című napilapot (1907). Mindkettő kiváló hírlapírói tudással szerkesztett lap volt, felelős szerkesztőjük méltán fogalmazta meg vezércikkeiben a hírlapírással szembeni jogos elvárásait. És mert Garády nem tartozott a felelőtlen elméletgyártók sorába, és mert a rajongásig szerette szülővárosát, a gyakorlatban is megmutatta, hogyan képzelte el a közössége iránt teljes felelősséget vállaló, közvéleményt formáló, kulturált újságírást és hírlapkészítést.

A *Fiumei Szemle* első száma 1903. október 4-én, vasárnap jelent meg, nyolc oldalon, ami kivételes esetekben tíz–tizenkét oldalasra bővült. A címlapon ott szerepelt: felelős szerkesztő Garády Viktor. Kiadja a szerkesztőség. Nyomatott a Mohovich E.-féle könyvnyomda magyar osztályában, vezető Lágel Frigyes. Lapjának első oldalán elmaradhatatlan volt a vezércikk, mely rendre aláírás nélkül jelent meg, s vagy a főszerkesztő, vagy a szerkesztőség tagjai közül valaki foglalkozott az időszerű kérdésekkel. A legfrissebb híreket *Egyről-másról* címmel szedték csokorba, szépirodalmi rovata *A Fiumei Szemle tárczája* címet viselte. Gazdag volt a hirdetések rovata is. Minden számban egy olasz írás is megjelent, rendszerint valamelyik magyar nyelvű írás fordítása, olykor rövidebb változatban. A lap első számában közölt *Beköszöntő*, melyet a *Fiumei Szemle* szerkesztősége jegyzett, és amelyet olasz nyelven is közöltek, kiemelte: meggyőződésük, hogy a beválatlan ígéretek ideje elmúlt a hírlapírás terén is, ezért tevékenységük értékét az olvasók a lap nyíltságában és őszinteségében fogja lemérni. Most mindössze annyit szeretnének közölni Fiume olvasóközönségével: „a *Fiumei Szemle* célja városunk érdekeinek közgazdasági és társadalmi úton való előmozdítása. Függetlenségünkkel nem kérkedünk. Erről közleményeink fognak tanúskodni.

⁴ Garády Viktor, Gauss (Fiume, 1857. július 27.–Budapest, 1932. május 27.) író, zoológus. Régi olasz patriciuscsaládból származott. Főbb művei: Tengerparti séták (Budapest, 1901); Amit a tenger mesél (Budapest, 1904); Adria gyöngye (Budapest, 1904); Régi dicsőségünk a tengermelléken (Budapest, 1907); Tengerparti képek (Budapest, 1910); Élő tenger (Budapest, 1913). Ő fordította le olasz nyelvre Katona József Bánk bán című drámáját.

Szívesen látjuk munkatársaink sorában a város tollforgatóit és mindazokat, akik az ügy szolgálatába állani óhajtának. A *Fiumei Szemle* a közönség lapja, és éppen ezért helyet ad minden közérdekű munkának. Ki kell emelnünk, hogy különös gondot fordítunk a város *idegenforgalmára*, és célunk, hogy az *anyaországban Fiumét, a tengert és mindent, ami a tenger világába és a tengerészet körébe tartozik, megismerjék és megszeressék*. Bizunk abban, hogy a város és az ország közönsége támogatni fogja vállalkozásunkat.”⁵ 1904. január 3-án, a második évfolyam első számának címlapján a *Fiumei Szemle* szerkesztősége *A közönséghez* címzett írásában sikeresnek minősítette a lap indulását, de okulva a tapasztalatokon, változásokat is bejelentett: „A közgazdasági kérdések nyomultak előtérbe – írták –, s mindenki vallja városunkban, hogy Fiumének a mai helyzetében életszükséglete a kereskedelmi, hajózási, ipari és közlekedés terén való célirányos fejlődés. Életszükséglete volt ez a városunknak a múltban is, de az elmúlt esztendő közgazdasági pangása után a legsürgősebben várják kielégülésüket a közgazdasági érdekek. A reménnyel biztató új korszak kezdetén lapunk első és mindenekelőtt való feladatul tűzi ki a közgazdasági érdekek képviselését. A *Fiumei Szemle* irányításában és szerkesztésében bekövetkezett változás tehát a közgazdasági irányba való fejlesztést jelenti, anélkül, hogy a lap eddigi hazafias irányától eltérne.”⁶ A felelős szerkesztő továbbra is Garády Viktor maradt, de maga mellé vette szerkesztőnek Szegffy Lászlót. Fontosnak tartották hangsúlyozni a függetlenségüket, ezért a címlapon feltüntették: „Laptulajdonos a szerkesztőség”. Hamarosan sor került a beharangozott, komolyabb változásokra is: 1904. február 7-étől a hetilap felelős szerkesztői posztját Garádytól Szegffy László vette át, egy héttel később, február 14-étől a lap címe is módosult: *Fiumei Szemle – Rivista di Fiumére* változott, 21-étől pedig tizenhat oldalra bővült. A lap ettől kezdve érezhetően a közgazdasági kérdések felé nyitott. A május 8-án megjelent száma már tizenkét oldalon valóban csak gazdasági kérdésekkel foglalkozott. Garády Viktor ekkor már érezhetően a háttérbe húzódott, s legfeljebb szépirodalmi munkái jelentek meg a tárcarovatban. A *Fiumei Szemle* 1904. december 4-én nyomdát váltott, s ettől kezdve az Adria palotában lévő Unio könyvnyomdában nyomtatták.

Az 1905. esztendő során elvégzett munka értékelésekor a szerkesztőség kiemelte: céljuk volt azon eszmék terjesztése, amelyeknek gyakorlati megoldásán áll a magyar kereskedelem megannyi életkérdése, reménysége. „Lankadatlanul hirdettük az összetartás, az egyetértés eszméit; buzdítottunk a szorgalmas munkára, az erős kitartásra, és nem fáradtunk el abban, hogy föl-

⁵ Beköszöntő; *Fiumei Szemle*, 1903. október 4. 1.

⁶ A közönséghez; *Fiumei Szemle*, 1904. január 3. 1.

keltsük közönyéből úgy a hazai, mint a fiumei, úgy a magyar, mint [az] olasz nyelvű társadalmunkat. De nem hunytunk szemet egyik rész hibái előtt sem. Kritikánk szigorú, de igazságos és szeretettel teljes.”⁷ Érezhetően gondok nyomasztották a *Fiumei Szemle* szerkesztőségét, a lap elveszítette frissességét és derűjét. A problémák Fiume városában adódhattak, mert 1906. április 1-jén már Budapesten az Athenaeum r.-t. könyvnyomdájában nyomták a lapot. 1906. június 24-én már csak négy oldalon jelent meg, és csak magyar nyelven, és E. Hönig kő- és könyvnyomdájában nyomták. A lap elmúlása titokzatos, utolsó megtalálható száma 1906. július 29-én került az utcára, benne a hetilap megszűnéséről nincs semmilyen bejelentés.

A *Fiumei Szemle* – meggyőződéséhez és kitűzött céljaihoz hűen – megjelenése során mindenkor megkülönböztetett figyelemmel kísérte a város sorának alakulását. *Fiume jövője* címmel két alkalommal is (1903. november 8-án és 1905. augusztus 6-án) közölt elemzést, *Az általános választó jog és Fiume* (1905. szeptember 10.) és *A választójog kiterjesztése és Fiume* (1905. szeptember 24.) című cikkeiben pedig az aktuális politikai kérdéseket taglalta. A *Kikötővárosunk kereskedelme* (1904. május 15.), a *Harcz a piacokért* (1905. június 4.), a *Kikötővárosunk hivatása* (1905. augusztus 20.) és a *Magyar ipar és Fiume* (1906. március 19.) című írások pedig pénzügyi és gazdasági körökben méltán emelték a lap tekintélyét. Fiume kikötőjének áruforgalmi statisztikáját, a hajóépítés eredményeit, a halászati lehetőségeket rendszeres időközökben a nemzetközi összehasonlítások fényében értékelte. Rendszeresen visszatért a kikötői és raktárépítkezések kérdéséhez, a rakodómunkások sztrájkorozatának eseményeiről részletesen beszámolt.

Fiume jeles magyar tudósai közül Fest Aladárnak három terjedelmes tanulmánya, *A „Castello” alkonya* (1905. február 19.), *Fiumei magyar patricziusok* (1905. március 5.) és a *Fiume nyelvi és nemzetiségi viszonyainak statisztikája* (1904. április 10.) jelent meg a tekintélyes hírlapban, de ugyanilyen nagy jelentőségű volt dr. Kovács József *A kereskedelmi tengerészetünk jövője* (1903. október 4.) és a *Magyar tengerészet* (1903. október 25.) című, szinte tanulmányi írása is, ez utóbbinak olasz fordítását is közzétették. Ezekhez a magyar nemzetgazdaság tekintetében létfontosságú kérdésekhez kapcsolódtak – szerzőik nevét eltitkolva – a *Tengeri hajózásunk fejlesztése* (1904. július 10.) és a *Hajózásunk fejlesztése* (1904. augusztus 21.) című vezércikkek is. A *Fiumei Szemle* 1903. december 13-án *Írók és újságírók köre* címmel arról tudósított, hogy Albertoni Azzo, dr., Corradini Umberto, Degan Peter, Garády Viktor, Harmath Károly, Kemény Ödön, Solymásy Oszkár, Stupicich Péter és Supilo Ferencz megalapították a vá-

⁷ Olvasóinkhoz!; *Fiumei Szemle*, 1905. január 1. 1.

ros első hírlapírói egyesületét, 1905 augusztusában és szeptemberében pedig *Fiume szellemi élete* címmel cikksorozatban számolt be a város színházi és irodalmi eseményeiről és az intézmények működési föltételeiről. A szomorúan rövid életű hetilap következetesen kitartott erkölcsi és szakmai meggyőződése mellett: komoly ismeretekről árulkodó, elemző írásai és beszámolóí a magyar újságírás legszebb hagyományai közé tartoznak. Közülük tucatnyi a kor politika- és gazdaságtörténete tekintetében forrásértékű mű.

Nála is rövidebb életűnek bizonyult Garády Viktor második vállalkozása, a *Fiumei Napló* című napilapja. Első száma a *Fiumei Szemle* megszűnése után nem sokkal, 1907. január elsején jelent meg négy oldalon, és független politikai napilapnak hirdette magát. Főszerkesztője Garády Viktor volt, egyedül az ő neve szerepel a lap impresszumában, így a szerkesztőség tagjainak neve a homályban maradt. Garády ebben a lapban fogalmazta meg Fiumével kapcsolatos hitvallását, melyekből fentebb már bőségesen idéztem. A *Fiumei Naplót* 1907. május 27-én, vasárnap vehették utoljára kezükbe az olvasók. A 117. számával megszűnő napilap mindvégig Mohovich E. könyvnyomdájában készült. A jeles fiumei nyomdász, aki a hírlapok nyomdai megmunkálása mellett Mohovich Imre néven igazából az iskolai évkönyvek előállításában jeleskedett – élve a lap kínálta lehetőséggel – így hirdette cégét: „Mohovich E. kö- és könyvnyomdája. Könyvnyomda és könyvkiadó hivatal, a legdivatosabb betűkkel ellátott, gáz- és villanyerőre berendezett új gyors-sajtókkal, amerikai nyomógépekkel és a legújabb szerkezetű Lynotype nevű szedőgéppel felszerelt könyvnyomda, hol mindennemű nyomtatványok, könyvek, folyóiratok, árjegyzékek, számlák, zárszámadások, báli meghívók, tánczrendek, a legszebb kivitelben, ízlésesen, gyorsan és legolcsóbb árák mellett készíttetnek. – Fiume, Via Clotilde n. 1.”⁸ A magyar Fiume sajtó-, irodalom- és művelődéstörténetében Emidio Mohovich Mohovich Imreként elévülhetetlen érdemeket szerzett.

*A tenger kihívása: a Fiume,
a Magyar Tengerpart és A Tengerpart*

Emidio Mohovich nyomdájából került ki 1882. január elsején az első, igazán jelentős, a közönsége iránt elkötelezett fiumei magyar hírlap, a *Fiume*, mely az akkori viszonyokhoz képest, meglepően hosszú időn át, egy évtized során vállalta a kikötőváros magyar és olasz közösségének a tájékoztatását. Az első évben kéthetente – minden hó 1-jén és 15-én – jelent meg nyolc oldalon, 1883. január elejétől azonban áttért a heti megjelenésre. A

---

⁸ Mohovich E. kö- és könyvnyomdája; *Fiumei Napló*, 1907. január 30. 4.

Fiume kereskedelmi, tengerészeti és társadalmi lapként határozta meg önmagát, felelős szerkesztője és kiadója Mócs Zsigmond, akkor már országosan ismert hírlapíró volt. Nyomdáját pedig így nevezte meg: Stabilimento Tipografico di Emidio Mohovich.

Mócs Zsigmond az 1870-es években kezdett újságírással foglalkozni, pályája elején Budapesten a *Borsszem Jankó*, az *Üstökös*, a *Fővárosi Lapok* és a *Független Hírlap* munkatársa volt, ahol rendszeresen ismertette a modern olasz írók műveit. 1877-ben a *Pesti Naplót* már az orosz–török háború harctéri eseményeiről tudósította, izgalmas beszámolóit a német, francia és angol lapok is átvették. Az egyre népszerűbb újságíró 1880-ban a *Pester Lloyd* Montenegróba küldte, ő volt az első magyar hírlapíró, aki beléphetett I. Nikita fejedelem udvarába. Még abban az évben az *Egyetértést* tudósította az albán–montenegrói háború harctéreseeményeiről. Visszatérte után a kalandos életű, népszerű publicista 1882-ben a fiumei kormánynál ajánlatot tett egy magyar tengerészeti lap kiadására. Így került sor a *Fiume* című, indulásakor még magyar–olasz lap megjelentetésére. Mócs Zsigmond Fiumébe Scalvini Antonio *A kártyahősök* című regényének (1879) és Barilli, Ghizlanzoni és Sara *Olasz beszédek* (1880) című kötetének a fordításával érkezett, az irodalmi körökben jártas olvasók számára a neve ismert volt.

A *Fiume* szerkesztősége és kiadóhivatala a lap első számának első oldalán – megszólítva az olvasókat – jelezte a lap szándékát, miszerint egyfelől a magyar közönséget szeretné tájékoztatni tengerészetünk viszonyairól, másfelől pedig a tengerpart lakóit szeretné értesíteni a magyar haza közérdekű jelenségeiről. „Indeficiente!” – zárult a rövid megszólítás, melyet *Al lettora* címmel olaszul is közöltek.⁹ Bővebben szolt a feladatokról Fromhold Arthur *Munkára fel!* című programadó cikkében. „Tizenhét évtizede múlt, hogy Ausztria a trieszti kikötő és piac emelésén fáradozik – kezdte nagy lélegzetvétellé írását a szerző. – De ebbéli működése nem oda volt irányozva, hogy Triesztet a külföldi kikötőkkel szemben tegye versenyképessé, ami józan politika lett volna. [...] Hanem mindenképp oda törekedett, hogy a többi hazai kikötő és piac rovására a trieszti emelkedjék, a monarchia forgalma és kereskedelme oda tereltesse. A trieszti kegyencz érdekében mostohájává lett többi gyermekeinek.” 1867 után, az alkotmányos rend helyreállítását követően, a helyzet azonban lényegesen megváltozott: a fiumei kikötő a magyar nemzetgazdaságot befolyásoló szerephez jutott, és jelentősége azonnal megmutatkozott: kikötői forgalmának értéke az 1867. évi 6 millió forintról 1882-ben már 90 millióra emelkedett. Tovább kell tehát munkálkodni azon, hogy Fiume Magyarország eladó áruinak és beszerzendő szükségleteinek

⁹ Az olvasóhoz; Fiume, 1882. január 1. 1.

nagy tárházává váljék. Ez adja Fiume létezésének értelmét, ez határozza meg a város jövőjét is. „*Enélkül a kikötő az, mi a kereskedői világban a szatócs.* De mindezek nem az állam, hanem az állampolgárok teendői. E lap feladata legyen öntevékenységre ösztönözni; ez irányú eszmék kifejtésének súrlódásának színterévé válni. A Trieszt és Fiume közötti versenyben azé lesz a pályakoszorú, mely nagyobb mérvű és praktikusabb irányú öntevékenységet fejt ki.” Fel tehát a versenyre! – szólította meg az olasz nyelven is közölt beköszöntőjében remélt olvasóit a lap (FROMHOLD 1882; 1–4).

Mócs Zsigmond lapja a pesti szerkesztőségekben szerzett ismeretek alapján jól átgondolt koncepcióval jelentkezett: a vezércikket a második oldalon *Különfélék* címmel az országból és a világ nagyvárosaiból szerzett információk követték. *Hajó és áruforgalom a fiumei kikötőben* címmel havi összefoglaló jelent meg a Magyarország, valamint Olaszország, Franciaország, Anglia, Amerika közötti áruforgalomról. Hírovata a *Különféle hírek*, a *Kereskedelmi hírek* és a *Tengerészeti hírek* fejezetekből állt, míg a lap utolsó két oldalát a többnyire olasz nyelvű, helyi hirdetések foglalták el. A jól bevált hírlapi gyakorlat szerint a *Fiume* 1–3. oldalán, a „vonal alatt” jelent meg a *Fiume tárczája*, 1882-ben még messze nem a helyi szerzők írásainak fórumaként.

A közgazdasági érdeklődésű Fromhold Arthur a *Fiume* első évfolyamában azonnal két kiváló cikkét, *A fiumei kikötő* (1882. január 15.) és a *Kereskedelmi hitelünk emelése* (1882. február 1.) című írását jelentette meg. Mellette Dús László *Keleti kereskedelmünk* (1882. október 1.) című írása kelt százharminc év után is érdeklődést az olvasóban, egy ismeretlen szerző pedig *A fiumei piac és Magyarország* (1882. május 14.) című elemzésében arra hívta fel a figyelmet, hogy a kereskedelem és a gazdaság számára a legfontosabb, hogy az áru ne feküdjön el a raktárakban, legyen dinamikája a kereskedelemnek. A cikkben már benne van a kikötő fejlesztésének az igénye is. Mayländer József fiumei kereskedő pedig *Fiume: Verseny Triesztnak!* címmel hirdette szolgáltatásait (1882. március 15.). A főszerkesztő Mócs Zsigmond terjedelmesebb írásai, a *Fiume, Trieszt és a magyar kereskedők* (1882. február 15.), *A magyar tengeri hajózás* (1882. augusztus 15.) és a *Legyen naggyá Fiume!* (1882. november 15.) mintát és mércét jelentettek a gazdaság és a kultúra egymást feltételező összefüggéseinek a bemutatására és föltárására. A nyomában születtek olyan elemzések, mint az ismeretlen szerző tollából származó *A fiumei piac és a magyar közönség* (1882. március 15.) című fejtegetés.

A *Fiume tárczája* rovatban Mócs Zsigmond szépirodalmi ihletésű írása is közölte, mindjárt a lap első évfolyamának első számában *A chioggiai halászok* (1882. január 1.), a másodikban pedig az *Egy magyar hajó veszedelme* (1882. január 15.) című tárcája jelent meg. Faragó Ödön „chinai császári tengerészeti vámigazgató” *A chinai tengerészetről* (1882. november 1.)

című írása a szerkesztői találékonyság jó példája: mindenre nyitott a lap, ami tengerészettel kapcsolatos. Ami igazán meglepetés a mai olvasónak is: a *Fiume* 1882. január 15-i számában Gresits Miksa fordításában Maurizio Jókai *Castelli messi all'incanto* címmel részletet közölt Jókai legújabb, az *Egy játékos, aki nyer* című, részben Fiumében és Portorében játszódó regényéből. Ugyanebben az esztendőben jelent meg Arany János *Il gatto del sapiente* (1882. november 15.) című költeménye, dr. Zafféry Károly fiumei tanár pedig *A fiumei nevelőintézetek* (1882. február 15.) címmel ma már kultúrtörténeti jelentőségű cikket közölt. Az első jelentősebb fiumei magyar lap, a *Fiume* felelős szerkesztőjének, Mócs Zsigmondnak 1892. október 8-án bekövetkezett halálával szűnt meg.

A *Fiume* hiányát megérezve, két kiváló középiskolai tanár – Fest Aladár és Körösi Sándor – szerkesztőként és kiadótulajdonosként, mit sem késlekedve, 1893. január elsején útjára bocsátotta a *Magyar Tengerpart* című nyolcoldalas közgazdasági, társadalmi és irodalmi hetilapot. A nagy ambíciókkal szerkesztett hírlap kora legkiválóbb és legnépszerűbb hetilapját, a Budapesten megjelenő *Vasárnapi Újságot* tekintette mércének, indulásakor szellemi-kulturális igényességében és a tipográfiájában is annak a példáját követte. Szerkesztői és kiadói nem hirdettek hangzatos programot, kimondatlanul is abban bíztak, kettejük neve és országosan ismert munkássága elegendő ahhoz, hogy reményeket tápláljanak az olvasókban. A *Mit akarunk?* című beköszöntőjükben azonban elmondták: Fiume és a magyar tengerpart megmutatja a mediterrán derű minden szépségét, a tenger és a napsütés mindenkit magával ragad, és az utazó már az első pillanatban otthonosan érzi magát ezen a vidéken. Fiume ma a világforgalom egyik megkerülhetetlen központja, ennek előnyét a város minden polgára élvezi. A kikötőnek pedig minden adottsága megvan ahhoz, hogy a magyar kereskedelem és tengerészet központja legyen. „És mégis minduntalan felhangzik a panasz: Fiume kereskedelme pang! Fiume pangásnak indul! [...] minduntalan felhangzik a jajkiáltás és végig nyilallik az egész hazán: Fiume elégedetlen!” A kikötőváros békéjét nemzeti ellentétek fenyegetik, és az indulatok lerombolják a békés polgári világ megannyi vívmányát. „Hogy magyarázható ez a sok ellentmondás? A hazai közönség, sőt maga a fővárosi sajtó sem ismerte eddigelé kellőképpen Fiumét. [...] Ezen az állapoton akarunk mi segíteni. Hű és pártatlan képviselői és kommentátorai akarunk lenni a helyi állapotoknak. Alapos, mindig a leghivatottabb és leghitelesebb forrásból eredő értesüléseink alapján fogunk számot adni a magyar közönségnek Fiume és kikötőjének haladásáról, az ez irányban felmerülő intézkedésekről és tengerészeti viszonyokról. Hazaszereteten kívül semmiféle érdek nem köt bennünket: bátran, és tartózkodás nélkül rá fogunk mutatni, ha bármely oldalról hibát,

mulasztást, vagy közgazdasági érdekeinket veszélyeztető irányzatot fogunk tapasztalni.”¹⁰ És hogy szándékaikat kellő határozottsággal alátámasszák, már az első számban közölték a kiválasztott és meghívott munkatársak névsorát. Közöttük szerepelt a fiumei magyar értelmiségi elit színe-java: dr. Berghoffer József főgimnáziumi igazgató, Brand Ede polgári iskolai tanár, dr. Erődi Béla tankerületi főigazgató, Fest Kálmán minisztériumi főtanácsos, Kubicsek Albert és Matisz János főgimnáziumi tanárok, Szigethi Márton abbáziai főorvos és sokan mások.

Fest Aladárt, az egri születésű tanárt 1880-ban tanulmányi ösztöndíjjal Trefort Ágoston közoktatásügyi miniszter Olaszországba küldte, ahonnan egy évvel később, 1881-ben – már az olasz nyelv és kultúra kiváló ismerőjeként, a fiumei újjászervezett állami gimnáziumba (1883-tól főgimnáziumba) – nevezték ki rendes tanárnak, ahol 1896-tól – Erődi Béla és Berghoffer József után – az intézet igazgatói tisztségét is betöltötte. Hosszú éveken át volt városi képviselő. A fiumei századvég szellemi, társadalmi és közéleti világában egyike volt azoknak, akik életük minden pillanatát a városnak szentelték. Tanulmányok sokaságában írta meg Fiume történetét, köztük a legkiemelkedőbbek: *Fiume és az uszkókok* (1891), amely németül is megjelent, az *Adalékok Fiume iskolaügyének történetéhez – Contributi per la storia della publica istruzione in Fiume* (1900) című könyve, amelynek egy évvel később, 1901-ben a második kötete is megjelent. Nagy munkája, a *Fiume a XV. században* először hét folytatásban a *Századok* című folyóirat 1912. évfolyamában jelent meg, majd ugyanebben az évben könyv formájában is napvilágot látott. Ugyancsak 1912-ben jelent meg a *Földrajzi Közleményekben Fiume népesedési mozgalma Magyarországhoz való visszacsatolása óta* című tanulmánya, az *Akadémiai Értesítőben* pedig *Báró Eötvös József és a fiumei kérdés* című munkája. 1914-ben ugyancsak a *Századokban* jelentette meg *Halászat és állattenyésztés a középkori Fiumében* című tanulmánya, két évvel később, 1916-ban pedig a nagy hatású *Fiume Magyarországhoz való kapcsolásának előzményeiről és hatásáról* című politikai-közjogi értekezését tette közzé. A Magyarország Vármegyei és Városai monográfia-sorozatban megjelent *Fiume és a magyar-horvát tengerpart* című kötetben ő írta meg *Fiume történetét* (1896). A világháború előestéjén tette közzé *Fiume az első napóleoni háború idején (1797)* című kötetét (1912). Méltán írta róla az *Országos Középiskolai Tanáregyesület Közlönye*: „Fest Aladár Fiume történelmének egyedüli komoly kutatója.”¹¹ A *Magyar Tengerpart* szerkesztőjeként Fest Aladár a tanulmányok sorát jelentet-

¹⁰ Mit akarunk?; Magyar Tengerpart, 1893. január 1. 1–2. – A hetilap indulásakor nem tüntették fel a megjelenést biztosító nyomda nevét.

¹¹ Fest Aladár; Országos Középiskolai Tanáregyesület Közlönye; 1919–1920. 59–62.

te meg a lapjában: *Fiume nyelvi viszonyai* (1893. január 22.), *Fiume kulturális hivatása* (1893. február 19.), *Budapest és Fiume* (1893. március 5.), *Tengeri halászatunk* (1893. március 12.). 1893. július 2-án azonban lemondott a szerkesztői tisztségéről, és átadta azt társának.

A szerkesztőtárs Kőrösi Sándor a fiumei főgimnázium 1892-es évkönyvében jelentette meg *A magyar nyelvbeli olasz elemek* című kiváló nyelvészeti tanulmányát, élete fő műve azonban a kétkötetes *Olasz–magyar és magyar–olasz szótár*, mely 1910-ben Budapesten jelent meg, megalapozva ezzel a 20. századi olasz–magyar szótáriradalom történetét. A *Fiume és a magyar–horvát tengerpart* című monográfiában (1896) nem kevesebb mint négy tanulmánnyal: *Fiume népe*, *A közoktatás Fiumében*, *Fiume irodalma* és a *Fiume társadalma* című írásaival szerepelt. Lapjában, a *Magyar Tengerpartban Zrínyi és Machiavelli* (1893. március 19.) című tanulmányával mutatkozott be. Elképzelhető, hogy ő volt a szerzője a névtelenül megjelent, „eredeti források alapján” közölt, *A fiumei népoktatás* (1893. január 1. és január 8.) című tanulmánynak is.

Az új hetilap bemutatkozáskor közölte Fest Kálmán *Kikötőnk és tengeri forgalmunk fejlődése a lefolyt húsz évben* (1893. január 1. és január 8.) című kétrészes tanulmányát, s ezzel a közgazdasági kérdések terén is magasra tette a mércét. Tizennégy éves története során a *Magyar Tengerpart* – az ígéretes indulását követően – hosszú éveken át a színvonalas és a szellemiek terén igényes újságírást jelentette. Két kiváló alapító-szerkesztőjét később Hegyi Jenő, Füzeséry Emil, Ybl Félix és Simó Ferenc követte, miközben a lap egyre felszínesebbé és ezért egyre támadhatóbbá vált. 1906 végén – közvetlenül a megszűnése előtt – laptársa, a *Fiumei Hírlap* részéről soha nem tapasztalt heves támadás érte: a *Magyar Tengerpart* évek óta „plakátja a nemzet ellen kiadott minden gonoszságnak”¹² – írta a névtelen újságíró, ami lehetett akár a rivalizálás következménye is. Hogy mégis aggályok merülhettek föl a lap tisztességét illetően, azt a néhány nappal később Garády Viktor tollából született erélyes tiltakozás is bizonyította (GARÁDY 1906; 1). A szép múltú lap szomorú búcsúja volt ez.

1904. szeptember 21-én került az olvasók kezébe Murai Jenő nyolcoldalas újságja, *A Tengerpart*, mely társadalmi, közigazgatási és tengerészeti napilapként határozta meg önmagát. Főszerkesztője Szemerjai Kovács Zoltán, felelős szerkesztő Murai Jenő, szerkesztősége és kiadóhivatala Fiumében a Riva Szapáryn, az Adria-palotában volt. Kiadótulajdonosként az impreszszumban az Unio könyvnyomdai műintézet szerepelt. *A Tengerpart* harsány belépője a közéletbe már a korszak gyöngébb és esendőbb oldalát mutatja:

¹² Egy lap galádságai; *Fiumei Hírlap*, 1906. november 9. 1.

zászlóként lobogtatott hazafisága már az olcsó népszerűség felé tett engedménynek volt tekinthető. Szemerjai Kovács Zoltán és Murai Jenő közösen jegyzett *Beköszöntő*ben kellemetlenül hangosan hivatkozott „a közélet nagy tengerén” most induló pántlikás-lobogós hajó útján oly nagy szerepet játszó iránytűre, melyet *A Tengerpart* azonnal magának vindikált. Lapelődeihez és lapársaihoz képest már korántsem a nemzetgazdaság, hanem egyenesen a haza érdekeit kívánta szolgálni, ami az előd, Mócs Zsigmond és később Garády Viktor és Brájjer Lajos fegyelmezett és okosan mérlegelő magatartásától jócskán távol esett. Sorsról, végzetről, dicsőségről és küldetésről beszélt, holott szólhatott volna a közösség szolgálatáról, gazdasági célokról és kultúrateremtésről is (SZEMERJAI KOVÁCS–MURAI 1904; 1).

Az olvasók megszólítása kellő módon fellengzősre és patetikusra sikerült ahhoz, hogy *A Tengerpart* szándéka a lap első számában újszerűnek és hitelesnek tűnhetett volna. Mintha a budapesti bulvár érkezett volna Fiumébe.

A lap első számához a kiadóhivatal egy szórólapot is mellékelte, amelyben – különös módon – *A Tengerpart* már politikai napilapként mutatkozott be, amely – ígéretük szerint – mindennap délután öt órakor kerül az utcára legalább nyolcoldalnyi terjedelemben, és „a fiumei viszonyok hű képének feltárásán kívül nagy figyelmet fordít az egész országot érdeklő közgazdasági, hajózási és tengerészeti ügyekre is. Tengeri kereskedelmünk, behozatalunk és kivitelünk kérdésének, valamint a kivándorlási ügyeknek életbevágó nagy fontosságát ma már elismeri mindenki az országban, éppen ezért *A Tengerpart* minden idevágó dologról a legalaposabban és legkimerítőbben tájékoztatja olvasóközönségét”. A napilap bulvár jellegét erősítette, hogy vezércikket nem – vagy csak kivételes esetekben – közölt, helyette *A nap története* című, többnyire esetlegesen összeválogatott-ollózott hírcsokorral indult a lap, amit a *Legújabb* című rovatának távirati jelentései és telefonhírei egészítettek ki. A *Közgazdaság* és a *Tőzsdei árfolyamok* híreihez is inkább olló kellett, mint újságírói tehetség vagy lelemény. Hiányoztak viszont a Fiume közéletéről szóló tudósítások és beszámolók, a város a maga lüktető és dinamikus eseményeivel nem vagy csak ritkán jelenik meg a lapban. Mindössze a *Közgazdasági rovatunk* programja tűnt reményt keltőnek, melyben a névtelen szerző mértéktartó visszafogottsággal mutatott rá: „Fiume különleges gazdasági helyzetéhez fog alkalmazkodni e rovatunk is, amelyben a különböző érdekellentétek közötti versengésben – amely bizonyos határig egészséges is Fiume gazdasági fejlődésére nézve – tág teret fog engedni minden jelentkező jogos törekvésnek. Azonban Fiume oly *mostoha közgazdasági állapotának* nemcsak mindennapos képét akarjuk e rovatban adni, hanem a sajtó messzire elhallatszó szavával hatalmas és fáradhatatlan akciózt is akarunk indítani *iparunk és kereskedelmünk elmaradottsága okainak felismerése* és egy új,

évekre kiható közgazdasági programnak megállapítása érdekében. Minden észlelhető baj felderítésénél csak a való igazság fog bennünket vezérelni, s épp ezért e rovatban való közreműködésben kérjük fel minden hozzáértő, elfogulatlan olvasónkat, ki Fiume gazdasági haladását szívén viseli.”¹³

A *Tengerpart*ot indulásakor a tömegigények felé tett elvtelen engedelmények jellemezték, minden közleményében könnyed olvasmányt ígért, így a második számában a vezércikk helyén *Szerbiai királykoronázás* (1904. szeptember 22.) címmel közölt szenzációs olvasnivalót, egy nappal később *A Tengerpart tárczája* rovatban a titokzatos Szatir *A hosszú élet zuga – Egy nyugalmazott tengernagy elbeszéléséből* (1904. szeptember 23.) kínált könnyed csevelyt női olvasóinak. Egyébként az irodalomnak szánt mellékletben Kabos Ede *Szent ujjak* (1904. november 24.) és *Felhős alkony* (1904. november 29.) című elbeszélései mellett mindössze Molnár Ferencz *A huszár* (1904. szeptember 27.) című írása képviselte az irodalmat, mellettük többnyire névtelen – *Demi-mond* (1904. december 16.), *Az arczkép* (1904. december 23.) – vagy ismeretlen – Octave Mirbeau *Az afrikai vadász* (1904. december 22.), Paul Ginisty *Egy bűn* (1904. december 24.) – francia szerzők szalonnovelláit közölték. A napilap a hírekre és a szenzációra éhes olvasóközönség igényeinek kívánt megfelelni azzal, hogy az *Idegenforgalom Fiumében* című rovatában név szerint feltüntette a városba érkező politikai, közéleti és művészeti sztárokat.

Mégis, minden ellentmondása ellenére a *Tengerpart* volt az egyetlen fiumei magyar lap, amely az első világháború négy rettenetes esztendeje során naponta beszámolt az eseményekről. A még mindig Murai Jenő felelős szerkesztésében megjelenő négy oldalra apadt lap – melyet utolsó éveiben Zustovich Elemér Polinnia nyomdájában készítettek – a háborús propaganda szolgálatára kényszerült, és gyakran volt kénytelen a „sikeres harcok”-ról szóló híreket közölni.¹⁴ Minden bizonnyal – a cenzúra felügyelete mellett – ilyen uniformizált napilapot készítettek akkoriban Magyarországon mindennütt: Kolozsvárott, Kassán, Beregszászon, Pécsen, Szegeden, Zomborban és Szabadkán is. Az összeomlásról és az 1918. októberi eseményekről azonban már nyílt és őszinte tudósításokat közölt. Utolsó száma 1918. október 29-én, kedden jelent meg, és a második oldalon arról számolt be, hogy *Kirabolták a fiumei vonatot*.¹⁵ Megszűnése után nem volt sajtótermék, amely hírt adott volna a fiumei magyar közösség sorsáról.

¹³ Közgazdasági rovatunk; *A Tengerpart*, 1904. szeptember 21. 6.

¹⁴ Sikeres harcok az összes frontokon; *A Tengerpart*, 1916. szeptember 20. 1.

¹⁵ Kirabolták a fiumei vonatot; *A Tengerpart*, 1918. október 29. 2.

Irodalom

- ERŐDI Béla (1883): Programma del Regio Ginnasio Superiore di Stato in Fiume dell' anno scolastico 1882–83; Pubblicato dal direttore D.re Béla Erődi; Fiume – Stabilimento Tipo-Litografico di E. Mohovich, 110 [1]
- FROMHOLD Arthur (1882): Munkára fel! Fiume, január 1. 1–4.
- GARÁDY Viktor (1906): „Unica Volta”. Fiumei Hírlap, november 13. 1.
- G. V. [GARÁDY Viktor] (1906a): Dalmácia visszacsatolása. Fiumei Szemle, 1906. március 18. 1–3.
- GARÁDY Viktor (1907): A múlt hibái. Fiumei Napló, február 8. 1.
- GARÁDY Viktor (1907a): A fiumei kormányzói méltóság. Fiumei Napló, február 12.
- GARÁDY Viktor (1907b): Közös érdekeink. Fiumei Napló, február 15. 1–2.
- GARÁDY Viktor (1907c): A fiumei sajtó. Fiumei Napló, március 9. 1–2.
- GARÁDY Viktor (1907d): A fiumei magyar sajtó feladatai. Fiumei Napló, március 10. 1.
- HAVASS Rezső, dr. (1906): A dalmát kérdés. Fiumei Szemle, március 11. 1–2.
- SZEMERJAI KOVÁCS Zoltán–MURAI Jenő (1904): Beköszöntő (Il nostro saluto). A Tengerpart, szeptember 21. 1.

FIUME AND HUNGARIAN JOURNALISM

The city of Fiume and the port of Fiume together with the Province of the Hungarian Littoral played a key role in the development of Hungarian economy in the half century between 1868 and 1918. As the country's only outlet to the sea – all the time in the shadow of the Austria dominated port of Trieste –, it opened a gate for Hungary's industrial and agricultural products to the markets of overseas countries. Banks, trading houses, shipping companies and financial institutions opened their gates for entrepreneurs; therefore, it was no wonder that a diverse and complex society of officials emerged in the city. The Hungarian educational system, a tight network of cultural institutions, book publishing and press developed parallel to the fast growing economy. Next to news about economy, the papers – the *Fiume* (1882–1892), the *Fiumei Szemle* (1903–1906), the *Magyar Tengerpart* (1893–1906), the *Fiumei Hírlap* (1905–1906), the *Fiumei Napló* (1907), the *Fiumei Estilap* (1908–1917), and *A Tengerpart* (1904–1918) also reported on a colourful cultural movement imbued with Mediterranean brightness, and in it about a very rich chapter in Hungarian – Italian Literary relations, too. In December 1903 the papers reported that Albertoni Azzo, dr., Corradini Umberto, Peter Degan, Viktor Garády, Károly Harmath, Ödön Kemény, Béla Erődi, Oszkár Solymásy, Péter Stupicich and Ferencz Supilo had founded the city's first journalists' association. At the end of the 19th and the beginning of the 20th century eminent teachers, scholars, writers, journalists and public figures worked in the city such as Viktor Garády, László Szegffy, Aladár Fest,

Sándor Kőrösi, József Kovács (maritime writer), Ödön Kemény, Béla Erödi, Zsigmond Mócs and Lajos Brájjer; they created a rich cultural life in this Hungarian port similar to the cultural life of other cities in the provinces: Szeged, Debrecen, Pécs, Kolozsvár and Kassa.

Keywords: Fiume, journalism, history of journalism, economy, foreign trade, culture, Hungarian-Italian foreign relations, translation literature.

RIJEKA I MAĐARSKA ŠTAMPA

U pola veka između 1868. i 1918. godine su Rijeka (Fiume), Riječka luka i Mađarsko primorje oko njih igrali odlučujuću ulogu u razvoju mađarske privrede. Kao jedini izlaz zemlje na more – celo vreme u senci tršćanske luke, kojom je upravljala Austrija – otvorili su vrata proizvodima mađarske industrije i poljoprivrede prema tržištima prekomorskih zemalja. Preduzetnicima su otvorili vrata banke, trgovačke kuće, pomorska preduzeća i finansijske institucije, pa nije iznenađujuće da se u roku od nekoliko godina u gradu formirao mnogostruki i veoma složen društveni sloj činovnika. Paralelno sa razvitkom ekonomije izgrađeni su i mađarski prosvetni sistem grada, uska mreža kulturnih institucija, izdavaštvo i štampa na mađarskom. Novine *Fiume* (1882–1892), *Fiumei Szemle* (1903–1906), *Magyar Tengerpart* (1893–1906), *Fiumei Hírlap* (1905–1906), *Fiumei Napló* (1907), *Fiumei Estilap* (1908–1917) i *A Tengerpart* (1904–1918), pored vesti iz privrednog života, izveštavale su i o veoma raznolikom kulturnom pokretu, koji je bio prožet vedrinom mediteranskog podneblja, između ostalog i o veoma bogatom poglavlju mađarsko–italijanskih književnih veza. U decembru 1903. godine listovi su doneli vest da su Albertoni Azzo, Corradini Umberto, Degan Peter, Garády Viktor, Harmath Károly, Kemény Ödön, Solymásy Oszkár, Stupicich Péter i Supilo Ferencz osnovali prvo novinarsko društvo grada. Krajem 19. i početkom 20. veka su u gradu boravili i radili tako istaknuti profesori, naučnici, pisci, novinari i javni autoriteti, kao što su Garády Viktor, Szegffy László, Fest Aladár, Kőrösi Sándor, Kovács József (stručnjak za pomorstvo), Kemény Ödön, Erödi Béla, Mócs Zsigmond i Brájjer Lajos, koji su i u mađarskom pomorskom gradu stvorili bogati kulturni život, uporediv sa tadašnjim velegradima – Segedinom, Debrecinom, Pečujom, Klužom ili Košicama.

Ključne reči: Rijeka (Fiume), štampa, istorija štampe, privreda, spoljna trgovina, kultura, mađarsko–italijanske književne veze, književnost prevoda.

PATÓCS LÁSZLÓ

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
patocslaszlo@gmail.com

A KULTÚRA MINT A KÍVÜLLÁLLÁS DISKURZUSA VÉGEL LÁSZLÓ PRÓZÁJÁBAN

Culture as the Discourse of Outsiderness
in László Végel's Prose

Kultura kao diskurs o nepripadanju u prozi Lasla Vegela

Ha a kultúra felől tekintünk a vajdasági magyar irodalomra, Végel László munkássága feltűnően sok megközelítési pontot kínál fel a fogalom értelmezésére. A Végel-opus egyik alapproblémája ugyanis a kulturális azonosság–kulturális másság, illetve a térség összetett kulturális hagyományához való viszony. Dolgozatomban arra keresem a választ, miként értelmezhetők a kulturális idegenségre/kulturális hovatarozásra, valamint a kultúra felőli önmeghatározásra irányuló szövegrészek Végel László újabb prózájában. A kultúraköziség, a pluralizált kulturális tér egyfajta rögzíthetetlen pozícióként jelenik meg, amelynek egyenrangú alapelemei az európai, az exjugoszláv, a vajdasági és a magyar kulturális térség fogalmához köthető diskurzusformák. A kulturális hovatarozás kérdésének megválaszolásához sem a saját – jelen esetben a vajdasági magyar és a magyar –, sem pedig a másik – az európai, az exjugoszláv – kultúra függvényében született önmeghatározások nem adnak kielégítő támpontot. A kulturális térhez való viszony felvázolásában mindegyik fogalom egyaránt nagy jelentőséggel bír, amely paradox módon nem (csak) egy sokszínű térséghez való tartozást, hanem a kívülállás tudatát is generálja: a művekben a kulturális máslet állapota tematizálódik.

Kulcsszavak: kulturális tér, kultúraköziség, vajdasági magyar irodalom, Végel László.

A kisebbségi irodalmi diskurzusok talán legszembetűnőbb s a korpuszba tartozó művek legnagyobb hányadában ténylegesen tematizálódó csomópontjai a határhelyzetek, a térségi kultúra, az emlékezet mint a kultúra

átörökítője, illetve emlékezet és kultúra egymásnak feszülése köré szerveződnek. A narratívákban maga a kisebbségi helyzet ruházza fel jelentéssel az említett fogalmakat. Kultúra, szubjektum és tér egy olyan többdimenziós hálót hoz létre, amely – például a dolgozatban tárgyalt Végel László-szövegekben – elidegeníthetetlenül beleírja magát a diskurzusokba, nagymértékben meghatározza a szövegekről szóló beszédek hangnemét, s nem utolsósorban az említett tényezők komplexitásáért is felelős. E jelentésrétegek s főleg a kulturális hagyomány kialakulásában a legfontosabb szerep az areának, a területnek jut. „Az elbeszélés sokszor azt a benyomást kelti, hogy a geo-anarchikus jelentésrendszer, a létszférák szakadásának a traumája a »földhöz« tartozás legerősebb integráló erejű ismereti kerete, és nagymértékben átértékeli a különböző térkategóriák kulturális jelentőségét” (FARAGÓ 2009; 10–11).

A vajdasági magyar irodalom több szempontból is specifikusnak mondható a tekintetben, hogy milyen változásokat vonnak maguk után a határátrendeződések, átszabások. E dolgozat a magyar irodalomra mint egységes egészre tekint, azonban a tematika és a könnyebb tájékozódás céljából használja a vajdasági magyar irodalom kifejezést, s eltekint kisebbségi magyar irodalom/irodalmak létezését/nemlétét firtató polémiáktól. Elfogadja a vajdasági magyar irodalom létjogosultságát, annak megszületését pedig az első világháború utáni határváltozásokhoz köti. Hasonló jelenségeként tekint Jugoszlávia megalapítására, majd pedig – mivel a vizsgálat tárgyát utóbbi jelenség jobban meghatározza – talán az előbb említett eseménynél is nagyobb jelentőséget tulajdonít a jugoszláv állam széthullásának, illetve az exjugoszláv térség megszületésének. Ezen esemény az utolsó húsz év vajdasági magyar irodalmára nézve mérőföldkönek is tekinthető, hiszen az elmúlt két évtized szövegtörzskének jelentős hányada legalább érinti ezt a kérdést. Faragó Kornélia geokulturális narrációval foglalkozó tanulmányának szavaival „a kilencvenes évek elején minden bizonnyal egy új szellemi szféra nyílt meg az irodalom számára a térségi gondolkodáshoz, a térségi változásokhoz fűződő karakteres viszonyában” (FARAGÓ 2009; 7). Az „exjugoszláv” mint fogalom megkerülhetetlen tényező lett az olyan alkotók munkáiról szóló diskurzusokban, mint – a teljesség igénye nélkül – Tolnai Ottó, Juhász Erzsébet, Balázs Attila, Lovas Ildikó és nem utolsósorban Végel László.

Egy pillanatra visszakanyarodva a kilencvenes évek mai kultúrára tett hatására: amennyiben létezik balkáni kulturális tér, akkor annak jelen perspektívából tekintve a legfontosabb szegmense minden bizonnyal a kulturális area folytonos újra- és újrafelosztása, a határok újra- és megrajzolása lenne. Mint már említettem, e jelenség elválaszthatatlan a vizsgált irodalomtól, de

a válságtudat a kilencvenes évek előtt is jelen volt a vajdasági magyar irodalom bizonyos fórumaiban.¹

Végel László műveiben a kultúra kifejezést semmiképp sem használhatjuk az „egy nép kultúrája” jelentésben, ez ugyanis téves, leszűkítő és félrevezető értelmezéseket szülne.² A szerző munkáiban a kultúra szó jelentését nem tudjuk a fenti értelemben megközelíteni, ugyanis többszörösen összetett és rétegzett jelentéstartományként íródik bele a szövegekbe Újvidéktől a jugoszláv térségen át Európa fogalmáig. Utóbbi kapcsán írja egy Végelről szóló kritikájában Vári György, hogy az írónál Európa „azt jelenti: kisebbségiség, belső hasadtság. Sokféleség, lezárhatatlanság” (VÁRI 2012; 31). A kultúráköziség, a pluralizált kulturális tér egyfajta rögzíthetetlen pozícióként jelenik meg, amelynek egyenrangú alapelemei az európai, az exjugoszláv, a vajdasági és a magyar kulturális térség fogalmához köthető diskurzusformák. Azt azonban az erre az egy dimenzióra való szűkítés szándéka nélkül nyugodtan kijelenthetjük, hogy Végel László autentikus beszédmódot alakított ki a témáról szóló írásaiban – elég, ha utalunk a *Peremvidéki élet*, *Hontalan esszék*, *Lemondás és megmaradás*, *Exterritórium* című kötetekre –, Radnóti Sándor találó megfogalmazása szerint „esszéi kényszerű monológok” (RADNÓTI 2005; 154). E beszédmód a szerzői opus centrális helyén található, regényei, esszéisztikája, de megkockáztatom, még drámaírása is ezen alapprobléma felé mutat: a kulturális azonosság–kulturális másság, illetve a térség összetett kulturális hagyományához való viszony válik műveinek lényegi kérdésévé.

Legyen szó akár irodalmi alkotásról, mitológiai történetről vagy Újvidék egy utcájáról, a Végel-szövegek szubjektuma állandóan a közte és a megszólított fogalom közötti koordináták behatárolása, a kettő között létrejövő viszony által jelenik meg az olvasó előtt. Esszéírásának az előbbi jelenség kifejezetten sajátja, „a Végel-esszék terében az én minden vonatkozásában a másikkal való viszonyában bukkan elő, és csak ezen érintettség szószerintiségében tud létezni” (FARAGÓ 2009; 89). A kulturális térséghez köthető hagyományformák Végel László esszéiben a térképzetek széles tárházát jelenítik meg. Az Osztrák–Magyar Monarchiától kezdve Jugoszlávia előbb

---

¹ *A lázadás posztmodernizálódása* című tanulmányában Losonc Alpár a következőket jegyzi meg a kultikus vajdasági magyar folyóirat, az *Új Symposion* kapcsán: „amennyiben betekintést nyerünk az Új Symposionból felsejlő stratégiámódzatokra, a néha-néha feltűnő, csak viszonylagosan koherens célmeghatározásokba, úgy azt kell mondanunk, hogy a folyóirat a válságtudattal kezdődött, és akkor izmosodott meg, amikor az említett jugoszláv modernizáció falán már komoly repedések voltak: ezek később óriási lyukakká tágultak” (LOSONCZ 2012; 18).

² Lásd erről COHEN 1997; 108.

tényleges, majd elképzelt, imaginatív koncepcióján át a peremlét, a fokozott határhelyzetben leledzés mind olyan kulturális kódokat szólaltat meg, amelyek noha ténylegesen egy helyhez – kényszerű leszűkítés miatt nevezük ezt a helyet most Vajdaságnak, még szűkebben Újvidéknek – köthetőek, ezáltal pedig a kulturális identitás egy-egy szegmensét, alkotóelemét idézik fel. A végeli esszé enje tehát helyváltoztatás, a konkrét élettér cseréje nélkül „szóródik szét” egy olyan térségben, amely egyszerre a saját megélt környezeteként és csupán a múlt, az emlékezet által felidézett, a kulturális hagyomány részeként a személyiségébe íródó terrénumként működik. Stuart Hall-ra hivatkozva az ilyen személyiségek „szorosan kötődnek ugyan a szülőföldjükhöz s a hagyományokhoz, de hiányzik belőlük a múltba való visszatérés illúziója”, illetve „kénytelenek megtalálni a hangot az új kultúrákkal, amelyekben laknak, anélkül, hogy asszimilálódnának és teljesen elveszítenék korábbi azonosságukat” (HALL 1997; 83). Végel Lászlónál – prózájának egyik legnagyobb pozitívumaként is ezt a dolgot emelném ki – nincs jelen az elveszett kulturális tisztaság vagy az etnikai abszolutizmus visszaállításának gondolata. A pluralizált kulturális tér ebben a prózában egyfajta rögzíthetetlen pozícióként jelenik meg, amelynek egyenrangú alapelemei az európai, az exjugoszláv, a vajdasági és a magyar kulturális térség fogalmához köthető diskurzusformák. A velük kapcsolatos kulturális jelentések sajátja, hogy bizonyos rétegek tisztázódásához tér- vagy időbeli távolság szükséges. Ilyen jelenséggént említhető az a szituáció, amikor az elbeszélő Berlinben ismeri fel, hogy a nem létező Jugoszláviában magyar író. Az időbeli rálátás pedig a kulturális beágyazottsággal való szakítás nélkül képes ironikus-groteszk felhangokkal kísérve megjeleníteni a fiktív szétszóródás generálta tévesztés élményét: „azt hiszem, hogy az egész Jugoszláviát kollektíven találtuk ki, don't you remember?, valójában nem létezett, csak egy apokaliptikus regényt olvasunk, de nem vettük észre, hogy az utolsó lapot is kiolvastuk” (VÉGEL 2012; 171).

A Végel-esszék tematizálta kívülállás a köztes helyzeteket felvonultató szituációkban a legerősebb. Végel László maga is úgy véli, hogy a kettősségek, az eldöntetlen/eldönthetetlen kérdések megválaszolására, pontosabban az arra való próbálkozásra az esszé műfaja a legmegfelelőbb: „Újra időszerrű lett az esszé, amelynek vezérmotívuma a bizonytalanság, a talajtalanság, a határhelyzetek értelmezése” (VÉGEL 2000b; 132). Az író szövegeinek megszólalásmódja ugyan nem csap át kesergésbe, siránkozásba, a textusok inkább tényként kezelik a sokszor negatívumokkal, sérelmekkel tarkított szituációkat, azonban e szövegekben ténylegesen jelen van „az igény, hogy újra és újra formát adjon a vereségtapasztalatnak, hogy a kimondás erejét használja” (LOSONCZ 2012; 18). Az én a határhelyzeteket, a kulturális peremlét

tet e veszteségtapasztalatokon keresztül értelmezi. Ezekben a szituációkban az én nem azért marad kívül valamin, mert ez az ő választott magatartása, az általa preferált kulturális azonosulás volna, hanem azért, mert a két regiszter kizárja, semlegesíti, vagy a két kódrendszer ellehetetleníti egymást. Íme két példa a tavaly megjelent *Bűnhődés* című naplóregényből: „Elvesztetted ott-honod, mert a peremvidéken az igazi Európára vártál, elvesztetted Európát, mert az nem ismeri saját peremvidékét” (VÉGEL 2012; 9).

Végel László esszéírásában „érvényre juttatta a posztmodernizálás sajátos formáját; esszéinek eljárása, amelyek paradoxonok köré csoportosultak, szétfeszítették a szintéziseket” (LOSONCZ 2012; 25–26). A szintézisromboló gyakorlat eredményeképp a kulturális hovatartozás kérdésének megválaszolásához sem a saját – jelen esetben a vajdasági magyar és a magyar –, sem pedig a másik – az európai, az exjugoszláv – kultúra függvényében született önmeghatározások nem adnak kielégítő támpontot. A kulturális térhez való viszony felvázolásában mindegyik fogalom egyaránt nagy jelentőséggel bír, amely nem (csak) egy sokszínű térséghez való tartozást, hanem a kívülállás tudatát is generálja: a művekben a kulturális máslet állapota tematizálódik. Így születik meg a hontalan lokálpatrióta alakja, aki számára a kultúrához való kötődés jelenti azt a kohéziós erőt, amely révén egyszerre kívül áll és bele is tartozik egy társadalmilag adott realitásba. A paradox helyzetben az én mintegy kilép a kollektív elbeszélés nyújtotta keretéből, az egyéniség lényegi velejárója a kívülállás³, a száműzetés, azonban e fogalom sajátos tartalommal töltődik fel, s a személyes autonómia utolsó garanciája lesz: „A hontalan lokálpatrióta nem találta meg a helyét ebben a jövőben. A zűrzavar eluralkodott, a későbbiekben egyedül a rusztikus nyelvű nyers erőszak tervezte a jövőt” (VÉGEL 2000; 7).

A város tényleges képét fokozatosan a történelmi tudástól elválaszthatatlan kulturális konstrukció képzeletbeli megjelenítése veszi át. Végel László *Peremvidéki élet* című kötetének esszéi a városesszék sajátos veszteséglistájaként (BÁNYAI 2005; 126) közelítenek egy olyan térhez, Újvidék városához, amely a szubjektum menedékeként, ha tetszik, a hontalan lokálpatrióta lehetséges „hazájaként” szolgál. A város folytonos névváltását, illetve az alapításkor kimondott névszabadság – minden nemzet a saját nyelvén nevezze meg – a kilencvenes évekre véget érő „európai szemiotikai kalanddá” transzformálódott (VÉGEL 2000b; 22). Ez a változás nemcsak a terrén, hanem a kulturális közeg átalakulását is magával hozza: „A különböző tör-

³ Újvidék-narratívákat vizsgáló írásában Toldi Éva a *Peremvidéki élet* című esszékötet narrátori stratégiája kapcsán az elbeszélő külső nézőpontot érvényesítő, jelenben széttekintő gyakorlatára hívja fel a figyelmet (TOLDI 2010; 94).

ténelmi időrétegek összezsugorodnak, csak az apokrif szavak őrzik a múltat. *Neoplanta, Neusatz, Novi Sad, Újvidék*, ismételtetem magamban a neveket” (VÉGEL 2000b; 110).

A kulturális máslét állapotát a végeli próza énje leggyakrabban önma-ga kentaurként történő prezentálásával jelöli. A kentaur lét a külvilág által szemlélve kifejezi az egyén egyszerre szokatlan és nem odaillő, tehát a köz-zeg számára idegen voltát. Ezen figuráknak nincs helyük a ma diskurzusá-ban, maga a figura sokkal inkább mítoszi, mint hétköznapi lény – ahogy az exjugoszláv fogalmi körébe eső dolgok is sokkal közelebb állnak a mítoszi időhöz és térhez, mint a máról szóló beszédhez. A kentaur nemcsak testi valójában fejezi ki az adott tértől való különállását, hanem nyelvi síkon is elkülönül, saját nyelvet beszél. A nyelv és a kentaur lét problematikáját jól mutatja a *What is Yugoslavia* címet viselő szövegből vett idézet: „végső ideje kibogoznom mindezeknek következményét; *I'm from Yugoslavia, but I not a Serb*, ez azt jelenti, hogy valami harmadik, egy posztmodern kentaur, s ez a kentaurtság minden további szót kimozdít a helyéből, a nyelv identitásza-varát teremti meg” (VÉGEL 2012; 160). Slobodan Šnajder meglátása sze-rint ez a szövegrész az önfeltárás könyörtelenségére mutat rá, emellett pedig megjeleníti az „önreflexió iránti teljes odaadást” (ŠNAJDER 2005; 143). Az önreflexió által válik világossá, hogy az én mint a kentaur lét hordozója ál-landóan kívül helyezkedik, kizorul egy dominánsnak mondható diskurzus-ból, ezáltal hozzá a „szabálytalan elbeszélés”, egy „harmadik történet” és a „nyelvi kentaur” jelentéssíkok társulnak. A kívülállás nem azt jelenti, hogy a kívülálló saját akarata által választ pozíciót, sokkal inkább az adott közegben működő kulturális folyamatokkal hozható összefüggésbe. A másként létezés az esszében tehát nem öncélú pozíciófelvétel, hanem a megélt kulturális tér hozadéka, vagy ahogy Radnóti Sándor fogalmaz: „a hontalan kivette-tett nemzetének, etnikumának, nyelvének kollektív elbeszéléséből. De máris pontosabban kell fogalmazni: nem született bele” (RADNÓTI 2005; 153).

A kultúra közegeként szolgáló nyelv – legyen az a szerb, a szerbhorvát, a magyar vagy épp a német – Végel prózájában a kollektivitást idéző je-lentések mellett állandóan mozgásban, alakulásban van, teherbíró képessége pedig változik. Ahogy az első posztkommunista nemzedéknek is új nyelvet kellett tanulnia, úgy kell fokozatosan kiterjeszteni a nyelv teherbíró képes-ségét a kisebbségi traumáról való beszédben is. A kívülállás, a kívülmaradás a vajdasági magyar kisebbség tabutémájáról, a negyvenes évek magyarelle-nes atrocitásairól szóló diskurzusban is jelen van. Erről csupán a hallgatás nyelvén lehetett beszélni: „talán csak a görög drámák kórusainak jajszava hasonlítható össze ezzel a bácskai magyar némasággal. Immár nem az ártatlan áldozatok száma, hanem a hosszú csend drámája rendít meg” (VÉGEL

2000b; 43). A nyelvi heterogenitásban, a nyelvi kultúrák ütközőzónájában a jugoszláviai magyar más kulturális többlettel bír az anyaországiak, mással saját maguk és egy harmadikkal a jugoszlávok előtt. A végeli esszé szubjektuma előtt olyan jelentésrétegek is feltárulnak, amelyek az említett csoportok előtt rejtve maradnak, ezáltal az én többlettudása, gazdagabb ismeretei révén ismét egy specifikus, kívülállást generáló helyzetben található.⁴

Dolgozatom zárófejezetében egy radikálisabb, a kulturális máslet iránt kirekesztő közeg működését vázolnám Végel László egyik legismertebb kötetében, az *Exterritorium* című szövegben. A vizsgált kötetek közül ezen alkotás kínálja fel a kulturális idegenségre adott legradikálisabb választ – ebben a szövegben az én számára a megélt környezet már nem a kulturális, hanem a másság legkisebb jelét is megtorló, kirekesztő közegként funkcionál. Az ideologikus síkon gerjesztett türelmetlenség következtében az idegenség és a másság közötti jelentéseltolódás kulcsmozzanata a vizsgált szövegnek. Az idegenséget Bernhardt Waldenfels értelmezésében „csak viszonylatban (x idegen y számára) és csak *alkalomszerűen* (valami idegen az egyik vagy a másik esetben) használjuk. Az idegenséget végezetül a *saját-tal* ellentétben kell látni, mely *önmagát* határolja be azáltal, hogy a *másikat* kirekeszti” (WALDENFELS 2004; 99 – B. W. kiemelései). Az *Exterritorium* szövegterében az idegenség jelentése szintén egyfajta viszonylat mentén használatos: minden idegen, minden destruáló, ami nem a többségihez, nem a legitimhez tartozik. Az idegenség alkalomszerűségét egy permanens jelenlét veszi át, a kirekesztés pedig a végletekig fokozódik.

Ilyen föltételek közepette a kulturális, illetve szemléleti másság a hivatalos „tanok” által elvetendő, szükségszerűen tagadni való minőségként képződik meg: „És odalett minden, ami más. A másság gyanús lett. Pár év leforgása alatt az albán valutaüzérek eltűntek a Futaki utcai piacról. Eltűntek, mintha a föld nyelte volna el őket. Kiderült, másmilyenek voltak” (VÉGEL 2000a; 83). A két szféra – saját, ismert, illetve az ismeretlen, az idegen közeg – Végelnél nem tud egymás mellett meglenni, az egyik kioltja a másikat, mintha Bernhardt Waldenfels inverzét olvasnánk: „A jelentések hálójának megléte azt jelenti, hogy a saját és az idegen tapasztalatok és megnyilvánulások fonalai *egymásba* futnak, még mielőtt a saját és az idegen szintézisének kérdése egyáltalán felvetődhetne” (WALDENFELS 2004; 103). A másság idegenségként való befogadása nemcsak hogy nem vetődhet fel a

⁴ „*I am yugohungarian, jugomadjar*, mondom, ami, akaratom ellenére, azt jelenti, hogy nem teljesen magyar, nem teljesen jugoszláv, arról nem is beszélve, hogy ez a nyelvi mechanizmus mélyrétegeiben néha azt jelentette, az anyanyelvem határán túl, hogy *ja sam fasista*, igen, így határozták meg a tankönyvekben, amelyeket szerbről fordítottak le” (VÉGEL 2012; 160–161).

többségi, kirekesztő szempontú saját és az ennek következtében megvetett idegen szintézise, hanem az előbbi tényező még az idegen megnyilvánulásait sem veszi föl.

Ilyen föltételek között csak a teljes ekvivalencia képezhet alapot a két entitás közötti közeledéshez. A másság tapasztalata az idegenként artikulálódó szubjektumban is megfogalmazódik, saját mássága egyfajta tükörijátékként jelenik meg önmaga előtt: „Kellott a másság, amelyben kínosan szembesültél saját mássággoddal. [...] de soha sem voltatok egyenjogúak, mert nem voltatok egyformák” (VÉGEL 2000a; 115). Az idegenség gerjesztésének eredményeképp az azonos kulturális szegmensekkel bíró entitások is a negáció alá eshetnek, amennyiben nem azonosulnak a kötelező normatív rendszerrel. Hozzájuk képest a más kulturális közösségbe tartozó egyén képes értelmezni, képes átlátni a helyzetet, ugyanis önazonossága részének tekinti azt a szegmenst, amely miatt idegenként kezelik.

Az említett ideologikus síkon gerjesztett türelmetlenség a heterogén kultúrákra is azok idegen mivolta által tekint, de a cél itt sem a lehetséges értékek integrálása, hanem a heterogenitást biztosító tényezők beolvasztása az elfogadott keretek közé: „Aztán jöhet a multikulturalizmus, akár a hab a tortán. Szlovák kulen és sztrapacska, székely gulyás, multikulturális nyaralótáborok, szárma és pecsenye, majd palacsinta. [...] De akkor se feledkezzünk meg, hogy a polgári erények legfontosabbika a kisebbségi polgárok integrálása a többségi nemzet kultúrájába” (VÉGEL 2000a; 68).

Végel László esszéírása a kultúra felől értelmezi azokat a jelenségeket, amelyek az identitás szórtságára, soklelkűségére, a diskurzus bizonytalanságára, a talajtalanságra, a határhelyzetekre kérdeznak rá. A folytonos kívülről-lás diskurzusa ez a hang, amelyben a monologikus beszédforma kimondója egyszerre szemléli a kultúrát a limes mindkét oldaláról, született homo duplexként tekint egy olyan kulturális areára, amely összetettségével és megközelíthetősége révén egy rögzíthetetlen pozícióban helyezi el a beszélőt.

Kiadások

- VÉGEL László (1995): Wittgenstein szövöszéke. T-Twins Kiadó, Budapest
VÉGEL László (2000a): Exterritórium. Jelenkor, Pécs
VÉGEL László (2000b): Peremvidéki élet. Forum, Újvidék
VÉGEL László (2003): Hontalan esszék. Jelenkor, Pécs
VÉGEL László (2012): Bűnhődés. Noran Libro, Budapest

Irodalom

- BÁNYAI János (2005): Városkép bombázások idején. = Végel-symposion. Tanulmányok Végel László műveiről. Szerk.: Virág Zoltán. Kijárat Kiadó, Budapest, 118–127.
- COHEN, Anthony P. (1997): A kultúra mint identitás egy antropológus szemével (ford.: Farkas Krisztina). = Multikulturalizmus. Szerk.: Feischmidt Margit. Osiris Kiadó–Láthatatlan Kollégium, Budapest, 101–108.
- FARAGÓ Kornélia (2009): A viszonyosság alakzatai. Forum, Újvidék
- HALL, Stuart (1997): A kulturális identitásról (ford.: Farkas Krisztina és John Éva). = Multikulturalizmus. Szerk.: Feischmidt Margit. Osiris Kiadó–Láthatatlan Kollégium, Budapest, 60–85.
- LOSONCZ Alpár (2012): A lázadás „posztmodernizálódása”? Ex Symposion, 80. 16–26.
- RADNÓTI Sándor (2005): Kész a leltár. = Végel-symposion. Tanulmányok Végel László műveiről. Szerk.: Virág Zoltán. Kijárat Kiadó, Budapest, 151–155.
- ŠNAJDER, Slobodan (2005): Én, a posztmodern kentaur (ford.: Szenes Éva). = Végel-symposion. Tanulmányok Végel László műveiről. Szerk.: Virág Zoltán. Kijárat Kiadó, Budapest, 141–146.
- TOLDI Éva (2010): Újvidék-narratívák. Hungarológiai Közlemények, 3. 90–99.
- VÁRI György (2012): A kitörlés és nyomában a regény. Ex Symposion, 80. 31–33.
- WALDENFELS, Bernhardt (2004): Az idegenség etnográfiai ábrázolásának paradoxonjai. = Az idegen. Variációk Simmeltől Derridáig. Szerk.: Biczó Gábor. Csokonai Kiadó, Debrecen, 91–116.

CULTURE AS THE DISCOURSE OF OUTSIDERNESS
IN LÁSZLÓ VÉGEL'S PROSE

If we consider Hungarian literature in Vojvodina from the aspect of culture, the works of László Végel offer strikingly many access points for the interpretation of the concept. Namely, one of the fundamental problems of Végel's works is the issue of cultural sameness and cultural otherness, or else his relationship to the region's complex cultural tradition. In my paper I am trying to find an answer to the problem of how the parts of texts directed towards cultural strangeness/cultural affiliation as well as self-definition can be interpreted through culture. Cultural in-betweenness or the pluralized cultural space emerges as a kind of unfixable position whose basic elements of equal status are forms of discourse that can be related to the concept of European, ex-Yugoslav, Vojvodinean and Hungarian cultural space. Definitions of one's self in relation to culture do not present a satisfying basis for answering issues of cultural affiliation neither in one's own culture, in this case Hungarian and Hungarian in Vojvodina, nor in another one, European or ex-Yugoslav. When outlining the relation to cultural space, each concept is of great importance, which

in a paradox way, does not (merely) generate awareness of belonging to a culturally diverse region, but also an awareness of outsidersness: the position of cultural otherness becomes thematized in the works.

Keywords: cultural space, cultural in-betweenness, Hungarian literature of Vojvodina, László Végel.

KULTURA KAO DISKURS O NEPRIPADANJU U PROZI LASLA VEGETA

Posmatrajući vojvodansku mađarsku književnost iz ugla kulture, stvaralaštvo Lasla Vegeta (Végel László) uočljivo nam nudi mnogo polaznih tačaka za shvatanje ovog pojma. Naime, jedan od osnovnih problema Vegetalovog opusa je kulturna istovetnost – kulturna različitost, odnosno odnos prema složenoj kulturnoj tradiciji ovog područja. U radu tražim odgovor na pitanje kako se u novijoj prozi Lasla Vegeta mogu shvatiti delovi teksta, usmereni na kulturnu distancu/kulturnu pripadnost, kao i na definisanje sebe iz ugla kulture. Interkulturalnost i pluralizovani kulturni prostor pojavljuju se kao svojevrсна neobuzdana pozicija, čiji ravnopravni elementi predstavljaju forme diskursa sa mogućnošću vezivanja za pojmove evropskog, eks-jugoslovenskog, vojvodanskog i mađarskog kulturnog prostora. Za davanje odgovora na pitanje o kulturnoj pripadnosti ne predstavljaju zadovoljavajuću polaznu osnovu ni samoodređivanja iz ugla svoje kulture – u konkretnom slučaju iz ugla vojvodanskog-mađarsko i mađarsko-, niti iz ugla druge kulture – evropskog, eks-jugoslovenskog. U skiciranju odnosa prema kulturnom prostoru svaki od ovih pojmova ima podjednako veliku važnost, što na paradoksalan način generiše ne samo pripadanje (samo) jednom šarolikom prostoru, nego i svest o nepripadanju: u delima se tematizira stanje drugačijeg kulturnog bitisanja.

Ključne reči: kulturni prostor, interkulturalnost, vojvodanska mađarska književnost, Laslo Végel.

SÁGI VARGA KINGA

Forum Könyvkiadó
Újvidék
kingav85@gmail.com

A TÉR VALÓSÁGÁTÓL MEGFOSZTOTT IDŐ Juhász Erzsébet *Homorítás* című regényében

Time Deprived of the Reality of Space
in the Novel *Homorítás* by Erzsébet Juhász

Vreme lišeno stvarnosti prostora u romanu
Homorítás Eržebet Juhas

A dolgozat Juhász Erzsébet *Homorítás* című regényét vizsgálja. Megállapítja, hogy a regény a tér valóságától megfosztott egyéni időperspektíva meghatározásával ragadható meg. A létezés riasztó üressége és a lét kiábrándító értelmetlensége, valamint annak konstatálása, hogy a tudat valójában egyenes mozgást végez a halálba, kiütkeresésre készíti a regényszubjektumokat. E kiütkeresések egyik szegmense meddőnek bizonyul, és a konvenciók által irányított, inkább belenyugvó/elfogadó pozíció a normakövetésben merül ki, míg a tevékenynek tűnő, ám a halálra utaltság árnyékában szerveződő út a képzelet alkotta tér mezejére lép, amely tér az idővel fejezhető ki, a tudat idejével. A valóságot felülíró ábránd, a képzelet és maga a képzelődés folyamata, valamint az erős, ám fragmentált emlékezetiség határozza meg a regény atmoszféráját. Mind a tér, mind pedig az idő részese ennek a koncepciónak, így lehetővé válik a térbeli máshollét és a valósídon-kivüliség állapota.

Kulcsszavak: tér, idő, létidegenség, tudatmonológ, halál általi determináltság.

A *Homorítás* Juhász Erzsébet első regénye. A *Homorítás* korábban *Emigránsok* cím alatt – folytatásokban – látott napvilágot az Új Symposion hasábjain.¹ Mindkét cím lényegre tapintó, és a szöveg olvasása során nyilvánvalóvá válik, hogy csupán hajszálnyi eltérés van a kettő között, hiszen ugyanarra a

---

¹ JUHÁSZ Erzsébet (1977–1978): *Emigránsok*. Új Symposion, 144–152.

mozzanatra mutatnak rá, amely a regény esszenciális meghatározója: a (fő)-szereplők a belső emigráció útjait járják abban a szubjektív időburokban, amely az időt egyetemes homorítássá tágítja, megfosztva azt és a teret fizikai valóságától. Az *Emigránsokat* Faragó Kornélia „egy szobányira zsugorított »világmindenség«”-ként definiálta (FARAGÓ 1978; 227), a *Homorítás* megjelenését követő recepció alapján pedig „egy elmagányosodási folyamat eredeti megelevenítés”-ét (VARGA I. 1980; 1535), lírai regényt (CSÁNYI 1981; 282), pszichológiai regényt (VAJDA 1981; 489), illetve miniatürizált családregényt (VARGA Z. 1981; 133), impresszionisztikus emlékregegyet (BORI 2007; 236) olvasunk. Az eltérő meghatározások ellenére abban valamennyien egyetértettek, hogy alapvetően a lélektani² folyamatok mentén ragadható meg e mű. E megállapítások részben elfogadhatók, ám jelen dolgozatban, a teljes juhászi életmű ismeretében, újraolvasva a regényt egy új értelmezési perspektíva nyílik meg, amely a lélektani folyamatok tépoétikai vetületét, valamint az idő sajátos érzékelését helyezi fókuszpontba. Egy korábbi vizsgálódás során, amely a juhászi szépiroi opusra terjedt ki, már megállapítást nyert, hogy az idő, a tér és a két tényező sajátos kapcsolata kohéziós erőkként hatnak a szövegekben egy lehetséges értelmezési irányvonalat képezve az életműben (SÁGI VARGA 2010). Ezt továbbgondolva kerül most az értelmezés középpontjába a *Homorítás*, amely olvasatomban amellet, hogy családregény, a tudat regénye is. A valóságot felülíró ábránd, a képzelet és maga a képzelődés folyamata, valamint az erős, ám fragmentált emlékezetiség határozza meg a regény atmoszféráját. Mind a tér, mind pedig az idő részese ennek a koncepciónak, így lehetővé válik a térbeli máshollét és a valósídon-kívüliség állapota.

A regény váza – amely mentén feltárul a tudatokból áramló monológok halál felé hullámzó sűrű gondolatáradata – egyszerű konstrukció. Középpontjában Kálmán áll, akinek leánya, Éva szülés közben meghal. Az elviselhetlenségig fokozódó gyász mellett felesége, Jolán felszínes, korlátolt élet-szemléletével is meg kell birkóznia, ami azonban sohasem sikerül. Kétséget kizáróan a család képezi a regényben azt a közeget, amelyben és amelynek segítségével létrejöhetnek a tudatmonológok. A *Homorításra* jellemző töredezett családnarratíva, maga a szövegépítkezés, az elbeszélői pozícióváltások – egyes szám harmadik személyű és egyes szám első személyű pozícióváltások (ezen belül a monologizálók váltakozásának) – gyakorisága a regény vázának említett szimpla szerkezetét felülírja, szétírja, teljesen felszámolja a lineáris olvashatóság lehetőségét. A térbeli, időbeli, elbeszélői szólambeli gubancok mozaikszerűséget eredményeznek, szaggatott ritmusú, asszociációs narrációt.

² Lélektani, ám mellőzi a pszichologizálást, hiszen e lélektaniság annak a problémafelvetésnek a tükrében jelentkezik, hogy milyen összefüggés teremődik meg a tudat és a létérzékelés között.

A regény nyitánya – Kálmán korábbi énjének felvillantása, szüleinek, testvérének érintőleges, ám a regény felépítése szempontjából lényegi bemutatása – a specifikus lélektaniség által kapcsolódik a fő szálhoz, hiszen a félelem a lét értelmetlenségének a felismerésétől Kálmán anyjának életpozíciójával veszi kezdetét. Örökös büntudata, amely az apát és az egész családot örületközeli állapotba taszítja, jól megszervezett kifogásrendszerként funkcionál, elkerülve ezzel annak tudatosítását, hogy az élet „értelmetlen és szánalmas kóválygás [...] az időben és a térben...” (JUHÁSZ 1980; 31). A szökés, a valóságtól való elrejtőzés gesztusa kényelmesebb megoldásnak bizonyul, mint a lét lényegére való rákérdezés. Az édesanya módszeréhez hasonlóan a feleség gondolkodásában is a lényegi dolgok helyett a felszínesség uralkodik. „Ha bármikor is fel tudta volna venni a versenyt ezzel a Jolán képzeletében élő »emberi méltósággal«, minden valószínűség szerint másképp alakult volna kapcsolatuk. De így ő mindenkor arra volt jó Jolán számára, hogy állandóan veszélyeztesse felesége egyensúlyát” (JUHÁSZ 1980; 28). Júlia, az édesanya és Jolán, a feleség a lét nélküli, szokások és elvárások generálta máshollét foglyai, ők azok a bizonyos „fals hangok”, akik maszkot tartva a külvilág felé, maguk is dermedt maszkokká válnak, ugyanakkor ők a felcserélhetetlen „harmadikak” is, akik mindig jelen vannak, ám lényegileg sohasem részesei a család életének. Míg Kálmán és Éva jól kidolgozott képzelethálói – a realitás buktatóira fogékony tapasztalataik által – érzékeny lelki rezdülések, amelyek a lét lényegébe, a lét ürességébe megkapaszkodva teremtik meg a sajátos ábrándvilágot.

Kálmán a létezés, az egyszerű, szokások által definiált emberi jelenvalóság és a lét, a létezés értelmére való állandó rákérdezés közötti feszültség következtében vonul el a maga határtalan világába.³ „Eliszonyodtam, oly megcáfолhatatlannak tűnő bizonyossággal éreztem rá a lét egyetlen reális vonására, arra, hogy nem más, mint tartósan elviselhetetlen üresség, amit nem lehet falazás nélkül elviselni” (JUHÁSZ 1980; 100). A létezés riasztó üressége és a lét kiábrándító értelmetlensége, valamint annak konstatálása, hogy a tudat valójában egyenes mozgást végez a halálba, arra készíti Kálmánt, hogy falat építsen maga köré, és a képzelet alkotta tér mezejére lépjen, amely tér az idővel fejezhető ki, a tudat idejével, a biztosan sűrűsödő, kővé dermedő idővel. Az idő pedig szünet, amely lehetőséget teremt az önérzékelésre, a külsőségektől lecsupaszított kristálytisztá lényeghez való eljutásra.

A regényben a ténylegesen helyszerű, a közvetlen térbeli kötődés megszűnése, a tudatba való áthelyeződése megy végbe. Juhász Erzsébet a meg-

³ Az ábránd, a képzelet fogalmát Bachelard a benső végtelen térhez hasonlítja, amely a realitás tökéletlensége ellenében a tökéletes tér. Meglátása szerint olyan állapotot eredményez, amely a teljességgel egyenlő, a lét egyfajta kiteljesedése történik meg ezáltal (BACHELARD 2011; 163–184).

teremtett belső világ mellett azonban a külső világ, a fizikai tér elemeit is szolgálatba állítja, és a tér darabjait a tudatfolyamatok minél erősebb kifejezéséhez használja fel. Kálmán számára a kert a megnyugvás, a befelé fordulás terepe. E tér csendjére van szüksége ahhoz, hogy létezése „egyenletes légzés”-sé (JUHÁSZ 1980; 100) válhasson: „mivel máshová a lakásból nem mehet, hát a kertbe megy. Csak kint, az éjszakai kert puha sötéttségében keríti hatalmába a jó érzés. Végigjárta a jól ismert utakat, kis ösvényeket, végigjárta százszor, ezerszer. Észrevétlenül is olyanná váltak számára ezek az éjszakai séták, mint egyetlen, végtelen hosszú botorkálás a tér akadályaitól megfosztott időben” (JUHÁSZ 1980; 16). Az idézet kulcsértékű részmondata a „botorkálás a tér akadályaitól megfosztott időben”, hiszen már itt, a regény elején szembesülünk azzal, hogy e kert nem csupán fizikai valóságú kert, hanem az időbeliség tere, mégpedig annak kettős mércéje szerinti, az idő nélküli szabad emlékezés és az ábránd ideje.

A virtuális kert a Monarchia-irodalom egyik jellegzetes térformációja. Hanák Péter szerint a kiábrándult emberre jellemző, hogy a kertbe vonul, az ábránd világába, vagy a munkába menekül a válság elől (HANÁK 1999; 105), ahogyan azt a regénybeli Ella is teszi, amikor a tengerre költöznek, és honvágyától akar szabadulni. Erre utal a „virradat előtti kert” is, amely az éj sötétsége által, a térbeli látási horizont megszűnésével a létet egy másik, szellemi dimenzióba helyezi. A *Homorítás* alaphangulatában (is) felidézi a Monarchia-irodalomra jellemző válsághangulatot, e tekintetben követi a Monarchia-modellt, hiszen a halál általi determináltság a „vég könnyű mámorává”⁴ avatja a regényt. Nem foglalkozik a Monarchiával mint témával, csupán annak modellje, a tudat folyamatainak e sajátos kifejezőmódja érdekli, és ez nyújt alapanyagot a szövegépítkezéshez. A zeneiségre utaló címek, az Ouverture és a Kóda pedig mintegy keretbe zárják a regénybeli „halálszimfóniát”, amely szemlélet a Schnitzler-féle monarchikus irodalom-szemlélettel⁵ folytat párbeszédet. A képzelet variációi, a regénybeli tudatok monológjai egyre gyorsuló zeneműhöz hasonlatosak, különösen Éváié, amikor gondolatainak intenzitása felerősödik, szinte már szakadozottá válik, hogy végül egyetlen zuhanással „létezésének egy másik dimenziójában” (JUHÁSZ 1980; 131) találja magát. Ott, ahol a pillanat egy végtelen kiterjedésű, kétdimenziós szerkezetű (horizontális–vertikális) atmoszférává lesz, amelyben minden, ami korábban vele történt, benne van, hozzátapad, összehúzóódik és megáll, légüres tér jön létre, amelyből kiemelkedni már lehetetlen. A ködbe veszés – ami a Juhász-életmű egyik jellegzetes helyzete –,

⁴ E terminus eredetileg Hanák Péter kifejezése a Monarchia kultúrájára.

⁵ Arthur Schnitzler az egész Monarchia-irodalmat egy szimfonikus zenekarként képzelte el.

a gondolatok feletti kontroll elvesztése, a személyiségvesztés a valóság, a létezés megfeneklését vetíti előre.

A kert nyitottsága ellenében a regényben megjelenik a zárt tér, a szoba – „jellegzetesen áporodott szag”-ával –, amely mintha a „betolakodni akaró eleven világot rekesztené” ki. A tudat az „eleven világra” vágyik, amely csakis a magány, a csönd kertjében lelhető meg. Ellentmond mindez annak a meglátásnak, miszerint a lakás (szoba) az egyén számára a biztonság, az otthonosságérzés terepe (lásd pl. TÉNYI 2010; 223, BACHELARD 2011; 91–102). E regényben éppen a saját lakás atmoszférája lesz azzá a közzé, amely az idegenséget, a tudat otthontalanságát közvetíti, és a kert válik a nyilvánostól való elkülönülésre alkalmas térére. A kint és a bent felcserélődik, a belvilág a maga megszokott tárgyaival, üres, következtelen cselekménymozzanatok sokaságával fojtogatóvá, bezárttá, olykor már bizarrá válik, ahogyan azzá válik az apa halálos ágyánál is: „És mégis, Isten nem énrám figyelt, nem engem vett észre, nem is a többiek, hanem az egész helyzetet együtt: alvó apádat a másik szobában, és minket itt, ahogy legutóbbi viharos murink részleteit mesélgetjük. És ez a kettő egyszerűen összeegyeztethetetlen” (JUHÁSZ 1980; 34) – beszéli el Júlia, az anya, aki örökös önostorozásával gyermekeire is súlyos terhet ró. Az otthon már nem töltődik fel az otthonosság meleg érzésével, hanem az otthontalanság elidegenítő légkörét árasztja. A házban (a szülői és saját házban egyaránt) tehát unalomba forduló „viharos murikat” és halotti torokat tartanak csupa eltorzult arcú és gondolkodású emberekkel, akik az üres konvenciókkal teli világ marionettbábui, akik fanyar mosolyukkal leplezik végtelen érdektelenségüket, egymás iránti közömbösségüket. Az állandó társasági élet utáni vágy Jolánnál még hatványozottabb. „Jolánnak az idők folyamán meggyőződésévé vált, hogy semmi sem annyira fontos az életben, mint az, hogy az embernek tartása legyen” (JUHÁSZ 1980; 56). A tartás, a póz, a „beszélő” bútordarabok és viseletek a lényegi értékek fölé kerekednek, gátat szabva ezzel a szabad/felszabadult mozgásnak, az önkezesnek. A Bódy család intézménye – akik egykoron üzlettel és „gyönyörű, tágas, fürdőszobás” lakással rendelkeztek – is üres konvenció, és mint ilyen, szükségszerűen nemcsak a családtagok közötti meg nem értést vonja maga után, hanem a környezet távolságát is. Mint ahogyan sok minden a középosztálybeli világban társadalmi egyezményeken alapul és sablonos formákban működik, a viselkedésmódok alakulása, a kifelé tekintés és a kívülálló befelé tekintése is meghatározott séma mentén oscillál. „[A] »régii szép időkről«, ha csak egyetlenegyszer is elbeszélgethetnének! Micsoda épületük volt! A Bódy Kálmánné kalapja! Láttátok? Pesti! – sügtak össze mögötte az asszonyok. A Bódy né cipői!” (JUHÁSZ 1980; 55) A megrögzött normakövetés, az állandó vendégeskedések emlékei, amelyek a valamikori híres Bódy család

köré fonódnak, Jolánban a külsőségek erőltetett fenntartására, a ruhaneműk kirakatszerű mutogatására és a tárgyak presztízisértékű jelenlétére szűkülnek. A nosztalgia, a letűnt idő vágyása efféle tárgyiasítása torz világképet szül. A különböző viseletek mellett a lakásban felbukkannak mindazok a tárgyak, amelyeknek egy jól szituált kereskedőcsalád otthonában – egy kimondatlan sablon alapján – ott kell lenniük. Ilyenek például az egyedi bútordarabok (I. Kálmán fotelje), a zongora, a különböző órák. Ám e tárgyaknak – a konvenciókat felszámolandó – a szerző a regényben más szerepet szán. A zongora már az Overture-ben felbukkan, ahol az anya (Kálmán anyja) zeneszerete és zenészi, zongoristai képessége aránytalanságának eszközeként jelenik meg. Nem pesztízistárgyként van jelen a lakásban, hanem Júlia egyensúlytalanságának, életképtelenségének elfedése céljából jelenik meg a szövegben, amellyel e valóságot igyekeznek elrejteni. Kálmán és Éva számára e hangszer a belső tér tárgyává válik. Kettejük elvonulását, a zene világába való kivonulását biztosítja, ám Jolán számára csupán egy szép tárgy, amelyen illik tudni játszani: „Kálmán is, Éva is mennyire szerették a zenét. Tudta, hogy átlátnak rajta, de ebben csökönyös volt. Minden zenehallgatásukkor ő is jelen volt. Minél nyilvánvalóbbá vált az ő értetlensége, »beavatatlansága«, annál szívósbabban a képmutatása” (JUHÁSZ 1980; 145). Az óra szintén visszatérő elem, mégpedig a regénybeli időelképzelés tükréeként az időtlen időt láttatja, amely hol az emlékek világára, hol a nyomasztó ürességre mutat rá, hol pedig a rutincselekvések értelmetlenségére, és végül – mint a létezés hiábavalóságának döbbsent felismerésére adott válasz – „elhallgat”. Mindemellett a tárgyaknak még egy fontos szerep jut: hangulatokat idéznek fel, asszociációs folyamatokat indítanak el, mindvégig belül tartva a szubjektumokat a regény értelemkutatás és reményvesztés körkörössége alakította szférán. A lakás a maga tárgyaival tehát olyan zárt teret képez, amely – ahogyan Faragó Kornélia is megállapította – az „»akvárium« emberek” (FARAGÓ 1978; 227) üvegdoboza, egy otthontalanná szűkült otthon riasztó képe, amely egyszerre lesz a szokások konzervjévé és a meghiúsult álmok, életelképzelések börtönévé.

Kálmán emlékezése során azok a valóságmozaikok tükröződnek, amelyeket valaha megtapasztalt, és amelyeknek téri tulajdonsága megszűnt, csupán az érzékek emléke által él tovább. „Néhány hete itt a virradat előtti kertben, anélkül, hogy akarta volna, sorra elevenedtek életének rég elpergett eseményei. [...] Akkori érzéseiből csak az általánosságok maradtak meg, olyan érzések és gondolatok, az idegeknek az a feszültségi állapota, amelyet mindenki szinte teljesen azonos módon él meg egy ilyen helyzetben” (JUHÁSZ 1980; 17). Számára a visszarévedés – a teljes reprodukálhatóság lehetetlensége folytán fikció – a feloldás színtere lehetne, amely által képes lenne a felejtésből, a tudat elmúlásából valamennyit visszafogni, hiszen a halál felé vezető életúton

lassan az emlékek is szertefoszlanak. „Mintha mindig keresne valamit. [...] Mintha keresne valamit, de oly szórakozott, oly istentelenül szórakozott, hogy azt is elfelejtette, mi az, amit keresnie kellene” (JUHÁSZ 1980; 80). A keresés gesztusa, az emlékfoszlányok felidézni vágyása e szövegben a létvágy nyújtotta biztonság hiányával magyarázható. Kálmán visszatekintve kutatja létének értelmét, hogy utat nyisson a kiábrándult életérzékelés ellenében. A regénybeli múlt azonban gondterhes, megközelíthetetlen, sűrűvé vált idő, amelyen áthatolni képtelenség, így a jelen élhetősége kérdőjeleződik meg. Nem más az emlékezés tehát, mint lankadatlan intenzitású önkeresés. Az öndefiniálási kényszert az önmagával való elégedetlensége generálja. Az önmegértés folyamata megismerési folyamat, és a megismerés gadameri értelemben létmód (FEHÉR M. 2003; 21). Az önmegtalálás végső soron a létezésre, a(z) (ön)létre lenne bizonyíték, annak hiánya pedig a lét értelmetlenségére. Kálmán múlt általi önmegértésre törekvése falba ütközik, Éva halálát követően már sejtí, de bizonyossággal csak az öngyilkossága előtti pillanatban ismeri fel, hogy az ember a halála által meghatározott, és nem a múltja által.

A tudatfolyamatok leképezésének hozadéka, amint arról már korábban is szó esett, hogy az elbeszélés kizökken a linearitásból, és töredékessége által kezd el működni, aminek azonban mégsem következménye a folytonosság hiánya. Egyik mozzanat mindig áthajlik a következőbe, a tudat állandó mozgást végez egyik állapotból a másikba. Mindez felveti a tértől már megfosztott időről való mélyebb gondolkodást, amely Éva tudatmonológjában szinte teoretikus megfogalmazást nyer. „Mi az idő? Napok és hetek és évek talán? Nem igaz! Az idő szünet. Érzékelní lebéulás. Istentelenül világos önérzékelés... Homorítás” (JUHÁSZ 1980; 94). Sajátos időfelfogás ez, hiszen a számtalan időkoncepcióval szemben, amely többnyire a tudatfolyamatok, események egymásutániságaként⁶ definiálja az időt, a regényelbeszélő az időt kimozdítja ezen értelmezési körből, és viszonylagossá teszi. Nem létezik konkrét, mindenki által mérhető idő, csupán szubjektív, és mint ilyen válhat szünetté, egyetemes időfogalmak által definiált szünetté, amely valójában a belső időre való áttérés pillanata, a tudat idejének tere. A *Homorítás* időkezelésének egyedisége tehát azzal magyarázható, hogy az időt nem fizikai aspektusa, mérhető valósága mentén ragadja meg, hanem metafizikai

⁶ Heidegger időfogalma áll a legközelebb a *Homorításban* megfogalmazotthoz: „Az idő sem dolog, tehát nem valami létező, de a maga múlásában állandó marad anélkül, hogy ő maga valami olyan időbeli lenne. mint az, ami az időben létezik” (HEIDEGGER 2001). Vagy Bergson elméletének „szubjektív és objektív idő”-koncepciója (BERGSON 1923) is felismerhető. Például: „Ha az idő az örökkévaló képe. a jövő a lélek jövő felé irányuló mozgása. A jövő viszont az örökhöz való visszatérés lenne. Életünk tehát szakadatlan agónia” (BORGES 1979).

valójában, az érzékek és érzékelés játékaként, amely a csupasz valóságról lerántja a leplet, és a lényegire fókuszál, az időt mint változót elveti, megállítja a „tudat pillanatában”. Az idő metafizikai szemlélete és álló szünetként való érzékelése ellenére egyfajta elmúlástörténet mégiscsak létrejön, hiszen a regény szubjektumainak élete a létezés végpontja felől határozódik meg. Nem fizikai elmúlásfolyamat alakul ki, hanem a lét problematikusságának, a lét és a jelenvalólét összeegyeztethetetlen viszonya általi remény elvesztésének története, amely a halál pillanatáig tart. E tényt tekintve abszurdnak tűnik az élet, és ezen abszurditás az, amely az idő tudatba való áthelyezését is eredményezi. És immár nem a fizikai idő múlása válik fontossá, hanem a várakozás a tudat fokozatos elmúlására. „Ez az első olyan esemény, amelytől számítva ő már sejteni kezdte, az időt nem a folyamatos elmúlás, illetőleg az emlékezés és a felejtés közötti ingamozgás határozza meg, a halmazállapota az, ami változni kezd: sűrűsödik. Sűrűsödik, és érzi, neki már tán csak napok, órák vannak hátra” (JUHÁSZ 1980; 48–49). Ilyen értelemben az idő besűrűsödése már a tényleges, végső szünetre, a halálra utal.

Éva fiának, Ádámknak furcsaságára konkrét magyarázatot ugyan nem kapunk a regényben, viszont Kálmán tudatmonológjából arról értesülünk, hogy unokája rá hasonlít, aki az életben szintén a „menekülő ember bűvőhelyet kutató” pozícióját választotta, vagyis „Ádámka, rövid kis létezésével, az ő szemében maga volt az összesűrűsödött, kioldódni örökre képtelen idő eleven megtestesülése” (JUHÁSZ 1980; 71). Kálmán apja, Miklós, Kálmán, Éva, majd Ádám a magányra utaltságban hasonlítanak egymásra, ami a történetek ciklikussága által ugyancsak arra mutat rá, hogy a hiábavalóságtól való félelem csakis a tudati terekbe való átvándorlással viselhető el. S míg Kálmán Ádámkát az idő megtestesüléseként definiálja, addig az élet újraélhetőségének vágyát hozza létre, hiszen szorongással tekint unokájára, aki minden jel szerint – hozzá hasonlóan – a lét értelem nélküli variánsát éli. E vágy beteljesülése lehetett volna számára a megtalált idő, a megtalált „igazság”, az élet értelemmel való feltöltése, ám kudarcot vall. A megcáfolhatatlan bizonyosság, a „tartósan elviselhetetlen üresség” pedig ezáltal csak fokozódik.

Bori Imre meghatározása szerint a *Homorítás* impresszionisztikus emlékre-gény. A regényben valóban emlékképekként idéződnek fel a pillanatnyi hangulatok, az érzéki benyomások, illetve a cselekvésmozzanatok, ám a végkicsengés mégis megcáfolja ezen emlékközpontúságot, helyére a halál eljövételének témáját helyezi. Az impresszionizmus számos jegyét magán viselő műben a tudat terének és mozgásának dominánsabb szerepe van a benyomások leírásánál, pontosabban, az impressziók a tudatmonológok tolmácsolásának eszközei. Az álomszerűség, az időtlenség, a halál által beárnyékolta hangulatiság, a zeneiség jegyei, az intenzív gondolatváltozások rit-

mikussága, a túlexponált fény–sötét játék mind arra szolgál, hogy felerősítse a tudatfolyamat(ok) lényegi mozzanatát, a lét értelmetlenségére való reflektálást. Juhász Erzsébet narrátorai amellet, hogy a pillanatot ragadják meg, amely egy asszociatív rendszert indít el, azt a végtelenné tágitott időbe helyezik, hogy aztán – mint minden e regényben – kiüresedjen, és csupán hangok maradjanak, az elmúlást tudatosító, a képzeletben megszólaló hangok.

Kiadás

JUHÁSZ Erzsébet (1980): *Homorítás* (regény). Forum Könyvkiadó, Újvidék

Irodalom

- BACHELARD, Gaston (2011): *A tér poétikája* (Ford.: Bereczki Péter). Kijarat Kiadó, Budapest
- BERGSON, Henri (1923): *Az idő természetéről. = Uő: Tartam és egyidejűség. A Pantheon Irodalmi Intézet Rt. kiadása, Budapest*
- BORGES, Jorge Luis (1979): *Borges beszél. Az idő* (Ford. TÓTH Éva). <<http://users.atw.hu/dutri/other/Jorge%20Luis%20Borges/borges41.htm>> (2013. 05. 15.)
- BORI Inre (2007): *Juhász Erzsébet. = Uő: A jugoszláviai magyar irodalom története. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 236–239.*
- COHN, Dorrit (1996): *Áttetsző tudatok. = THOMKA Beáta szerk.: Az irodalom elméletei II. Janus Pannonius Tudományegyetem–Jelenkor Kiadó, Pécs, 81–193.*
- CSÁNYI Erzsébet (1981): *A regény homorú tükre. Új Symposion, 195–196. 282–283.*
- FARAGÓ Kornélia (1978): *A „középső szoba” világmindensége. Új Symposion, 157. 227.*
- FEHÉR M. István (2003): *„A tiszta önmegismerés az abszolút más létben, ez az éter mint olyan...” = BEDNANICS Gábor–KÉKESI Zoltán–KULCSÁR SZABÓ Ernő (2003): Identitás és kulturális idegenség. Osiris Kiadó, Budapest*
- HANÁK Péter (1999): *A kert és a műhely. = Uő: A Kert és a Műhely. Balassi Kiadó, Budapest, 101–134.*
- HEIDEGGER, Martin (2001): *Lét és idő* (Ford.: Vajda Mihály, Angyalosi Gergely, Bacsó Béla, Kardos András, Orosz István). Osiris Kiadó, Budapest
- JUHÁSZ Erzsébet (1996): *Tükörképek labirintusa. Forum Könyvkiadó, Újvidék*
- SÁGI VARGA Kinga (2010): *A jelen prózája. A tér- és időtapasztalat identitásteremtő szerepe Juhász Erzsébet életművében. Hungarológiai Közlemények, 1. Újvidék, 86–94.*
- TÉNYI Tamás (2010): *Tér és forma. A pszichózisok térvonatkozásainak egzisztenciál-analízise. Helikon. Térpoétika. 1–2. 220–226.*
- VAJDA Gábor (1981): *A kétségbeesés fölénye. Híd, 4. 483–491.*
- VARGA István (1980): *Az idő csomópontjai. Híd, 1980. 12. 1534–1537.*
- VARGA Zoltán (1981): *Zsugorított nagyepika. Üzenet, 3. 133–135.*

TIME DEPRIVED OF THE REALITY OF SPACE IN THE NOVEL *HOMORÍTÁS* BY ERZSÉBET JUHÁSZ

The paper studies the novel *Homorítás* by Erzsébet Juhász. It finds that the novel can be grasped by defining an individual time perspective which has been deprived from the reality of space. The frightening emptiness of existence and the disillusioning senselessness of life, and the realization that consciousness actually performs a linear motion towards death, urge the characters of the novel to try and find a way out. One of the segments of this trying to find a way out proves to be a fruitless attempt, and guided by conventions, the rather acquiescent /consenting position becomes exhausted in living up to the misperceived norms, while the path which seems active, yet it is organized in the shadow of death, moves onto the field of imaginary space, which can be expressed by time, the time of consciousness. Illusions which overwrite reality, imagination and the process of indulging in daydreams, as well as a strong, yet fragmented reminiscence define the atmosphere of the novel. Both space and time are part of this concept; this allows for the condition of being elsewhere both in space and real time.

Keywords: space, time, estrangement of existence, consciousness monologue, determinism by death.

VREME LIŠENO STVARNOSTI PROSTORA U ROMANU *HOMORÍTÁS* ERZEBET JUHAS

Naučni rad istražuje roman *Homorítás* Erzebeta Juhasa. Iznosi se teza da se roman može protumačiti definisanjem individualne vremenske perspektive, lišene realnosti prostora. Užasna praznina egzistencije, razočaravajuća besmislenost bitka i uvid da svest čini jedno pravolinijsko kretanje u smrt, nagoni subjekat romana na traženje izlaza. Jedan od segmenata ovog puta čini se jalovim, i pozicija pomirenja/prihvatanja, vodena konvencijama, iscrpljuje se u poštovanju pravila, dok put koji se čini aktivnim, a koji se obrazuje u senci ovisnosti od smrti, počinje da vodi ka polju imaginarnog prostora koji se može izraziti vremenom svesti. Iluzija moćnija od realnosti, mašta pa i sam proces mašte, i jaka ali fragmentarna memorijalnost segmenti su koji definišu atmosferu ovog romana. I vreme i prostor su sastavni delovi ove koncepcije, pomoću čega se realizuje bitisanje u nekom drugom prostoru i stanje izvan realnog vremena.

Ključne reči: prostor, vreme, egzistencijalna otuđenost, monolog toka svesti, smrt koja determiniše.

HORVÁTH FUTÓ HARGITA

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
futo@eunet.rs

A PORTFÓLIÓ A NYELVTANULÁSI-TANÍTÁSI FOLYAMATBAN¹

Portfolios in the Process of Learning and Teaching Languages

Portfolio u procesu nastave – učenja jezika

A portfólió dokumentumdoszié, amely megvilágítja valakinek egy adott területen szerzett tudását, jártasságát, hozzáállását. A tanulmány a portfóliónak az oktatás területén való felhasználásának lehetőségeit, a portfólió típusait, formáit, struktúráját, a portfóliókezeléssel kapcsolatos kompetenciákat, a mappába elhelyezhető dokumentumtípusokat és a portfólió értékelésének szempontjait veszi számba. A tanulói portfólió készítésének egyik célja az olvasás- és íráskészség fejlesztése, a szókincs bővítése. A szókincsfejlődést bemutató portfólió a tanuló által készített munkák és a tanuló értékelését és önértékelését segítő anyagok gyűjteménye.

Kulcsszavak: portfólió, önálló tanulás, önértékelés, tanulási dokumentumok, tanulói teljesítmény, szókincsfejlesztés.

Portfólió a tanulás, tanítás és értékelés folyamatában

A portfólió valamilyen szempont szerint elrendezett, összeállított anyagok gyűjteménye (pl. az üzleti világban a cég vagy befektetési portfólió, a művészvilágban a művész alkotásait bemutató mappa, modellek műtermi portfóliója). Az oktatásban a tanuló meghatározott cél- és szempontrendszer

---

¹ A tanulmány a Szerb Köztársaság Oktatási és Tudományügyi Minisztériuma III47013. számú projektumának keretében készült.

alapján összeállított munkáinak dokumentálása: olyan anyagok gyűjteménye, amelyek „megvilágítják valakinek egy adott területen szerzett tudását, jártasságát, hozzáállását” (FALUS–KIMMEL 2003; 11). Tartalmazhatja a tanuló legjobb munkáit vagy egy adott időszakban elkészült anyagokat, amelyek az adott periódus alatti fejlődéséről adnak számot. Elkészítése két célt szolgál: az értékelést és a tanulás elősegítését. A tanítási-tanulási folyamatot dokumentáló portfólió készítése közben bővülnek a tanulók ismeretei, párbeszéd alakul ki a tanár és diákja között, hatékonyabbá válik a szülő–diák–iskola kapcsolat. Az értékelési célú portfólió információt ad a tanárnak és a szülőnek a tanuló adott területen szerzett tudásáról, készségeiről és képességeiről, előrehaladásáról, a beállt változásokról, s a tanulók önértékelését is fejleszti. A portfólió „tudatos iskolai alkalmazása nagymértékben elősegíti a diákok szükségleteire épülő tanulásszervezés következtében átalakuló tanulói és tanári szerepváltás megvalósulását. A tanuló aktívvá válik azzal, hogy maga dokumentálja tanulási folyamatát, a megadott szempontok mentén értékeli saját és társai teljesítményét, a tanári reflexiók tükrében új célokat fogalmaz meg” (OKI).

A tanulás, tanítás és értékelés folyamatában sokféle portfóliótípus készíthető és alkalmazható. A *munkaportfólió* segítségével a tanár és a diák rendszeresen megvitatja a diák előrehaladását egy adott tárgyból vagy egy adott projektben. Ebben a portfólióban a diák a tanulási folyamathoz tartozó összes dokumentumot gyűjti. A *bemutató portfólióba* csak a diák legjobb munkái kerülnek be. A tanuló az értékelési szempontok alapján saját maga készíti el a válogatást a munkaportfólió anyagából. Az *értékelési portfólió* alternatív osztályozást, értékelést szolgáló gyűjtemény. Arra szolgál, hogy a tanár a hagyományos osztályozással szemben a diák teljesítményét holisztikusan, az összes jellemző dokumentum segítségével ítélhesse meg. A szakirodalom megkülönbözteti még a *fejlődési portfóliót*, amelynek a tanuló egy bizonyos területen elért fejlődésének bemutatása a célja. A fejlődési folyamatra való reflexió egyben arra is alkalmas, hogy jelentősen fejlessze a diák metakognitív készségeit, elősegítse önértékelésének fejlődését, és ezáltal autonóm tanulóvá válását. A *kompetenciaalapú portfólió* olyan dokumentumokat tartalmaz, amelyek az összeállító bizonyos kompetenciáit mutatják be. A portfólió szerkesztője dönti el, hogy az adott kompetencia meglétét milyen dokumentumok bizonyítják a legjobban. A *készségeket bemutató portfólió* a tanuló valamely készségének adott idő alatti fejlődését vagy elért fejlettségét mutatja be, pl. az íráskészségét prezentáló mappa bemutathatja egy írásmű keletkezésének fázisait, tartalmazhatja a tanév elején és végén készült műveket, amelyek reprezentálják a tanuló fejlődését, vagy a tanuló különböző műfajokban, stílusokban készült legjobb írásait. A *projektportfólió* egy pro-

jektum megvalósulásának folyamatát (pl. iskolai színelőadás, iskolaujság stb.) és a tanulónak a munkafolyamatban vállalt szerepét dokumentálja (FALUS–KIMMEL 2003; 15–16). Loretta Heuer *The Homeschooler's Guide to Portfolios and Transcripts* című kötetében újabb portfóliótípusokat ad hozzá a listához (HEUER 2000; 45–50). A portfólió típusa a céltól függ, és a különböző típusok általában keverednek.

A portfólióba bekerülhetnek nyomtatott, audio- és videoanyagok, elektronikus produktumok. A gyűjtés körébe bevont anyagoktól függően a portfólió formája lehet fiók, doboz, dosszié, kapcsos füzet, mappa stb. A papíralapú portfólió mellett megjelent a virtuális is. A e-portfólió a tanuló e-teljesítményének gyűjteménye: „Olyan személyes digitális feljegyzéseket tartalmaz, amelyek vagy művészi tevékenységre vonatkoznak, vagy annak bizonyítására szolgálnak, hogy valaki ismer egy tudásterületet, illetve képes elvégezni valamilyen tevékenységet. Oktatási és tanulási környezetben az e-portfólió az elektronikus média és szolgáltatás technológiáján alapul” (SZERENCSÉS 2007; 24). A hagyományos portfólió esetében gondot okozhat a *tárolás* (terjedelmük, szármasságuk helyigényt támaszt), *elérhetőség* (nincs minden szituációban kéznél), *keresés, szelektálás* (nehezen kereshetők ki a dokumentumok, egy dokumentum nem képezheti több portfólió részét). Az információk gyors elérésének és változatos felhasználásának korában a hagyományos portfólió idő- és térbeli korlátai problémát jelentenek. Az e-portfólió tartalmazza az elismeréseket, díjakat, kitüntetések, személyes és oktatói visszajelzéseket, megjegyzéseket, értékeléseket, projekteket, terveket és célokat, az érdeklődési kör anyagait, könyveket, cikkeket, előadásokat, bemutatókat, személyes és szakmai fejlesztések produktumait és feljegyzéseit (PAPP–VÁGVÖLGYI 2009; 25–28). Az elektronikus portfólió esetében a portfóliókezeléssel kapcsolatos kompetenciák három csoportba sorolhatók: *technikai kompetencia* (számítógépes és egyéb mobil eszközök kezelése, programozási kompetencia), *információkezelési és kommunikációs kompetencia* (információk közötti eligazodás, az információk prezentálása és archiválása), *demokratikus, etikus, biztonságos IKT-használat* (információs társadalomkompetencia: e-kormányzat, e-gazdaság, személyes és intézményi e-pályázati rendszerek, projektmenedzsment, e-közösségek; digitális jogok: szerzői jogok, adatvédelem, személyes és közérdekű adatok kezelése, e-etikett, e-morál, e-biztonság, e-aláírás; médiakompetencia: médiaismeret, médiahasználat) (SZERENCSÉS 2007; 25).

*Az írás- és olvasáskészség fejlődését bemutató portfólió –
szókincsfejlesztés portfóliómódszerrel*

A szókincs mindkét produktív nyelvi készséghez, a beszéd- és írástevékenységhez is szükséges. A szókincsfejlesztés leghatékonyabb eszköze az olvasás, amellyel először a passzív szókincs gyarapszik, a szöveginterpretáció és az olvasmányélmények megbeszélése következtében pedig aktivizálódik a passzív szókincs. A szókincs nagyságától függ, mennyire lesz árnyalt, pontos és egyéni a közlésmód, ezért az anyanyelvi óra feladata, hogy erre felhívja a tanulók figyelmét, felismertesse a nyelvi szinonímia lehetőségeit, megismertesse azokat a kézikönyveket, amelyekből gyarapíthatják szókincsüket (BICSKEINÉ 1998; 102).

A tanulói portfólió készítésének folyamata a tanár perspektívájából öt fázisra oszlik. Az első lépés az ismeretekre, képesség- és készségfejlesztésre vonatkozó célok kitűzése. A szókincsfejlesztés esetében a szókészlet-elsajáttatás módszereinek és eszközeinek (szövegfeldolgozás, média felhasználása, internet, szókincsfejlesztő játékok, egynyelvű szótárak stb.) az átgondolása, a dokumentumtípusok, feladattípusok kiválasztása, értékelési kritériumok és a határidők megállapítása, a portfóliókészítés folyamatának ismertetése a diákkal, párbeszéd a készülő munkáról, visszajelzések (tanulóval folytatott közös megbeszélés) és végül a gyűjtemény értékelése (PETHÖNÉ 2007; 175). A diák szempontjából az első mozzanat a portfólió céljának, felhasználási területének és a közönségnek (tanulótársak, szülők, tanárok, akiknek bemutatja az elkészült munkát) a meghatározása. A dokumentumok összegyűjtését a megadott kritériumok szerinti válogatás követi, a beválogatott anyagokhoz a válogatás okát indokló reflexiókat kell fűznie. A portfólió szerkesztett, vizuálisan is vonzó formában kerül az értékelők elé (FALUS–KIMMEL 2003; 35). A tanulói portfóliót szerkesztőjének a dokumentumokhoz és a tanulási folyamathoz fűződő személyes reflexiója zárja: „Az esszé arra ösztönzi a dosszié készítőjét, hogy elgondolkodjon saját tanulásáról, azonosítsa és értelmezze problémáit, megoldásokat keressen rájuk, előre megadott szempontok szerint megbecsülje saját teljesítményét, valamint meggondolja saját továbbhaladásának céljait és eszközeit” (PETHÖNÉ 2007; 174). A reflexiók rögzítésének másik módja a KULCS-kártya, amivel a produktumok kiválasztását indokolják:

KULCS-kártya	
Ez egy	A tárgy megnevezése (a látható eredmény).
A következő helyzethez kötődik:	Azon helyzet leírása, melyben a produktum elkészült (a tanulási kontextus).
Ez azt mutatja rólam, hogy:	A tárgyban megjelenő kompetenciák és személyes tulajdonságok (tükörreflexió).

A KULCS-kártya indoklások megfogalmazása lehet még: Ez egy kedvenc munkám, mert...; Erre a munkámra 20 év múlva is emlékezni fogok, mert...; Ha újra kellene csinálnom, akkor...; Sokak számára meglepetést okozna ez a munkám, mert...; A szüleimnek is nagyon tetszett, mert...; Ez a munka jelentette számomra a legnagyobb kihívást, mert...; Ez még nem az igazi, mert... (OKI)

A tanterv a szókincsfejlesztést az olvasást és az írott szöveg megértését fejlesztő feladatok között tárgyalja. Az 1–8. évfolyamon az aktív szókincs gazdagítása az olvasott szövegekkel összefüggésben történik önálló munkával, kooperatív módszerekkel. A középiskolában a szókincs folyamatos gazdagítása a mai köznyelvtől eltérő nyelvhasználatú (pl.: régi, archaizáló) szövegeken és a nyelv minden rétegére kiterjedően történik abból a célból, hogy a tanuló felkészüljön az élethosszig tartó tanulás feladataira (Nemzeti alaptanterv 2012). A szókincsbővítő feladatok az irodalomközpontú órákon a helyes ejtési, helyesírást, szövegértést és szövegalkotást fejlesztő gyakorlatokkal együtt kapcsolódnak az irodalmi tananyag feldolgozásához, a nyelvtanközpontú órákon a tananyag valamely nyelvtani ismeret, s ehhez kapcsolódóan végezhető olvasástechnikai, hangos olvasási, szövegértést, szókincset, írásbeli és szóbeli szövegalkotást fejlesztő feladatok.

A szókincsfejlődést bemutató portfólió a tanuló által készített munkák és a tanuló értékelését és önértékelését segítő anyagok gyűjteménye. A tanuló által készített munkák mappájába elhelyezhető dokumentumtípusok: a dokumentumok kiválogatására szolgáló szempontrendszer, az értékelési szempontok, online és offline szoftverek (szókincsfejlesztő játékok: szókirakós játék, memóriakártya típusú játék, keresztretjvény, asszociációs módszerrel működő nyelvoktató programok) listája, szótárfüzet (az új szavak szótározása), gyűjtőmunka a szókészlet bármely csoportja terén (nyelvi anyag gyűjtése egynyelvű szótárakkal: rokon értelmű, azonos alakú, többjelentésű, ellen-

tétes értelmű szavak gyűjtése, rövidítések, mozaikszavak), megadott szavak szövegkörnyezetbe emelése, szókárttyák, memoriterek, kiszótározott publicisztikai, hivatalos és tudományos írások, írásbeli szövegalkotási gyakorlatok (fogalmazás, párbeszéd, levél, esszé, interjú, olvasónapló), közmondások értelmezése, PowerPoint-bemutatók, visszatekintő-reflektáló esszé.

A lexikatanításban minden módszer és eszköz alkalmas lehet a rögzítés időszakában: „Lényeges, hogy változatos és figyelemfelkeltő legyen az oktatás, hogy több oldalról közelítsük meg ugyanazt a kérdést, és az ismétlés ne váljék egyhangúvá. Ha ugyanaz a szó többször, más és más szövegkörnyezetben merül föl, ami elősegíti a rögzülést, akkor az egyúttal lehetővé teszi a különböző jelentések tisztázását. A szókincs bővítése igen fontos az írásbeli munkák készítésekor is, legyen az levél, fogalmazás, fordítás, vagy magasabb szinten esszé, előadás. Amennyiben szituációban rögzül egy szó, az azonkívül, hogy elősegíti a memorizációt, egyben a pontos jelentést is körülhatárolja” (OSZETZKY 2002; 108–109).

A tanuló értékelését és önértékelését segítő anyagok: diagnosztizáló mérés tanév elején, közepén és a tanév végén (szókincsteszt, szövegértést mérő különböző szintű feladatlapok stb.), az elolvasott könyvek, újságcikkek listája, önértékelő lapok, a tanár észrevételei, tanári értékelési kritériumok, szülői és tanulóirás reflexiók.

A portfólió értékelése

A portfólió értékelése különféle szempontok alapján történik: a portfólió struktúrája, a bemutatott dokumentumok mennyisége, minősége és összerendezése, a reflexiók és az esszé áttekinthetősége, szerkezete, műfaji megfelelése, a portfólió anyagainak nyelvi és formai megformáltsága, a formai követelményeknek való megfelelés. Az értékelés ötfokozatú jeggyel és szöveges formában történik.

Irodalom

A Kormány 110/2012. (VI. 4.) Kormányrendelete a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról. Magyar Közlöny, 2012. 66., 10635–10847.

BICSKEINÉ ZSULÁN Julianna (1998): A középiskolai anyanyelvi tantárgypedagógia vázlatja. JATEPress, Szeged

FALUS Iván–KIMMEL Magdolna (2003): A portfólió. Gondolat Kiadói Kör, Budapest

HEUER, Loretta (2000): The Homeschooler's Guide to Portfolios and transcripts. IDG Books Worldwide, Foster City

- OKI: A portfólió. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, Budapest. <http://mag.ofi.hu/magtar-otletek/portfolio> (2012. 11. 14.)
- OSZETZKY Éva (2002): Szókincsfejlesztés a francia nyelv tanításában. = Kárpáti Eszter–Szűcs Tibor szerk. Nyelvpedagógia. Iskolakultúra, Pécs, 105–111.
- PAPP Gyula–VÁGVÖLGYI Csaba (2009): Az elektronikus portfólió. Oktatásinformatika, 1. 24–31.
- PETHÖNÉ NAGY Csilla (2007): Módszertani kézikönyv. Befogadásközpontú és kompetenciafejlesztő irodalomtanítás a gimnáziumok és szakközépiskolák 9–12. évfolyamában. Korona Kiadó, Budapest
- SZERENCSES György (2007): Oktatási e-portfólió és informatikai kompetencia. Iskolakultúra, 4. 24–31.

PORTFOLIOS IN THE PROCESS OF LEARNING AND TEACHING LANGUAGES

A portfolio is a file which reveals a person's knowledge, skills and attitudes gained within a certain field. The study takes stock of the possibilities of using portfolios in education, the types, forms and structures of portfolios, competencies concerning portfolio management skills, document types which can be placed into a file and of the criteria for the assessment of portfolios. One of the aims of compiling a portfolio is the development of the students' reading and writing skills and expansion of their vocabulary. Portfolios which show the development of students' vocabulary are collections of works prepared by the students which aid their evaluation and self-assessment.

Keywords: portfolio, self-study, self-assessment, learning documents, student performance, vocabulary development.

PORTFOLIO U PROCESU NASTAVE – UČENJA JEZIKA

Portfolio je dosije dokumenata koji prikazuje znanje, veštine i pristupe određenog plana. Studija daje pregled mogućnosti korišćenja portfolija u obrazovanju, predstavlja tipove, forme, strukturu portfolija, kao i kompetencije u vezi vođenja portfolija, tipove dokumenata koji se mogu uvrstiti u mapu i aspekte ocenjivanja portfolija. Jedan od ciljeva izrade učeničkog portfolija jeste razvijanje veštine čitanja i pisanja, tj. obogaćivanje fonda reči kojim učenik raspolaže. Portfolio koji prikazuje razvoj vokabulara jeste zbirka radova učenika i materijala koji pomažu u ocenjivanju i samoocenjivanju učenika.

Ključne reči: portfolio, samostalno učenje, samoocenjivanje, dokumenti učenja, učenikov uspeh, razvijanje vokabulara.

RAJSLI ILONA

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
rajsli@stcable.net

A TÖRTÉNETI NYELVTAN SZEREPE A MAI MAGYAR NYELV TANÍTÁSÁBAN

The Role of Historical Grammar
in Teaching Modern Hungarian

Uloga istorijske gramatike u nastavi savremenog
mađarskog jezika

A tanulmány azokat a lehetőségeket vizsgálja, hogyan alkalmazható a történeti nyelvészet fogalmi apparátusa, metodológiája a mai magyar nyelv oktatásában. A mai nyelvallapotban is számos változást, elmozdulást észlelünk, a variánsok sora a nyelv folyamatos fejlődését, állandó változását jelzi, míg a nyelv története szinkrón sorok folyamaként is felfogható. A két aspektus: a szinkrónia és a diakrónia egymást kiegészítve mutatja be a nyelv teljességét. A történeti nyelvtan szempontjai és módszerei fontosak lehetnek olyan alapvető fogalmak elsajátításában, mint amilyen a rendszerszerűség, a részrendszerek összefüggése, a paradigma, az analógia jelensége, valamint egyes nyelvtipológiai jellegű vonások.

Kulcsszavak: szinkrónia, diakrónia, történeti nyelvtan, nyelvtanítás, paradigma, analógia.

A nyelvi változás szabályszerűségéről csak a történeti nyelvészet segítségével tudunk képet alkotni, ez a diszciplína azonban a nyelv mibenlétéről, működéséről is sokféle információt nyújt. A történeti nyelvészeti ismeretek átadása nemcsak azért fontos, hogy a nyelv múltjáról tudjunk meg adatokat, hanem a jelen, a szinkrón kép jobb megismerése is célunk. A 20. század elején még tartanak a viták a szinkrónia és diakrónia szembenállásáról, csak a század második felében alakul ki az a szemléletmód, miszerint a szinkrónia és diakrónia csak egymással összhangba hozva, együttesen mutatja a nyelv egészét (vö. BENKŐ 2003; 148).

Minden élő nyelv változik az időben és variálódik a térben – hangsúlyozza Benkő Loránd, utalva arra is, hogy ez a változás egy-egy nemzedékváltás során a közlési rendszer egészéhez képest csekély mértékű, a beszélő egyénben sok esetben nem is tudatosodik a nyelv egészét átfogó folyamatos változás, csupán nagyobb időtávlatokban számottevőek, észlelhetőek a változás eredményei. Hagyományörzés és újítás, a nyelv állandóságának a fontossága és a szükségszerű módosulások sora csak látszólag áll egymással ellentétben, mindkettő nélkülözhetetlen tartozéka a nyelv életének. Ennek bizonyítéka az, hogy a szinkroniában is mindig jelen vannak olyan nyelvi variánsok, amelyek a változás valamely fázisát jelzik: pl. a *-ba/-ban* ragok inessivusi használata, ingadozása a beszélt nyelvben, vagy amilyen a lexika terén a Vajdaságban a *projekt~projektum~prodzsekt* formák preferálása. Egy-egy ilyen változás kapcsán a nyelv művelők körében felmerül a nyelvromlás, a nyelv „hanyatlásának” a gondolata (É. KISS 2008; 17).

A szigorúan vett nyelvtannak három fő egysége van: morfológia, mondattan, szöveggrammatika, ám ezek az egységek a nyelvi összefüggések szövevényessége miatt nem különíthetők el élesen egymástól. A történeti grammatika fogalma Benkő szerint ugyancsak nehezen körülhatárolható, mert noha tételesen nem tartalmazza, mégis összefügg a történeti hangtannal (fonetikával és fonológiával), a történeti lexikával (vö. BENKŐ 1991; 22–23).

1. A történeti nyelvtan elemeinek, módszereinek a bevonásával magát a **nyelv természetét, működését is könnyebben be tudjuk mutatni, meg tudjuk értetni**: azt, hogy a nyelvi változások *szabályszerűek, és változássorozatot indítanak meg a rendszerben*. Jól illusztrálható ez például azon, ahogyan a *λ* hang (írott megfelelője *ly*) átment *j*-be. A nyelvi változások bemutatása már igen korán bevihető a tananyagba: pl. az, hogy ha egy nyelv valamely hangja kivesz, és egy másikkal helyettesítődik, akkor ez minden szóban megtörténik, ahol a kérdéses hang előfordul. További kérdések merülhetnek fel a hangjelöléssel kapcsolatban: *Miért jelöljük a j hangot kétféleképpen: j-vel és ly-nal?* Kizárólag a hagyomány okán, ahogyan a németben az úgynevezett „scharfes s”-t is megőrizték a legutóbbi időkig. Az *ly* az *l* palatalizált változatának emlékét őrzi (éppen úgy, mint ahogyan az *ny* az *n*-nek, a *ty* a *t*-nek a palatalizált párját jelöli), az ómagyar korban még él ez a palatális hang, a későbbiekben csak bizonyos nyelvjárásokra szorítkozik (míg más területeken már *l*-nek vagy *j*-nek ejtik). A beszélt magyar köznyelv az újmagyar korban már egyöntetűen *j*-ző, míg az írott nyelv – a középpalócban megőrződött – korábbi állapotot tükrözi. Mivel a leírt betű mögül eltűnt a neki megfelelő hang, többször is felmerült a vele kapcsolatos helyesírási reform kérdése.

A *változás hatóköre* tehát attól függ, mennyire tud a nyelvben elterjedni egy változás: egy hang kialakulása – pl. a kora ómagyar kori *ö* hang – az

egész nyelvterületet érinti (néhány nyelvjárást kivéve), ugyanakkor az egész rendszerbe beépül, a tövekbe, toldalékokba is bekerül, kihat az illeszkedésre, ragozásra, az egész paradigmarendszerre. Egy jelenség azonban nem feltétlenül terjed ki a részrendszer minden tagjára.

a) **Szövegértés.** Alapvető pedagógiai elvárás, hogy a tanuló (meg)értse az adott szöveget. Már a meseolvasó gyerek számára fontos, hogy a szövegekben fellelt archaikus, népies lexémákat, frazémákat megértse. Az iskolai olvasmányok alkalmával felmerülhetnek olyan nyelvtani (esetleg fonetikai-morfológiai) jelenségek, amelyeket a tanárnak értelmeznie kell: pl. *látnök* – tárgyas ragozása, feltételes mód T/1. személyű igealak; *messe* – a régi *met* ige felszólító módú alakja; az archaikus *iafia*, *orca* összefoglaló összetételek használata. Ezekben az esetekben az olvasmányhoz szükséges szómagyarázatot csatolni, ennek hiányában a tanár adja meg a magyarázatot.

b) **A nyelvtani fogalmak, a nyelvi jelenségek közötti összefüggések megvilágítása.** Az ikes ragozás felvázolásakor a nem teljes paradigma megértéséhez más nyelvi jelenségek segítségét is felhasználhatjuk, ezáltal bemutatathatjuk a nyelvtani rendszer szoros összefüggéseit. Megfelelő példa lehet erre az ikes ragozás kialakulásának, fejlődéstörténetének, majd funkcióvesztésének a magyarázata: az ősmagyarban, amikor a tárgy ragtalan is lehetett, a *bot törik* szerkezet azt is jelenthette: '(valakik) a botot törik'. Amikor kialakult és kezdett elterjedni a tárgy jelöltsége, kétféle szerkezet élt egymás mellett: *bot törik* és *botot törik*. Az utóbbi szerkezet hatására az előbbiben átértékelődés ment végbe: a ragtalan névszót a nyelvérzék alanynak fogta fel, s ennek megfelelően átértelmeződött az állítmány funkciója is, a T/3. személyű (általános alanyú) cselekvő forma helyett az alanynak megfelelő E/3. személyű mediális szerepet kapott. Az átértékelődéshez a szórendi szabályok is hozzájárulhattak. A tárgyrag kialakulása előtt az *Emberek bot törik* típusú mondatot az SOV (alany+tárgy+ige) szórendi szabály alapján lehetett értelmezni: 'az emberek a botot törik'. Ha azonban az alany elmaradt a mondatból (*bot törik*), a szórend tárgy+ige lett. Mivel ez ritka sorrend lehetett a tipikus alany+ige szórendhez képest, a nyelvérzék a ritka sorrendű formát átértékelhette a gyakoribb séma alapján, nyelvtani alanyként értelmezve a *bot törik* féle szerkezet főnevét (amely logikai értelemben természetesen továbbra is a cselekvés tárgya). Mielőtt a paradigma egésze létrejött volna, egyrészt teret hódított a tárgyrag, fellazult az SOV szórendi szabály használata, másrészt kifejlődött és elkülönült egymástól az általános és a határozott igeragozási sor, s már nem volt szükség a tárgyas szerkezetek ikes ragozással történő egyértelműsítésére. Az ikes ragozás – funkcióját veszítve – pusztulásnak indult. Ebből következően felmerül a kérdés: semmi különbség sincs az *iszom* ~ *iszok*, az *eszem* ~ *eszek* formák között? Nem is

kell őket tanítani?! Tanítását azonban nem célszerű mellőzni, mivel az órákon kívül a diák úgyis találkozik vele, s tanári segédlet nélkül nem tud vele mit kezdeni. Az ikés ragozás *-m* ragos E/1. személyű formájának tisztázása fontos a határozott ragozás E/1. személyű alakkal alkotott homonímia miatt is (*megeeszem egy szendvicset/megeeszem a szendvicset*). Az iménti kérdésben felvetett kettősség az ikés ragozás mai magyar nyelvi státusából fakad: a ragozás a kijelentő mód E/3. személyű *-ik* ragjának kivételével (amely az ige szótári alakjának is része) pusztulóban van. Sok ikés igének nem is használatosak az *-m* ragos E/1. személyű alakjai (pl. *hazudik, megjelenik*); ilyenek az újabb (még szlengszerűnek érzett) szóalkotások is: *netezik, parázik* stb. Más igéknél a két lehetséges alak közül mindinkább a *-k* ragos forma kerül előtérbe – természetesen az egyéni nyelvhasználatban sok ingadozással –, míg a másik változat túl választékoskodónak tűnik (pl. *tévézik, fürdik, reggelizik, úszik* stb.).

A nyelv részrendszerei közötti összefüggést bemutathatjuk az igeidők csökkenése, az egyetlen befejezett múltra történő redukció² és az igeikötők megjelenése közötti kapcsolat révén is. Mivel a létrejött és gyarapodó igeikötő-állomány perfektiválta a cselekvést, feleslegessé tette a folyamatos, a befejezett és a beálló cselekvésnek külön igeidővel való kifejezését. Ezzel részben már nyelvtipológiai kérdéseket is érintünk, amelyekről még alább is lesz szó.

c) A mai magyar nyelv tanításában felmerülő **variánsok** megértése, használati szabályaik definiálása sok esetben csak a történeti előzmények ismeretében lehetséges. Az alaki és a jelentésbeli kettősségek nagy számban fordulnak elő ma is; pl.: *tegyél ~ tégy, csend ~ csönd, szád ~ szájad* stb. Ehhez a témához akár nyelvművelő dilemmák is kapcsolódhatnak, mint amilyen az *azzal ~ avval* kettőssége, ahol mindössze a stílusárnyalatban van különbség.

d) A történeti szemlélettel való közeledés arra is alkalmas, hogy a nyelv részrendszerei között fennálló összefüggéseket könnyebben meg tudjuk érteni. Példa erre a tőtípusok kérdése és a veláris *i* jelenségének az összefüggése, annak felvetése, hogy a hangrendi harmóniában fellépő változások miként hatottak ki a toldalékolásra, a ragozásrendszerre. A veláris *i* kérdésénél³ az *iszom, hiddal, kinja* szavak mély hangrendjének a magyarázata abban rejlik, hogy a szótó magánhangzója is mély volt. Az ómagyar kor hangrendszerében még létezett a kétféle *i* hang: egy magas és egy mély. A mély hangú *i* a korszak végére eltűnt, magas hangú *i*-vé vált. Azok a szavak azonban,

¹ Akadnak ma már olyan – főleg külföldieknek szóló – magyar nyelvkönyvek, amelyekben csupán az iktelen igeváltozatok szerepelnek.

² É. Kiss Katalin itt felveti a nyelvi veszteség problematikáját.

³ Itt most a hang megléte körüli vitákra, érvelésekre nem térünk ki.

amelyek korábban a mély hangot tartalmazták, toldalékolásukban megőrizték eredeti természetüket. Ide tartoznak még az *ír, hív, nyit, in, nyíl* szavak is.

e) A nyelvtörténeti tudás a töváltozatok kérdésében is hasznosítható. „A magyarban a tövek részben történeti fejlődés, részben analógiás hatások eredményei” (BOKOR 2004; 268).

Az *él* → *eleven*; *ír* → *irodalom*; *út* → *utam* szavak kapcsán felmerül a töváltozás magyarázata, amit hangtörténeti (a tövéghangzó lekopása, ami pótlónyúlást eredményez a szótőben), valamint morfeamatikai (a toldalékok kronológiai rendje) szempontokkal lehet magyarázni. Megfelelő példa erre a Tihanyi Apátság Alapítólevelének (1055) a szövege, a 11. századi szinkroniában ugyanis még együtt él az *utu* és az *ohut* [óút] forma.

2. **Az analógia fogalmának tudatosítása.** Az analógia „az a jelenség, amikor valamely hang, morféma, szó vagy szó szerkezet egy másik hang, morféma, szó vagy szó szerkezet hatására megváltozik, a ható tényezőhöz hasonlóvá válik” (D. MÁTAI 1994; 82). Ez a jelenség napjainkban erőteljesen részt vesz az ikes és iktelen igék funkcionális különbségének a semlegesítésében. A gyermeknyelvre különösen jellemző az analógiás szóalkotás, ahogyan a kutatók megállapították: a kisgyermekkorai nyelvi hibák gyakran „okos hibák”, a gyermek „szabályosítási” készségére utalnak. Ez a készség pedig a nyelvelsajátítás egyik alapfeltétele. Ez a jelenség Benkő Loránd elnevezésében *rendszerkényszer*, amely kifejezés arra utal, hogy a nyelvi változás során létrejött minták a nyelvi rendszerben éppen ennek a terjesztő tényezőnek köszönhetően tudnak továbbterjedni (BENKŐ 1988; 51).

Az analógiát sokféle jelenség kialakulásában megtaláljuk, sokszor a nyelvhasználat, a kifejezés egyszerűsítésére törekszik. Íme egy aktuális példa: napjaink vajdasági nyelvhasználatában – főként a spontán beszélt nyelvben – a *végett* névutó erőteljesen átveszi az okhatározói jelentésű *miatt* névutó szerepét és helyét.

3. **Nyelvtipológiai kérdések megválaszolása.** A más (főleg indoeurópai) nyelvekkel való összevetés során a diákok felfedezhetnek olyan nyelvtipológiai jelenségeket, amelyeket alkalmas diakrón példaanyaggal magyarázni. Ilyenek például azok a nyelvtani viszonyok, amelyeket az angol, a német, az orosz stb. nyelvben előljárókkal fejeznek ki, a magyarban viszont leggyakrabban szuffixumok (ragok és jelek) segítségével alkotunk meg, s névutókkal egészítünk ki. Ezzel szemben a magyarban nincsenek előljárószók. Az *agglutinálódás* nyelvtörténeti folyamatára jellemző, hogy a valamely viszonyt kifejező önálló szók birtokos szó szerkezetben előbb jelentésbeli önállóságukat veszítve névutóvá váltak, majd hangalakjukban redukálódva és formai önállóságukat is elvesztve raggá alakultak. Közülük a korábbiaknak – a szótőhöz való illeszkedés szabályainak megfelelően – több változata

is kialakult (például: *-ban, -ben; -hoz, -hez, -höz* stb.); a későbbiek ezzel szemben csak egy változatban élnek (*-ért, -kor*). A sok közül egy példával szemléltetve a folyamatot: a *-ból, -ből* rag kialakulása a következő: 1. Önálló szó; a 'belső rész' jelentésű *bél* tövéghangzós *bele* formájának és az *-l* határozóragnak a kapcsolata: *beleül > belől*; jelentése: 'belsejéből, belülről'. 2. A *ház beleül* ('a ház belsejéből') típusú szerkezet második tagja önálló jelentésű szóból névutóvá értékelődik. 3. A névutó a szóhoz tapad: raggá válik, s a grammatikalizálódási folyamat lezárul. Mivel hangsúlytalan helyzetben van, a rag megrövidül: *-belől > -ből*, s kialakul mély hangrendű változata is: *-balól > -ból*. A régebbi hosszabb formák valamikori meglétét be lehet mutatni a ma is használatos személyragos *belőlem, belőled* stb. említésével.

Felmerülhet annak megtárgyalása is, hogy miért ilyen a toldalékok sorrendje egy szóalakban. A morfémák „hierarchiája” más fontos kérdésekhez is kapcsolódhat: amikor a tö + képző + jel + rag haladványt⁴ hangsúlyozzuk, az újabb nyelvművelő témák közül idézhetjük azokat, amelyeket a *nagybani (piac)* típusú képzés vetett fel.

Érdekes kérdésként merülhet fel a képzők sorrendje, amennyiben több van belőlük egy képzett lexémában: pl. az *ál-m-atlan-ság* szóban miért így követik egymást a képzők? Erre kissé leegyszerűsítve a válasz: mert ezek a képzők ebben a sorrendben keletkeztek (vö. D. MÁTAI 1994; 62).

A szinkrón nyelvtanban eléggé bonyolult annak leírása, milyen sorrendben következnek a képzők, itt főleg a produktivitás a kulcsfontosságú kritérium. „A képző olyan toldalék, melyből több is lehet egy szón belül. A képzők sorrendje azonban nem tetszőleges: egymásutániságukra bizonyos szabályszerűség jellemző” – írja Keszler Borbála (KESZLER szerk. 2000; 318). Az időbeliség aspektusa rávilágíthat arra a jelenségre, miért képeznek átmenetet a *-féle, -fajta, -szerű, -rétű* ún. „képzőszerű utótagok” az összetételi utótag és a képző között (KESZLER szerk. 2000; 313).

Úgyszintén fontos kérdés a jel + rag sorrendje a morfémafelépítésben. Ha a magyar szóalakokat összevetjük például a finn szavak szóelemsorrendjével, azt látjuk, hogy nem azonosak: a magyar *ház + am + ban* sorrendnek a finnben a *ház + ban + om* felel meg. A magyar nyelv esetében döntő szerepe van annak a ténynek, hogy ragjaink jelentős része névutói eredetű.

4. Miért történnek a nyelvi változások, miért vannak jelen a szinkrón nyelvallapotban is variánsok? A diakrón nyelvészeti eljárások e kérdések megválaszolásában is hasznosíthatók. A nyelvtanban nemcsak a változás pusztá tényét, hanem a változás okait, indítékait is fel kell vázolni. A nyelvi változások okait sok esetben lehetetlen felfedni – a sokféle nyelven belüli

⁴ Itt most a képző–jel–rag sorrend problematikus kérdéseire nem térünk ki.

(intralingvális) és a nyelven kívüli (extralingvális) tényező folyamatosan, akár egymással ellentétes irányú hatóerőként befolyásolja a nyelv alakulását – az előzmény és következmény viszonya azonban így is szolgálhat bizonyos magyarázattal. Jó példa erre a *szem* szó hangalaki változása, ahol többvonalú fejlődés mutatható ki, a szó *szim* > *szüm* > *szöm* és *szēm* > *szem* irányba is változott. A területi, műfaji változatosság ugyancsak nehezítheti a nyelvi változás okmeghatározását.

5. Az ún. kivételek. A rendszerből „kilógó” jelenségek kérdése.

A tanítás gyakorlatában felmerülhet az a kérdés, honnan van a *Pécsett*, *Győrött* helynévragozás. Korábban létezett egy ősi eredetű, *hol?* kérdésre felelő *-t ~ -tt* helyhatározórag; ez őrződött meg (megkövült formában) például az *itt ~ ott*, *alatt ~ felett*, *hanyatt* szavakban. A rag már az ómagyar korban is ritkán szerepelt, a településnevek szűk körében azonban fennmaradt ebben a használatában, de minden esetben csak mint választható lehetőség jelenik meg; *Pécsen ~ Pécsett*, *Győrben ~ Győrött*, *Székesfehérváron ~ Székesfehérvárt* (illetve analógiásan: *Székesfehérvárott*).

A mai magyar nyelv oktatásában kivétel, esetleg nyelvhasználati dilemma formájában jelentkeznek olyan nyelvi formák, amelyeknek a magyarázata a diakroniában keresendő. Pl. az igeragozás, igejelezés kérdésénél a *tesz*, *vesz*, *lesz*, *visz*, *eszik*, *iszik*, *hisz* felszólító módjának a megvitatása. Régi szövegek olvasásakor találkozhatnak a tanulók egyes igék elbeszélő múltban álló formájával, főleg a *lőn*, *tőn* igeidővel. Ugyancsak számos kivételes jelenséget tartalmaz a régi írásmód: pl. a *Vörösmarty utca* név előfordulása. Itt egyrészt a *c* hang jelölésének sokáig tartó ingadozását szükséges megvilágítani, a magyar írásrendszerben ugyanis meglehetősen sokféleképpen jelölték e hangot (mellékjelekkel és jelkombinációval egyaránt). Egyik jelölési módja a *cz* volt, amely még a 20. század elején is tartotta magát. A *Vörösmarty* név hagyományörző helyesírású *y* jelét is érdemes magyarázni: *i* hangértékben ugyanis sokáig váltakozott a magyar írásrendszerben az *i* és az *y* betű (illetve ez utóbbinak egypontos, kétpontos, egyvesszős, kétvesszős változata). A váltakozás még a 16. század végén sem ritka, de szórányosan később is előfordul. Azoknak a neveknek a végén tehát, amelyek ennek a váltakozásnak az idejéből származnak, éppen úgy előfordulhat *y* is és *i* is. Az *y*-os írásmód, a közhiedelemmel ellentétben, így nem jelzője a nemesi származásnak. A magyarázat révén mindenképpen világossá válik a jel (betű) és a hang kapcsolata. Az idézett felirat a budapesti metró építési idejéből származó emlék, amelynek tehát csak a helyesírása különbözik a maiétól, az olvasata nem.

A tanulókat érdekelheti továbbá az is, hogy a tulajdonnevekben miért tér el néha az írásmód a kiejtéstől: *Horváth*, *Tóth*, *Balogh*. Itt a hangérték nélküli *h* tovább hagyományozódó írásmódjáról kell szólni. A személynevek olykor a

régebbi írásmód nyomait őrzik. A vezetéknevek végén mutatkozó néma *h* onnan ered, hogy ezt a betűt bizonyos mássalhangzók után – elsősorban a *t*, másodsorban a *g* után – külön hangérték nélkül, pusztán a betűjelölés részeként írták oda (ezért szokták henye *h*-nak is nevezni). A jelenség a 13–14. században élte virágkorát, de még sok 16–17. századi szövegben is megfigyelhető.

6. Módszertani kérdések. A felmerülő témakörök, kérdések argumentálása különösen fontos, hiszen az oktatás menetében az is lényeges, hogyan, miként tudjuk hitelessé tenni érvelésünket, a prezentált elméleti ismeretet.

Egyik módszer a változatos műfajú és jól kiválasztott témájú régi szövegek, nyelvemlékrészletek (vizuális + auditív) bemutatása. A mai magyar nyelvben lejátszódó jelenségeket legmegfelelőbb módon a valamikori szinkron nyelvallapot megismerése tudja közelebb hozni. Ezért tartja a nyelvtörténet – a kronológiai és lokalizációs nehézségek ellenére – a legfontosabb forrásának a nyelvemlékeket. Segítségükkel diakrón nyelvi sorokat tudunk felállítani: pl. *uta* > *uto* > *utu* (TA. 1055) > *ut^u* > *út*, ami valószínűvé, érthetőbbé teszi a változás folyamatát.

Benkő Loránd különösen fontosnak tartja a **mai nyelvjáráások minél jobb megismerését**, a nyelvföldrajzi helyzet folyamatos vizsgálatát: „E keretekben az olyan nyelvi jelenségek diakroniája állapítható meg, amelyeknek a szinkron variációi – mint egy-egy diakrón fokozat képviselői – területi-nyelvföldrajzi különbségeket mutatnak” (BENKŐ 2003; 82). Ugyanaz a nyelvi jelenség más-más nyelvjárásban különböző fejlődési fokon található meg: *gyek* > *gyeG* > *gyiek* > *jég*; sőt találunk olyan esetet is, ahol a nyelvjárási forma túlhaladta a köznyelvben meglévő fejlődési szintet: *tap* > *tuop* ~ *tuap* > *talp* > *tóp*.

A könnyebb kiejtés, az egyszerűsítésre törekvés, a nyelvi ökonómia – csak néhány azok közül a hatóerők közül, amelyek vagy egymást erősítve, néha azonban egymással ellenkező irányban működve fejtik ki hatásukat a nyelv alakulásában. Így válik érthetővé, hogy a *nákolás*, a *suksükölés* miért terjed/terjedt el ekkora mértékben (a régi nyelvben elvéve találunk rá példát!). Fontos ezeket a stigmatizált jelenségeket a társadalmi paraméterek szempontjából is figyelembe venni: kik, mikor, milyen szituációban használják a suksük-nyelvet, s nem utolsósorban: miért. É. Kiss Katalin megállapítása szerint a nyelvek nem romlanak, a nyelv genetikailag meghatározott adottságunk. A romlás illúzióját az állandó változás kelti. Minden generáció nyelve (mentális grammatikája) különbözik némiképp az előző generációétól. „Egy adott nyelv minden időbeli változata egyenértékű, hiszen ugyanazon funkciók kifejezésére képes” (É. KISS 2008; 18).

A felsorolt nyelvi/nyelvtani jelenségek jelzik, hogy a nyelv tanulmányozásakor, bemutatásakor mennyire fontos a szinkron és diakrón megközelítés

egyaránt, ugyanis csak így kaphatunk valamelyest komplex képet a nyelv struktúrájáról, működéséről, s ami a legfontosabb: a kommunikációban betöltött szerepéről.

Irodalom

- BENKŐ Loránd (1988): A történeti nyelvtudomány alapjai. Tankönyvkiadó, Budapest
- BENKŐ Loránd, főszerk. (1991): A magyar nyelv történeti nyelvtana I. Bevezetés. Akadémiai Kiadó, Budapest
- BENKŐ Loránd (2003): Nyelv és tudomány, anyanyelv és nyelvtudomány. Válogatás Benkő Loránd tanulmányaiból I. Szerk. Hajdú Mihály–Kiss Jenő. ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest
- BOKOR József (2004): Szóalaktan. = A magyar nyelv könyve. Főszerk. A. Jászó Anna. Trezor Kiadó, Budapest, 254–293.
- KESZLER Borbála, szerk. (2000): Magyar grammatika. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- É. KISS Katalin (2008): A „nyelvromlás” – egy szinkrón szempontból értelmezhetetlen nyelvtörténeti metafora. = Az Üveghegyen innen. Anyanyelvváltozatok, identitás és magyar anyanyelvi nevelés. Szerk. Csernicskó István–Kontra Miklós. PoliPrint Kft. és II. Rákóczi Ferenc KMF Ungvár–Beregszász, 17–29.
- D. MÁTAI Mária (1994): Nyelvünk élete. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

THE ROLE OF HISTORICAL GRAMMAR IN TEACHING MODERN HUNGARIAN

The study outlines the possibilities of how the conceptual apparatus and methodology of historical grammar can contribute to the teaching of modern Hungarian. We can also detect a number of changes and shifts in the current state of the Hungarian language; the range of variants indicates an ongoing development and constant changes of the language, while history of the language can be also interpreted as a sequence of synchronous lines. The two aspects: synchrony and diachrony by complementing each other present language in its entirety. Aspects and methods of historical grammar can be of importance in making students acquire basic notions such as systemic quality, correlations between subsystems, paradigm, the phenomenon of analogy as well as certain typological features of language.

Keywords: synchrony, diachrony, historical grammar, teaching of grammar, paradigm, analogy.

ULOGA ISTORIJSKE GRAMATIKE U NASTAVI SAVREMENOG MAĐARSKOG JEZIKA

Studija nabraja mogućnosti korišćenja pojmova svojstvenih istorijskoj lingvistici i njenoj metodologiji u nastavi savremenog mađarskog jezika. U savremenom stanju jezika uočljive su brojne promene, pomeranja. Brojnost varijanti nagoveštava kontinuirani napredak i stalnu promenu jezika, dok se u isto vreme, istorija jezika može opisati kao tok sinhronih redova. Dva aspekta: sinhronija i dijahronija dopunjuju jedno drugo i tako predstavljaju celovitost jezika. Aspekti i metodologija istorijske lingvistike mogu biti od koristi kod usvajanja osnovnih pojmova, kao što su sistemska organizacija, korelacija pojedinih delova sistema, paradigma, pojava analogije, kao i pojedine jezičko-tipološke karakteristike.

Ključne reči: sinhronija, dijahronija, istorijska gramatika, nastava gramatike, paradigma, analogija.

A kézirat beérkezésének időpontja: 2013. 02. 15.

Közlésre elfogadva: 2013. 04. 10.

PÁSZTOR KICSI MÁRIA

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
manyipszorkicsi@gmail.com

PARADIGMAVÁLTÁS
AZ ANYANYELV OKTATÁSÁBAN¹

*Konstruktivista tanulási környezet
és oktatószoftverek a magyarórán*

Paradigm Change in Teaching the Mother Tongue
*Constructivist learning environment and software
in the Hungarian lesson*

Smena paradigmi u nastavi maternjeg jezika
*Konstruktivistička sredina učenja i didaktički softveri
na časovima mađarskog jezika*

A 21. század pedagógiai-didaktikai modelljei egyre inkább távolodnak a hagyományos, ún. *instruktív* módszerek kizárólagos alkalmazásától, amelyeknél a diáknak a pedagógus által frontálisan közvetített zárt tudást kell befogadnia, majd ugyancsak a tanár által megadott instrukciókat követve a tananyaghoz kötődő feladatokat megoldania. Az információs és kommunikációs technológiák (IKT) – és velük együtt a digitális írástudás – fejlődése és térhódítása ugyanis paradigmaváltást idézett elő az oktatástudomány szemléletmódjában is, minek folytán a tradicionális tanulási környezetet fokozatosan az ún. *konstruktivista* tanulási környezetnek kellene felváltania. Ez viszont az IKT-eszközökre alapozott, nagymértékben önálló vagy csoportos tudásszerzési módszerek alkalmazását feltételezi, amelyek készségek, kompetenciák, jártasságok és attitűdök kialakítása révén az egész életen át tartó tanulás képességét és készségét hivatottak (ki)fejleszteni a tanulónál. E módszerek hatékonysága azonban nagymértékben függ a tanulás folyamatában alkalmazott szoftverek kvalitásaitól is. Így

¹ A tanulmány a Szerb Köztársaság Oktatás- és Tudományügyi Minisztériuma 178017. számú projektuma keretében készült.

a dolgozat vizsgálódásának fókuszában azoknak a számítógépes szellemi segédeszközöknek számbavétele áll, amelyek már jelen pillanatban is hatékonyan hozzájárulhatnak az anyanyelv minőségibb oktatásához és elsajátításához.

Kulcsszavak: anyanyelvtanítás, konstruktivista tanulási környezet, digitális pedagógia, IKT-környezet, élethosszig tartó tanulás, oktatószoftverek.

Az anyanyelvtanítás távlatai

Az ezredfordulót megelőző két évtizedben az információs és kommunikációs technológiák ugrásszerű fejlődésen mentek át, ami az emberi lét és életmód teljes szféráját megváltoztatta.

Annak a lehetősége ugyanis, hogy a személyi számítógépeket hálózati rendszerbe, majd globális hálózatba kapcsolják össze, illetve hogy ezen a hálózaton át a felhasználók a legkülönfélébb adatokat, információkat és multimediális tartalmakat osszák meg és töltsék le saját gépükre, alapvetően megváltoztatta az ember hozzáállását az információ és a tudás megszerzésének módja iránt is. Ma már a fizikai jelenlétre sincs okvetlen szükség ahhoz, hogy valamilyen, számunkra fontos anyaghoz hozzáférhessünk. Olvashatunk, zenét hallgathatunk, filmeket nézhetünk, sőt távoktatás révén képzést is szerezhethetünk, illetve üzleti ügyeket vagy pénzügyi tranzakciókat bonyolíthatunk le (akár a világ túlsó oldalán is), anélkül, hogy eközben a szobából (számítógépünk mellől) ki kellene mozdulnunk.

A számítógépes adattovábbítás ilyen fokú fejlettsége ellenére is azt észlelhetjük, hogy nálunk (a Vajdaságban és Szerbiában) az iskolák jelentős hányadában még ma is a frontális munkaformát és a tábla-kréta módszert részesítik előnyben, ez viszont mára már mindenképpen törést idéz elő az oktatás hatékonyságában, holott alig pár évtizeddel ezelőtt még jóformán fel sem figyeltek a probléma meglétére.² Így a „klasszikus” módszerekhez szokott pedagógusok nagy hányada felrója, hogy a tanulók érdektelenek, nem figyelnek az órán, nem hajlandók (és nem is tudnak!) olvasni, nem tanulják meg a feladott leckét, elfelejtik leírni a házi feladatokat. Másfelől viszont a diákok arra panaszkodnak, hogy az órák unalmasak, a tanárok türelmetlenek, sokat követelnek, és túl szigorúan osztályoznak, bár sok esetben még a tankönyvet és a munkafüzetet sem használják, csak a füzetbe leírtakat követelik vissza.

---

² Jóllehet a 20. század 70-es éveiben a Vajdaságban véghezvitt iskolareform idején is már fokozott hangsúlyt fektettek a tanítási módszerek korszerűsítésére, beleértve az óratípusok változatosságát, a munkaformák lehetőségeinek kombinálását (a személyre szabott, differenciált oktatásra való különös tekintettel), illetve az akkoriban korszerű és hozzáférhető multimediális szemléltetőeszközök funkcionális bevonását az oktatás menetébe.

Természetesen mindez csupán általánosítás, nem konkrét iskolára, tantervra vagy tanárra vonatkozik, egyszerűen csak a mai iskolarendszer gyakran kárhoztatott gyenge pontjaira világít rá. Ugyanezt támasztják azonban alá a késétség vizsgákon elért, gyengének ítélt eredmények is, amelyek kétségtelenül tanúsítják, hogy valami nem úgy történik az oktatásban, ahogyan történnie kellene. Ugyanis a modellálás (l.: PÁSZTOR KICSI 2011; 92–98) alaplogikája szerint – s ezen belül is az ún. *fekete doboz*³ analógiája alapján – egy rendszer kimenetén észlelt alacsony teljesítményből arra következtethetünk, hogy vagy a bemeneti tényezők nem megfelelő minőségűek, vagy pedig a feldolgozási módszerekben és eljárásokban akadnak kivétlenülok (de az sem kizárt, hogy mindkét tényezőcsoport sántít a maga módján). Viszont konkrétan az anyanyelvtanításra kivetítve az elmondottakat megállapíthatjuk, hogy jelenleg éppen egy lényeges paradigmaváltás kellős közepén tartózkodunk. Az utóbbi pár évben ugyanis nemcsak Vajdaságban, hanem Magyarországon is felélénkültek a viták annak kapcsán, mi legyen a továbbiakban a magyar anyanyelvoktatás sorsa. *Milyenfajta* nyelvi ismereteket kell tanítani, és *hogyan*, szükséges-e egyáltalán a nyelvtan tanítása, vagy pedig inkább a kommunikációra kellene fektetni a hangsúlyt, a grammatikai szabályok magol(tat)ásának teljes mellőzésével?

Általában egyetértenek abban, hogy a nyelvtannak jelen formában történő tanítása – ahogyan azt a hatályban levő általános és középiskolás tantervekben és tankönyvekben lefektették – már nem felel meg azoknak az igényeknek, amelyeket a gyors tempóban fejlődő technológiák és a korszerű, piacorientálttá váló társadalmi viszonyok támasztanak a majdani foglalkoztatottakkal szemben. Már jelenleg is érvényes ugyanis, hogy a munkaerőpiacra lépő személyektől többé nem egyszer s mindenkorra bevéssett, konzervált ismereteket várnak el a munkáltatók, hanem olyan *készségeket, jártasságokat, kompetenciákat és attitűdöket*, amelyeket a jelöltek azonnali hatállyal alkalmazni tudnak, ugyanakkor viszont képesek továbbfejleszteni is magukat, amennyiben igény mutatkozik erre. Ugyanis, a ma és a holnap társadalmának világszerte érvényes célkitűzése és szlogenje az ún. „LLL” (angolul *Life-time Long Learning*, vagyis magyarul élethosszig tartó tanu-

³ Mint Buda Béla megállapítja, „a kibernetika és a rendszerelmélet a tudományos gondolkodást egy igen lényeges koncepcióval, az úgynevezett feketedoboz (black box)-elvel fejlesztette tovább. Eszerint egy ismeretlen struktúra, rendszer megközelítésének általános módszertani modellje az, hogy változtatjuk a rendszert érintő behatásokat, a bemenetet (input), és figyeljük a kimenet változásait is (az outputot). A fekete doboz itt analógia, valamilyen elektromos szerkezet képe, amelybe elektromos impulzusokat lehet bevezetni, és amelyből elektromos impulzusok távoznak. A fekete doboz bármiféle rendszer lehet, tetszőleges nagyságrendben és határokkal” (BUDA 1994).

lás). Ez viszont arra utal, hogy annak, aki dolgozni szeretne, állandóan tovább kell képeznie magát, mert máskülönben lépéshátrányba kerül az egyre rohamosabban fejlődő újabb és újabb technológiákkal szemben (SEJTES 2006; VARGA 2011).

Mindebből viszont logikusan következik, hogy az anyanyelvtanítás (és az anyanyelvi nevelés) célja sem lehet az „egyedül üdvözítő”, normatív attitűdöt tükröző tények, szabályok⁴ és kész megoldások átömlesztése (amelyeket a tanulók, amint „letudnak”, máris elfelejtnek), hanem sokkal inkább a kompetenciák fejlesztése, amelyek között jelentős helyet foglal el a *kommunikatív kompetencia*⁵, lévén, hogy a kommunikáció is kétségtelenül a 21. század globális társadalmának megkerülhetetlen kulcstényezői közé tartozik. Aki nem képes mindenkor az éppen aktuális helyzetnek megfelelően kommunikálni – vagyis nem rendelkezik megfelelő kommunikatív kompetenciával – nagy valószínűséggel kudarcra van ítélve.

Így az anyanyelv tanítása kapcsán természetesen merül fel a gondolat, hogy a valódi kommunikatív kompetencia nem valósítható meg maradéktalanul, ha az anyanyelvi oktatás és nevelés keretében hagyományos módszerekkel hagyományos nyelvtant tanítunk. Márpedig, Láncz Irén szavaival élve: „Vajdaságban ma is a hagyományos leíró nyelvtant tanítjuk, nem vesszük tudomásul, hogy a modern, korszerű nyelvészetben már régóta másmilyen modellek egész sora létezik, melyek a hagyományostól eltérő nyelveírásnak lehetőségeit kínálják” (LÁNCZ 2012; 11). Emellett az is gondot okoz, hogy a középiskolák jelentős hányadában semmilyen formában sem tanítják a nyelvtant és a nyelvi ismereteket, vagy pedig az irodalmi ismeretek tanítására szánt időhöz képest a nyelvismereti anyag feldolgozása jelentős mértékben háttérbe szorul (LÁNCZ 2012; 13, MOLNÁR CSIKÓS 2012; 4–5).

Vannak viszont olyanok is, akik azt vallják, hogy az anyanyelvi órakon ma már elegendő „csak” a kommunikatív kompetenciát fejleszteni, és nincs szükség az anyanyelvi ismeretek oktatására. Ez a tábor azonban szem elől téveszti, hogy a kommunikatív kompetencia korántsem szűkebb, hanem inkább sokkal tágabb fogalmi tartománnyal rendelkezik, mint amilyen

⁴ Kálmán László indokoltan figyelmeztet arra, hogy „az iskolai nyelvtanok makacsul azt az álláspontot képviselik, vagy legalább sugallják, hogy a nyelvtan olyan, mint a helyesírás vagy a KRESZ, legfeljebb abban különbözik ezektől, hogy nem egy bizottság dönt róla (bár még ez sincs világossá téve)” (KÁLMÁN 2006; 108).

⁵ A *kommunikatív kompetencia* fogalmát általában Dell Hymes (HYMES 1978) nevéhez szokták kötni, mivel a hatvanas–hetvenes évek fordulóján ő szélesítette ki a Chomsky-féle nyelvi kompetencia absztrakt fogalmát az egyének konkrét kommunikatív képességeire, vagyis a performancia körére, amelyet maga Chomsky még kizárt a nyelvelméleti vizsgálatok köréből, és mintegy átutalt a pszichológia (később pszicholingvisztika) területére.

a nyelv rendszerének szerkezeti (és legjobb esetben funkcionális) jellemzőinek feltérképezése, ugyanakkor azonban a kommunikatív kompetencia (ki)fejlesztése a nyelv kellő fokú ismerete nélkül elképzelhetetlen. Ahhoz ugyanis, hogy a diákokat megtanítsuk megfelelő módon kommunikálni az anyanyelvükön (és egyéb nyelveken is), a kompetenciák egész sorát kell elérhetővé és elsajátíthatóvá tennünk számukra. Köztük az anyanyelv ismerete mindenképpen jelentős helyet foglal el. Ahhoz azonban, hogy az anyanyelv megfelelő hangszerként szolgáljon meg az egyének és/vagy csoportok között lejátszódó interakció során, nagyjából ugyanannak a kódrendszernek ismeretére van szükség (a kommunikáló felek mindegyikének esetében), de közös valóságismeretre is, amelynek elsajátítása nélkül az egyének nem képesek az adott beszédhelyzet igényeinek megfelelően kommunikálni.⁶

Ilyen szempontból az anyanyelv ismerete egyrészt lexikális ismereteket feltételez, amelyek a nyelvi rendszer megfelelő szintjeinek ismeretével (fonológia, morfológia, szintaxis), illetve a mindezekhez kötődő szemantikai relációkkal egészülnek ki, másrészt viszont tartalmaznia kell azoknak a szerkesztési elveknek ismeretét is, amelyek révén az említett komponensek koherens szöveggé, illetve beszédművé állnak össze (textológiai, poétikai, retorikai stb. jártasságok, ismeretek és készségek). Az utóbbiak azonban elválaszthatatlanok a nyelvi funkciók, illetve a valóság megfelelő vonatkozásainak ismereteitől, amelyek viszont már a pragmatika, illetve a szociolingvisztika, kulturális antropológia stb. interdiszciplináris vizsgálódási körébe sorolhatóak. Mindezeket túl viszont még azokat a stratégiákat is célszerű fejleszteni (megerősíteni/bevézni), amelyek a beszédprodukciónál a megszólalás szándékától a hangos megnyilatkozás(ok)ig vezetnek el. E stratégiák pedig elsősorban azoktól a céloktól függenek, amelyeket a szubjektum beszédaktusai révén szeretne megvalósítani, a célok optimális megvalósítása viszont a szubjektum imént említett pragmatikai ismereteinek közvetlen függvényeként szemlélendő. Ugyanis a megfelelő nyelvi funkciók (pl. referenciális, emotív/expresszív, fatikus, konatív, metanyelvi, poétikai stb.), illetve – közvetlen kommunikáció esetén – a para- és extralingvisztikai tényezők, ezeken túl pedig az adott szituáció (a kommunikáció helye és ideje, alkalma, apropója, közvetítő közege, a beszédpartner abszolút és relatív

⁶ Deme László sokat idézett kommunikációs modellje szerint a sikeres kommunikáció a közös nyelvűség, a közös előismeretek, a közös előzmények, valamint a beszédhelyzet és a kontextus, illetve az intertextus tényezőinek (mint a kommunikáció feltételeinek és meghatározóinak) kölcsönhatása mentén valósul meg, miközben a közös nyelvűség, a közös előismeretek és a közös előzmények a szövegen kívüli tényezőket képezik, a beszédhelyzet az a szituáció, amelyben a szöveg születik, a kontextus a szövegen belüli függési rendszert alkotja, az intertextus viszont a szövegek közötti összefüggésekből áll össze (DEME 1983; 32–33).

társadalmi helyzete, a kommunikatív partnerek és/vagy pusztán megfigyelő vagy passzív jelenlevők száma stb.) ismerete nélkül a diskurzus (v. szöveg) funkcionális stílusa sem lesz szituációkompatibilis. Az aktuális kommunikációs helyzetből elűtő stílus viszont nagy valószínűséggel megghiúsíthatja a diskurzus céljának megvalósulását.

Így cseppet sem véletlen, hogy a grammatikai-stilisztikai ismeretek tanításának kapcsán, Katona Edit is a „kompetenciák összefonódásáról” beszél (KATONA 2012), Bańcerowski Janusz viszont egyik sokak által idézett tanulmányában a kommunikatív kompetenciát mint többdimenziós fogalmat szemléli, amelynek tartományához többféle összefüggő és egymást kiegészítő kompetencia tartozik. Ezek pedig szerinte a nyelvi kompetencia, a nyelvi pragmatikai kompetencia, a metanyelvi kompetencia, a metanyelvi pragmatikai kompetencia, a para- és extranyelvi kompetencia, a para- és extranyelvi pragmatikai kompetencia, a kultúrkompetencia, valamint a pragmatikai kultúrkompetencia (BAŃCZEROWSKI 1994; 286). Ahhoz tehát, hogy megfelelő módon kommunikálni tudjunk, a nyelvi ismereteken kívül a nyelvi jelrendszernek szituációhoz és kultúrkörnyezethez viszonyított alkalmazásában is jártasaknak kell lennünk, ismernünk kell az intonációs eszközöknek, gesztusoknak és mimikának nyelvhez és kultúrához kötött jelentésárnyalatait, és olyan fokú nyelvi magyarázóképeséggel kell rendelkezünk, hogy mondanivalónk esetleges félreérthetőségeit mindenkor egyértelműsíteni tudjuk.

Mindezek kapcsán azonban természetesen merül fel a kérdés, hogy miképpen, milyen módszerek segítségével érhetjük el azt, hogy a diákok komplexebb módon legyenek képesek megközelíteni anyanyelvük rendszerét, és mindazokat a nyelvi produktumokat, amelyeket a nyelvhasználat során az emberek közötti kommunikáció, illetve az egyén kognitív fejlődésének eszközeként és/vagy céljaként értelmezhetünk.

Általában véve egyetérteneek abban, hogy a hagyományos *instruktív* tanulási környezet helyett, amelyre a tanári utasítások dominanciája jellemző, s ahol a tények, szabályok, illetve a túlnyomórészt kész megoldások bevétele a cél – vagyis a diákoknak egy „előre megrágott” zárt tudást adnak át (KOMENCZI 2001) –, egy sokkal kreatívabb környezetre van szükség ahhoz, hogy a megszerzett jártasságok és tapasztalatok átvihetőek legyenek olyan problémák megoldására is, amelyekkel előzőleg még nem találkoztak.

A korábban megtanultak átvitelének és új helyzetekre való alkalmazásának folyamatát a korszerű pedagógia *tudástranszfernek* nevezi, s ilyen értelemben, minél inkább eltér az új szituáció az eredeti (tanulási) helyzet-től, annál több kreativitásra van szüksége a tanulóknak ahhoz, hogy az adott problémát meg tudják oldani (SEJTÉS 2006).

Ilyen szempontból Kántor Gyöngyi megállapítja, hogy „az anyanyelvi órák feladata a művelt, köznyelvi nyelvhasználók képzése, a gyerekekben az önálló és alkotó gondolkodás- és kifejezőmód kialakítása, gyakoroltatása, folyamatos fejlesztése – különböző (lehetőleg minél kreatívabb) nyelvi feladatokon keresztül, a felfedezett tanulás módszerével” (KÁNTOR 2005; 110). Ezzel összhangban pedig az anyanyelvi nevelés helyét egy interdiszciplináris környezetben jelöli ki. Szerinte „az anyanyelvi nevelés rokon tudományterületei az alkalmazott nyelvészet, a pszicholingvisztika, az alkalmazott pszichológia, a pedagógiai pszichológia és a didaktika is, de elengedhetetlen a filozófiai, szociológiai, irodalomtudományi, művészeti, idegen nyelv-oktatási, műveltségi, logikai, matematikai, néprajzi ismeretek szoros kapcsolódása” (KÁNTOR 2005; 112). Ez viszont összhangban van azzal is, amikor Katona Edit a kompetenciák összefonódása kapcsán levont konklúziójában konkrétan leszögezi, hogy „egy-egy részterület csak a többivel együtt valósulhat meg: szókinccsfejlesztés csak a mondatalkotás gyakoroltatásával, a szövegbeillesztéssel, a pragmatikai viszonyok figyelembevételével együttesen hozhat eredményeket. Sőt mindazokkal a társtudományokkal és diszciplínákkal együttműködve, amelyek nélkül a nyelvtanoktatás csonka és csupasz tevékenység” (KATONA 2012; 25).

Az anyanyelvi oktatás tartalmi vonatkozásain és tárdiszciplínáinak aktiválásán túl azonban az ismeretek elsajátításának logikai apparátusa sem mellőzhető. Ilyen szempontból a készen kapott elméleti keretbe való beilleszthetőség deduktív eljárásai helyett egyre nagyobb teret kapnak az önálló *felfedezés*sre alapozó induktív, illetve heurisztikus megismerési formák, amelyek esetében a tanuló az oktatás objektumának pozíciójából a cselekvő alany (ágens) szerepébe kerül, és saját kognitív képességeivel összhangban, önálló gondolkodási műveleteit latba vetve vonja le a jelenségekből következtetéseit.

Ez a logikai irány különösen a fiatalabb korú tanulóknál meghatározó, mert mint Vukov Raffai Éva is egy helyütt kiemeli, „a problémaalapú és a kutatásalapú tanulási módszerekhez hasonlóan a heurisztikus vagy felfedezési módszer esetében is kulcsfontosságú alapelv az, hogy a tanuló maga fedezi fel a tananyagot. A heurisztikus oktatási módszer sok szállal kötődik a kísérlet módszeréhez, hiszen a kísérlet révén jönnek létre azok a helyzetek, amelyek elvezetnek a felfedezésekig, ezzel együtt a divergens gondolkodási módot fejleszti, amely a későbbiekben is hasznos eszköze lesz a feladatmegoldó tevékenységeknek” (VUKOV RAFFAI 2012; 70).

Az efféle oktatáshoz azonban mindenképpen túl kell lépni a hagyományos *instruktív* tanulási környezeten, mivel a hagyományos oktatási rendszerben a pedagógus képtelen annyiféle elvárásnak megfelelni, ahány tanuló jár a csoportjába, mégpedig úgy, hogy a tanulók mindegyikének a kellő

pillanatban tudja „szállítani” az éppen aktuális instrukciót vagy feladatot, mégpedig úgy, hogy mindez fel is keltse érdeklődésüket (sőt, tetszésüket!) a tananyag iránt. Varga László szerint „a tanítási-tanulási folyamatban alap-pillérnek számít a tanári motiváció és a tanulók minél jobb megismerésének szándéka. A tanulók az új pedagógiai helyzetben – várhatóan – már nem kész ismereteket kapnak az oktatótól. A praktikus, alkalmazásképes, gyakorlat-orientált tudást, a procedurális tudást a cselekvő (nem befogadó) iskolában szerezheti meg a diák. A tanulás nem magolás, hanem felfedezés, melynek során a tanár elsősorban nem tanít, hanem a tanulás feltételeit teremti meg” (VARGA 2011; 27).

Az ilyen típusú tanulási környezetet szokták *konstruktivista tanulási környezetnek* (KOMENCZI 2001), illetve az ilyen tanulást *konstruktivista szemléletű tanulásnak* (VARGA 2011; 24) nevezni. Ennek megvalósításához azonban – mint említettük – teljesen új módszerekre és munkaformákra van szükség (pl. a frontális tanítás helyett a csoportmunkát lenne célszerű előtérbe helyezni, a kötött tanterv és merev órabeosztás helyett a projektalapú, szabad időkeretbe helyezett tanulást, az elsődleges ismeretek befogad(tat)ása helyett pedig az ismeretszerzés képességének elsajátítására kellene fektetni a hangsúlyt stb.). Emellett viszont az oktatás-technológiai háttér is mindenképpen fejlesztendő, hisz nélküle ma már a korszerű módszerek zavartalan működése elképzelhetetlen. Mindez hosszú távon az oktatás digitalizálását, illetve egy információs és kommunikációs technológiák (IKT) által támogatott integrált elektronikus tanulási környezet létrehozását igényli, egyelőre azonban (míg az ilyen feltételek a teljes iskoláztatási rendszer mentén nem adottak), a digitális és információs eszközök fokozatos bevonását jelenti a tanítás folyamatába. A világhálón és szabad eladásban ugyanis már a jelen pillanatban is számos olyan szoftver szerezhető be, amely – némi digitális írástudás mellett – alkalmas lehet arra, hogy változatosabbá, érdekfeszítőbbé és problémaközpontúbbá tegye az óra menetét.

A továbbiakban röviden áttekintjük azokat a szoftverfajtákat, amelyek már most is elérhetőek és alkalmazhatóak az anyanyelv oktatásában.

Az oktatószoftverek fajtái

A *szoftver* angol eredetű kifejezés, amelyre hosszas próbálkozások ellenére sem született még megfelelő magyar szó. Minya Károly magyarázata szerint a szoftver „számítógépek, adatfeldolgozó berendezések meghatározott célú működtetéséhez készült szellemi termék (program, algoritmus stb.) és az ezekre vonatkozó dokumentáció. Elektronikus feldolgozó rendszer szellemi része” (MINYA 2003; 57).

A szoftvereket többféle módon is osztályozhatjuk, például rendeltetésük, elérhetőségük, visszacsatolási lehetőségük, formálhatóságuk stb. alapján.

Jelen áttekintésben *rendeltetésüket* tekintve kizárólag a pedagógiai céloknak megfelelő szoftverekről lesz szó, a társadalom egyéb szféráit szolgáló szoftverek taglalásától itt eltekintünk. A további osztályozások tehát az oktatásban alkalmazható adattárak és programok konkrétabb altípusainak meghatározására vonatkoznak.

1. **Elérhetőségük alapján** az oktatászoftvereket alapvetően két típusba sorolhatjuk: *offline* és *online* típusúakra.

a) Az *offline* szoftverek futtatásához nincs szükség hálózati (internet) kapcsolásra. Ezeket leginkább valamilyen hordozható adattárra rögzítik (pl. CD-ROM, DVD stb.), és a számítógép megfelelő meghajtója segítségével telepítik és/vagy üzemeltetik. Manapság a specializált könyvesboltokban külön részleg található, ahol tematikus lemezekben a legkülönbözőbb multimediális, hipertexttel⁷ és keresőprogrammal is ellátott adattárak találhatók, amelyeknek egy része a magyarórákon is alkalmazható. Ebbe a kategóriába tartoznak a szótárak (pl. *A magyar nyelv értelmező szótára*, a Czuczor–Fogarasi-féle *A magyar nyelv szótára*, a Tóthfalusi István által szerkesztett *Szótár-lat*, amely több szótárt is tartalmaz egyetlen lemezen, vagy az *Anyanyelvi könyvespolc*, amely tartalmazza *A magyar helyesírás szabályai*, a *Helyesírási kézisztár*, az *Idegen szavak szótára* és az *Értelmező kézisztár* teljes anyagát, de a *Rontott szavak szótára* is megtalálható rajta, amelynek címszavait a gyakran hibásan írt szóalakok és ezeknek magyarázata alkotják stb.). Emellett lexikonok és enciklopédiák digitalizált kiadásai és nyelvtani feladatgyűjtemények is találhatóak ilyen formában. Az ilyen szoftverek előnye tehát, hogy internetcsatlakozás nélkül is használhatóak, hátrányuk ellenben az, hogy nem frissíthetőek, s hogy az adathordozók érzékenysége (a porra és mechanikus sérülésekre) korlátozza alkalmazhatóságuk időtartamát.

b) Az *online* szoftverek esetében a szoftvert futtató számítógépnek internetcsatlakozással kell rendelkeznie, mivel a megtekintendő tartalmakat a világháló valamely webhelyének adatbázisában tárolják. A világhálón hozzáférhető információforrások ma már szinte korlátlan lehetőséget biztosítanak a pedagógusok számára, hogy szöveg-, kép- és hanganyaggal,

⁷ A *hipertext* kifejezés megalkotását Ted Nelson nevéhez kötik (1965). A terminus a szövegek nem lineáris elrendezésére utal, aminek lehetősége a számítógépek megjelenésével és tökéletesedésével vált teljes mértékben megvalósíthatóvá, bár a nyomtatott könyvek különböző utalásrendszere is ezt a célt szolgálja. Ted Nelson szerint a hipertext „írott vagy képi anyagok olyan komplex összeköttetése, amit papíron nem lehet kényelmesen megalkotni. A feldolgozott anyaggal foglalkozó tudósok megjegyzéseit és lábjegyzeteit is tartalmazza” (l. VÍG 2008; 152).

mozgóképekkel, modellekkel, szimulációkkal stb. tegyék változatosabbá az új ismeretek felfedezését és megszerzését, illetve hogy gyakorló- és értékelőprogramokkal támogassák a diákok egyéni tempójában történő tanulási folyamatot. A digitális módszereket alkalmazó tanárnak azonban mindenkor tisztában kell lennie a világhálóról származó információk anyag hitelével. A világháló ugyanis – különösen a Web 2.0 megjelenése (kb. 2005) óta, amióta a felhasználók is aktívan feltölthetik (megoszthatják) szöveges vagy multimediális anyagaikat – hatványozottan megnövekedett azoknak az oldalaknak a száma, ahol a feltöltött anyag nem ellenőrzött adatokat (sőt olykor szándékos álnformációkat) tartalmaz. Ezért a pedagógusnak folyamatosan tájékozódnia kell azokról az oldalakról, amelyek hiteles, többek által ellenőrzött információkat tartalmaznak, és kimondottan az oktatási folyamat korszerűsítésének elősegítése céljából jöttek létre. Ilyen tekintetben segíthetnek a világhálón is olvasható módszertani-pedagógiai szakfolyóiratok ismeretterjesztő cikkei (pl. az *Anyanyelv-pedagógia* <www.anyanyelv-pedagogia.hu>; a *Módszervernek a magyar nyelv és kommunikáció, illetve magyar nyelv és irodalom oktatására vonatkozó számai* <www.ntk.hu> stb.), illetve az egyes tananyagrészek feldolgozását elősegítő digitális tudásbázisok, mint amilyen pl. a Magyarországon 2002-ben megalapozott és azóta folyamatosan bővülő *Sulinet Digitális Tudásbázis* (<http://sdt.sulinet.hu>), de léteznek olyan szabad forráskódú (open source) oktatási szoftverek is, amelyeket világviszonylatban osztanak meg ingyenesen bizonyos oktatási intézmények, kulturális szervezetek, így többek közt az UNESCO (www.unesco.org/opensource) is (vö. KÁRPÁTI et al. 2008; 110).

2. *Visszacsatolási lehetőségük alapján* alapvetően *egyirányú* és *interaktív* szoftverekről beszélhetünk.

a) Az *egyirányú* szoftverek csak keresési lehetőséget biztosítanak felhasználók számára (a visszacsatolás lehetősége nélkül), elsősorban tehát informatív-referenciális funkcióval rendelkeznek. Mindamellett azonban alkalmasak lehetnek az új anyag ismertetésének fázisában, különösen ha multimediális és hipertext jellegű adalékokat is tartalmaznak.

b) Az *interaktív* szoftverek ezzel szemben lehetővé teszik a felhasználó számára, hogy bizonyos válaszgombok aktiválása révén párbeszédbe lépjen a számítógépen futó szoftverrel. Ezek a szoftverek már abba a kategóriába sorolhatók, amelyeket az oktatási eszközök *negyedik generációjaként*⁸

⁸ A közvetítők (médiák) történeti fejlődését alapul véve az oktatási eszközök *első generációjának* közvetítője valamilyen valóságos tárgy vagy szimbólum, amelyek közé a különféle makettek, modellek, applikációk, valamint a falitábla és a vázlatok sorolhatók; a *második generáció* közvetítői a nyomtatott anyagok, amelyeknek megtestesítője a tankönyv, a munkafüzet, illetve a feladatlap; a *harmadik generáció* közvetítőit az auditív, vizuális és audio-

szoktak emlegetni. Speciális rendeltetésük alapján ezek a szoftverek további alfajokra oszthatók. Így általában véve begyakorló, ismeretközlő/tanító, problémamegoldó, illetve szimulációs programokról beszélhetünk, amelyek mindegyike az oktatási folyamat megfelelő szakaszába illeszthető. A motiváció növelése szempontjából azonban rendkívül hasznosak lehetnek bizonyos játékprogramok is, amelyek érdekes szimulációs elemekkel vagy egyéb játékos feladatokkal kapcsolódhatnak az adott tananyagegységhez, bár ezeknél a szoftvereknél még az oktató jelleg sem elengedhetetlenül fontos, amennyiben a helyesen megoldott feladatok vagy problémák jutalmazása céljából illesztik őket az óra menetébe (VÍG 2008; 138). Az ilyen típusú szoftverek elsősorban a világhálón található (többek között a már említett SDT adatbázisában), de egyesek közülük CD-ROM-on is hozzáférhetőek (pl. *Interaktív magyar nyelvtan. A magyar nyelv helyesírási szabályai*. CD-ROM Kosuth Kiadó, Budapest, 1997). Sok helyütt hivatkoznak ezenkívül a HUNOR (Hungarian Orthography) 2.0 számítógépes programcsaládra is, amelynek alkotói több tízezer kérdést fogalmaztak meg az akadémiai szabálygyűjtemény példaanyaga alapján, témakörei pedig *A magyar helyesírás szabályai* 11. kiadását követik.⁹ Emellett a helyesírási ismeretek online önellenőrzésére is számos lehetőség adódik, ezek közül kiemelhetjük az MTA helyesírási honlapját (<<http://helyesiras.mta.hu>>), illetve a <<http://www.magyarhelyesiras.hu>> portált, ahol számos segítséget kaphat, aki bizonytalan a magyar helyesírás bizonyos kérdéseit illetően.

3. Végül pedig **formálhatóságuk alapján** az oktató szoftvereket *nem módosítható*, „személyre szabható”, illetve *önállóan kidolgozható* segédletekre oszthatjuk.

a) Ezek közül a *nem módosítható* szoftverek az *offline* és az *egyirányú* szoftverekkel sorolhatók rokon kategóriába. Ezeknek lényege, hogy a felhasználó semennyit sem módosíthat rajtuk, csak a megalkotó által beállított paraméterek szabta határokon belül mozoghat.

---

vizuális eszközök képezik, amelyek közé a magnetofon, állóképvetítő, mozgóképvetítő, dia, írásvetítő, televízió, valamint a film sorolhatók; míg a *negyedik generációt* az interaktív média és a digitális taneszközök jellemzik, ezeknek eszközei pedig a programozott oktatás, a számítógép, a nyelvi labor, a multimédia, illetve az internet (VÍG 2008; 137).

⁹ L. bővebben: A magyar nyelv tanulása. Az anyanyelv tanulásának régi és új technikái (RWTC) – (RWTC angolul: Reading and Writing for Critical Thinking = 'A kritikai gondolkodás fejlesztése olvasással és írással' – „nemzetközi együttműködési megállapodás, amelynek célja, hogy olyan összefüggő módszereket honosítson meg az iskolai órákon, amelyek az oktatásban korcsoporttól és tananyagtól függetlenül nyitnak új utakat a diákok szélesebb körű közreműködése és az aktív tanulás, a kritikus gondolkodás számára.” Forrás: <http://www.ntk.hu/c/document_library/get_file?uuid=e90fcb70-9fd5-41b5-aae4-b9e1e0de2c3a&gronpld=10801> (2013. augusztus 18.).

b) A „személyre szabható” szoftverek ezzel szemben leginkább interaktívak is. Ezek esetében beállítható pl. az információ adagolásának sebessége vagy a feladatok nehézségi foka stb.

c) Az összes szoftvertípus közül viszont a legfejlettebb kategóriába azok sorolhatóak, amelyek lehetővé teszik az oktatási programok *önálló* kidolgozását. Ezek a digitális írástudással rendelkező pedagógusok számára óriási teret biztosítanak a legkülönfélébb oktatási segédletek kidolgozására. Segítségükkel a kreatív tanár egyedül készítheti el prezentációját vagy gyakorlót, illetve ellenőrző feladatait. Jelenlegi hátrányuk azonban az, hogy optimális hasznosításukhoz valódi IKT-környezetre van szükség, amely legalább egy interaktív táblát, ideális esetben viszont teljes mértékben felszerelt és behálózott számítógépes tanterme(ke)t igényel, amelyeknek széles körű elterjedésére egyelőre még nyilván nem igazán számíthatunk. Mindamellet megjegyzendő, hogy azok számára, akik elszánják magukat oktatási intézményük ilyen fokú korszerűsítésére, európai és világviszonylatban ma már a módszertani, oktatástechnológiai, ergonómiai stb. tapasztalatok rendkívül gazdag tárháza áll(hat) rendelkezésükre.

Konklúzió

Ma, amikor a világ fejlett országaiban az oktatás trendjei egyre inkább az IKT-környezet, illetve az e-tanulás irányában haladnak, nekünk is mindenképpen igazodnunk kell az általános paradigmaváltáshoz, s az eddig bejárodott hagyományos (már elavult) oktatási módszerek és eszközök további alkalmazása helyett fokozott tempóban át kell állnunk a digitális módszerek nyújtotta lehetőségekre, máskülönben behozhatatlan lemaradással kell majd szembenéznünk. Mindez pedig, mint láttuk, az anyanyelv oktatására is hatványozottan érvényes.

Irodalom

- BANCZEROWSKI Janusz (1994): A kommunikációs kompetencia és összetevői. Magyar Nyelvőr, 118. 277–286.
- BUDA Béla (1994): A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei. Animula, Budapest. <<http://mek.oszk.hu/02000/02009>> (2010. február 04.)
- DEME László (1983): A szövegség és szövegegység néhány jellemzője. = Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből. Szerk.: Rácz Endre és Szathmári István. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 31–60.
- HYMES, Dell H. (1978): Kommunikatív kompetencia. = Kommunikáció II. Szerk.: Horányi Özséb. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 333–357.

- KÁLMÁN László (2006): Iskolai nyelvi nevelés Antal László szellemében. = Anyanyelvi nevelési tanulmányok II. Szerk.: B. Nagy Ágnes és Szépe György. Iskolakultúra, Pécs, 107–115.
- KÁNTOR Gyöngyi (2005): Az anyanyelvi nevelés helye és korszerű feladatai. = Anyanyelvi nevelési tanulmányok I. Szerk.: B. Nagy Ágnes és Szépe György. Iskolakultúra, Pécs, 110–115.
- KÁRPÁTI A.–MOLNÁR Gy.–TÓTH P.–FÖZŐ A. L. (2008): A 21. század iskolája. Microsoft, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. <<http://edutech.elte.hu/multiped/index.html#ped>> (2012. november 16.)
- KATONA Edit (2012): Grammatikai-stilisztikai ismeretek tanítása és a kompetenciák összefonódása. Hungarológiai Közlemények, 4. 18–26.
- KOMENCZI Bertalan (2001): Az információs társadalom iskolájának jellemzői. <<http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=informatika-komenczi-informacios>> (2013. augusztus 22.)
- LÁNCZ Irén (2012): A magyar nyelvtan tanítása és korszerűsítésének szükségessége. Hungarológiai Közlemények, 4. 10–17.
- MINYA Károly (2003): Mai magyar nyelvújítás. Tinta Könyvkiadó, Budapest
- MOLNÁR CSIKÓS László (2012): Szükség van-e napjainkban a magyar nyelvtan tanítására? Hungarológiai Közlemények, 4. 1–9.
- PÁSZTOR KICSI Mária (2011): A közösségi oldalak kommunikációs modelljei. Létünk, 4. 92–102.
- SEJTES Györgyi (2006): Tudástranszfer az anyanyelvtanításban (Lehetséges alternatíva a szemléletváltásra). <<http://epa.oszk.hu/00000/00035/00104/2006-06-ta-Sejtes-Tudastranszfer.html>> (2013. augusztus 21.)
- VARGA László (2011): Új paradigmák: globalizáció és konstruktivizmus. Létünk, 4. 21–30.
- VÍG Zoltán (2008): Az oktatás IKT-környezete. = Digitális pedagógia – tanulás IKT-környezetben. Szerk.: Benedek András. Typotex, Budapest, 127–183.
- VUKOV RAFFAI Éva (2012): Kisgyermekek nyelvtanítása (Nyelvtani kísérletek az induktív menetű nyelvtanoktatásban). Hungarológiai Közlemények, 4. 68–75.

PARADIGM CHANGE IN TEACHING THE MOTHER TONGUE *Constructivist learning environment and software in the Hungarian lesson*

The pedagogic and didactic models of the 21st century seem to be moving away from the exclusive use of traditional, so called instructive methods, in which the students are supposed to acquire closed knowledge conveyed face-to-face by the teacher, and then solve tasks related to the taught material also under the instruction of the teacher. The development and gaining ground of information and communication technologies (ICT) – and together with them of digital literacy – have brought about paradigm change in the attitude of the science of education also, as a consequence of

which the traditional learning environment ought to be gradually replaced by what is called a constructivist learning environment. This is again based on ICT tools and resources, and supposes the implementation of methods of acquiring knowledge, independently or in groups, through developing skills, competencies, faculties and attitudes, with the aim of developing the skill and readiness for life-long learning in the students. The effectiveness of these methods greatly depends on the quality of the software used in the learning process. The focus of my enquiries lies on taking into account those intellectual resources which have proved to bring about qualitative change, and effectively contribute to the teaching and acquisition of the mother tongue.

Keywords: teaching the mother tongue, constructivist learning environment, digital pedagogy, ICT environment, life-long learning, teaching software.

SMENA PARADIGMI U NASTAVI MATERNJEG JEZIKA *Konstruktivistička sredina učenja i didaktički softveri na časovima mađarskog jezika*

Pedagoško-didaktički modeli 21. veka se sve više udaljavaju od isključive primene tradicionalnih, tzv. *instruktivnih* metoda, kod kojih učenici treba da interiorizuju determinisano znanje preneseno od strane nastavnika, najčešće frontalnim putem, odnosno da reše, takode prateći instrukcije nastavnika, zadatke vezane za posmatrano gradivo. Naime, razvoj i ekspanzija informatičkih i komunikacionih tehnologija (IKT) – a i digitalne pismenosti uz njih – prouzrokovali su smenu paradigmi i u aspektualnom pristupu didaktičkih nauka, usled čega bi trebalo da tradicionalnu didaktičku sredinu postepeno zameni tzv. *konstruktivistička* sredina učenja. A to pretpostavlja pre svega primenu pretežno individualnih ili grupnih modela sticanja znanja zasnovanih na sredstvima IKT, koja stvaranjem sposobnosti, kompetencija, veština i stavova treba da doprinesu razvoju dispozicija i veština kod učenika za sposobnost učenja u toku čitavog života. Međutim, efikasnost ovih metoda u velikoj meri zavisi i od kvaliteta softvera koji se primenjuju u procesu učenja. Stoga u fokusu razmatranja ovog rada, pre svega, stoji sagledavanje pomoćnih sredstava tipa računarskih softvera, koji već i u ovom trenutku mogu efikasno da doprinesu kvalitetnijoj nastavi i boljem savladavanju znanja iz maternjeg jezika.

Ključne reči: nastava maternjeg jezika, konstruktivistička sredina učenja, digitalna pedagogija, IKT sredina, učenje u toku čitavog života, didaktički softveri.

LÁNCZ IRÉN

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
lancz@nscable.net

A DICSÉRETRE ADOTT VÁLASZOK A MAGYAR ÉS A SZERB NYELVBEN¹

Compliment Responses in Hungarian and Serbian

Reakcije na pohvale u mađarskom i srpskom jeziku

A kommunikációs folyamatban résztvevőknek meg kell felelniük az udvarias nyelvi viselkedés elvárásainak. Az egyik elvárás az, hogy a dicséretre reagálni kell. Akit megdicsérnek, elfogadja vagy elutasítja a dicséretet, de választhatja az elkerülést is. E fő stratégiatípusok közül történő választást több tényező befolyásolja, például a dicséret tárgya vagy az életkor. A dolgozat bemutatja, milyen hasonlóságok és különbségek vannak a vajdasági magyarok és szerbek stratégiaválasztásai között, mely stratégiákat és stratégiakombinációkat részesítenek előnyben, és választásaikban milyen a viszony az egyetértés és a szerénység között.

Kulcsszavak: dicséret, bók, szituáció, stratégia, stratégiakombinációk, elutasítás, egyetértés, megerősítés, szerénység.

A dicséretre (bókra) adott válasz az expresszívumok közé sorolt beszédaktus, és a dicsérettel (bókkal) szomszédsági párt alkot, ugyanis ha valaki kedvező megjegyzést tesz a partnernek akár külső megjelenésére, akár teljesítményére, arra reagálnia kell, a válaszadás nem maradhat el, mert ezt várja el a beszédpartner, ezt diktálja az udvarias nyelvi viselkedés szabálya.

¹ A tanulmány a Szerb Köztársaság Oktatás- és Tudományügyi Minisztériuma 178017. számú, a Kisebbségi nyelvi, irodalmi és kulturális diskurzusok Délkelet- és Közép-Európában (Diskursi manjinskih jezika, književnosti i kultura u jugoistočnoj i srednjoj Evropi) című projektum keretében készült.

A kedvező megjegyzés megnevezésére a magyar nyelvben két szavunk van, mindkettőt használjuk, de nyelvünk különbséget tesz a két szó jelentése között. A *dicséret* szóhoz általános jelentés kapcsolódik, a *bók* viszont főleg a férfiak kedveskedő, széptevő kijelentését, gesztusát jelenti. Mivel az általam vizsgált anyagból nem derül ki, hogy nő vagy férfi mondja-e a kedveskedő megnyilatkozást, a továbbiakban a *dicséret* szót használom. Szili Katalin is kutatta ezt a beszédaktust, de ő az egyszerűség kedvéért a *bók* szó mellett döntött, és tanulmányának címében is ezt a megnevezést használta (SZILI 2004; 156).

A dicséretre adott válaszok sokfélék lehetnek, és mind a magyar, mind a szerb nyelvben szép számban vannak konvencionális formák, melyek lehetővé teszik a választást. De ezek mellett a beszélő sokszor szerkeszt nem konvencionálizálódott formákat is. Kutatásom célja az volt, hogy áttekinsem, milyen stratégiákat választanak a vajdasági magyarok és szerbek különböző szituációban, és rávilágítsak a választásban megfigyelhető hasonlóságokra és különbségekre. Abból a feltevésből indultam ki, hogy más beszédaktusokhoz hasonlóan a vizsgált beszédaktusban is lehetnek hasonlóságok és különbségek, és ezek a jellemzők a stratégiák előfordulásának gyakoriságában mutatkoznak meg. A stratégiaválasztásból az is kiderül, hogy tartják-e magukat a megkérdezettek a Leech által kidolgozott udvariassági maximák egyikéhez, a szerénység maximájához. Hipotézisem szerint e téren is vannak különbségek a magyarok és a szerbek között. Arra is kitérek, hogy miként alakulnak a stratégiák az egyes életkori csoportokban. Ha ilyen lebontásban is megvizsgáljuk korpuszunk anyagát, kétféle összehasonlításra nyílik lehetőségünk: a nyelveken belül is és a két nyelv között is elemezhetjük a jellemzőket.

„Pomerantz szerint a beszédaktus legfőbb vonása, hogy a beszélőnek egyensúlyoznia kell két, a konverzációt meghatározó kötelezettség között: egyet kell értenie partnerével a konfliktus elkerülése érdekében, ugyanakkor konverzációs kötelezettség az is, hogy minimalizálja az öndicséretet. Pomerantz úgy látja, hogy a két kötelezettség feloldása három, egymást részben fedő, részben szembenálló válaszstratégia alkalmazásával lehetséges. Miles klasszifikációjában háttérbe szorul a hármass felosztás, új kategóriák bevezetésével árnyaltabbá tette a rendszert. Nála megjelenik a bók viszonzása és a teljesítmény történetére utaló kategória. Holmes taxonómiája még több stratégiatípust tartalmaz. Szili Katalin ebből indul ki, de megőrzi Pomerantz hármass felosztását. Szili 14 tagúvá bővítette az osztályozást, és Holmeséhoz viszonyítva új stratégiákat határozott meg, mert így kívánta a magyarországi anyag, néhány esetben pedig az alkategória megnevezésén változtatott” (LÁNCZ 2009; 3). A válaszok besorolásakor arra a rendszerre

alapoztam, melyet Szili Katalin dolgozott ki Holmes taxonómiájára támaszkodva (SZILI 2004; 159–163). Szili a stratégiákat és a helyzeteket, melyekben a bókra adott válaszok elhangzanak, az angol és más nyelvek adatai feldolgozásának alapján alakította ki, de változtatásokat is eszközölt. Így, ha csak részben is, lehetséges a különböző nyelvekben és kultúrákban megfigyelt nyelvi viselkedésmódok összehasonlítása.

Az alapul szolgáló stratégiarendszer három főstratégiát tartalmaz, ezek a következők: az *elfogadás*, az *elterelés* és az *egyet nem értés*. Mindháromnak vannak alkategóriái.

Az *elfogadás* stratégiái: 1. az egyetértés kifejezése (*Tudom.: Én is így gondolom.; Znam.; Znam da sam dobar.*²), 2. köszönet (*Köszönöm.; Köszí.; Hvala.; Zahvaljujem.*), 3. az öröm kifejezése (*Örülök, hogy neked is tetszik.; Hvala, drago mi je da ti se sviđa.; Baš mi je drago da tako misliš.; Milo mi je.*), 4. tréfálkozás és 5. a dicséret viszonzása (*A tiéd is szép.; Te is jól táncolsz.; Hvala, ni ti nisi loš.; Hvala lepo, i Vi ste bili dobri.*).

Az *elterelés*nek is öt alkategóriája különböztethető meg: 1. a dicséret másra háritása (*A tánc tánáromnak köszönhetem.; Nije samo moj trud.*), 2. a magyarázat (*A piacon vettem.; Jako mi se svidela, ali sam skupljala pare za nju.*), 3. az igyekezet kifejezése (*Nagyon igyekeztem.; Hvala Vam, mnogo sam se trudila za ovaj nastup...; Trudim se.*), 4. a figyelmen kívül hagyás (nincs rá példa a korpuszban) és 5. a kétkedés (*Tényleg?; Stvarno?*).

Az *egyet nem értés* négy alkategóriája: 1. a lefokozó megjegyzés (*Nem volt ez olyan jó. Jobb is lehetett volna.; Hvala, ali i nije bilo toliko skupo.; To je sa sniženja.; Ma, nisam baš zadovoljan, moglo je bolje.; Ma idi, jedva sam se izvukao.*), 2. a zavar kifejezése (*De zavarba hoztál!*), 3. a dicséret minősítése (*Ezt most komolyan mondod?; Ne morate da lažete.; Šališ se?; Pričaš gluposti.*) és 4. az egyet nem értés (*Ez nem igaz.; Hvala, ali mislim da nije tako.; Baš!*).

A korpusz feldolgozásakor e rendszerbe soroltam be a válaszokat. Egy alkategóriát kihagyhattam, mert adatközlőim nem éltek vele, ez a figyelmen kívül hagyás (az *elterelés* egyik változata). A Szili által *elterelő megjegyzés* terminust átértelmeztem, mert a lejegyzett beszédaktusokban nem arról van szó, hogy másról kezd a válaszoló beszélni, a válaszok a megdicsért tulajdonsággal, képességgel, teljesítménnyel kapcsolatosak, valamiféle indoklás a témája, tehát nem semleges információ. A kategória megnevezésén is változtattam, elhagytam az *elterelő* jelzőt.

² A példák a korpuszból valók, és nem fordítások. A példákat a következőkben (is) javítás nélkül közlöm.

A dicséretre adott válaszokat diskurzuskiegészítő kérdőívvel gyűjtöttem (vö: LÁNCZ 2009; 14). Az adatközlőknek a pontosan körülírt nyolc szituációba képzelve magukat kellett választ adniuk a dicséretre.

Az 1. szituációban a kinézetre tett megjegyzésre, a 3.-ban külső adottság megdicsérésére kellett válaszolniuk az adatközlőknek (szép a szemük). A 2.-ban és a 8.-ban képességüket (tánc tudás és előadói képesség), a 6.-ban és 7.-ben tulajdonukkal kapcsolatban tett pozitív megjegyzésre (drága bőrkabát és bútor), a 4.-ben és az 5.-ben tehetségükről nyilatkoztak elismerőleg (dolgozat, vendéglátás), és erre kellett reagálniuk az adatközlőknek.

Az adatokat 120 magyar és 106 szerb adatközlőtől gyűjtöttem, diákoktól, egyetemistáktól és felnőttektől.

1. táblázat: A főstratégiák előfordulása százalékban (N=120+106)

Sztu- ációk	FŐSTRATÉGIÁK					
	ELFOGADÁS		ELTERELÉS		EGYET NEM ÉRTÉS	
	Magyar	Szerb	Magyar	Szerb	Magyar	Szerb
1.	49,77	65,78	26,00	20,17	24,21	14,03
2.	71,35	76,00	16,08	16,00	12,56	8,00
3.	77,15	93,06	11,16	4,95	11,67	1,98
4.	49,32	54,16	12,10	5,55	38,56	40,27
5.	64,07	79,64	28,15	19,46	7,76	0,88
6.	50,23	63,79	32,53	23,27	17,22	12,93
7.	72,58	92,24	26,39	7,75	1,01	–
8.	55,56	74,52	35,96	19,10	8,37	6,36

A félkövérrel jelzett számok a legmagasabb értéket jelölik a stratégiákon belül.

A három főstratégia közül mind a magyar, mind a szerb adatközlők az elfogadás valamelyik alstratégiáját részesítették előnyben, a szerbek azonban jóval nagyobb százalékban, mint a magyarok. Az egyes szituációkban más-más arányban fordul elő ez a főstratégia. Mindkét csoport a 4. szituációban (előadói képesség) választotta legkisebb arányban. A legnagyobb arány mindkét csoport esetében a 3. szituációban látható (szép szem), a különbségek azonban igen nagyok (77,15% a magyaroknál, illetve 92,24% a szerbekenél). Ennél valamennyivel nagyobb az előfordulási arány a 7. szituációban (új bútor). Az elterelés sokkal ritkábban fordul elő, a magyaroknál a leggyakoribb a 8. szituációban (szereplés egy műsorban), az arány 35,96%,

a szerbek viszont a 6.-ban (új bőrkabát) választották többször (23,27%). A 3.-ban fordul elő legkevesebb arányban (szép szem), a magyarok azonban többször éltek a válasz e módjával, mint a szerbek (11,16%, illetve 4,95%). Az egyet nem értés majdnem minden szituációban ritkábban fordul elő, mint az elterelés. A magyaroknál a 3. és a 4. szituációban, a szerbeknél a 4.-ben gyakoribb az elterelésnél az egyet nem értés (náluk 40,27%-os az előfordulás). A 7. szituációban a szerbek nem választják, a magyarok is csak néhány-szor (1,01%). A szerbek nagyon ritkán fejezik ki egyet nem értésüket a 3. és az 5. szituációban (az utóbbiban a jó vacsorával kapcsolatos a dicséret), az előfordulási arány mindössze 1,98%, illetve 0,88%.

A három főstratégia alkategóriái közül a leggyakrabban a köszönetet választották az adatközlők, a szerbek beszédaktusainak 57,80%-ában, a magyarokéinak 35,87%-ában találjuk. A köszönet önmagában is előfordul (gyakrabban a szerbeknél), de többször választották az adatközlők az elfogadás valamelyik másik altípusával vagy a másik két főstratégia valamelyik alkategóriájával együtt, azaz a köszönet sokszor stratégialánc részeként fordul elő.

A magyar példákban nemcsak a *köszönöm* alak jelentkezik, hanem rövidített formája, a *köszi* és a *kösz* is, sőt a kicsinyítő képzős *köszike* is. A teljes és a rövidített alak is néha kiegészül a *szépen* határozószóval.

Köszönöm, én leárazva jutottam hozzá a piacon. (6. szituáció)

Köszönöm szépen. Nagyon jólesik, mivel nem vagyok egy profi szakács.
(6. szituáció)

Nem volt nagy valami, de azért kösz. (4. szituáció)

Örülök, hogy tetszett. Kösz! (6. szituáció)

Oh, hát köszike, a tied is tetszik. (3. szituáció)

Kösz szépen, te is [jól nézel ki]. (1. szituáció)

A szerb nyelvű köszönetek még változatosabban alakulnak (mindegyik szituációban előfordulnak):

Hvala na pohvali.

Hvala lepo.

Pa hvala ti lepo.

Hvala mnogo.

Hvala na komplimentu.

Hvala na lepim rečima.

Hvala od srca.

Hvala na lepom mišljenju.

Zahvaljujem.

A megterheltséget tekintve a magyaroknál a második helyen az elterelés egyik alkategóriája, a magyarázat (15,45%), a szerbeknél viszont az egyet nem értés egyik módja, a lefokozás áll (9,96%). A lefokozás a magyaroknál

2. táblázat: A főstratégiák altípusainak előfordulása százalékban

	ELFOGADÁS						ELTERELÉS				EGYET NEM ÉRTÉS			
	Egyetértés	Köszönet	Örom	Tréfa	Viszonyzás	Masra hártás	Magyarázat	Igyekezet	Kétkedés	Lefokozás	Minosítés	Zavar	Egyet nem értés	
M	9,39	35,87	5,93	0,54	8,48	2,36	15,45	5,09	0,78	10,78	1,87	0,66	2,30	
Sz	7,75	57,80	3,85	1,40	3,22	0,10	9,06	5,03	0,50	9,96	0,80	-	0,60	

M = magyar, Sz = szerb

A félkövérrrel jelzett számok a legmagasabb értéket jelölik a stratégiákon belül.

a harmadik helyen áll, de gyakoribb, mint a szerbeknél (10,78). Ezek az alkategóriák is gyakran kombinációkban fordulnak elő.

Az elfogadás altípusai közül az egyetértés sem idegen az adatközlőktől. Bár szerénytelenségnek tűnik, nemegyszer szerkesztik a beszédaktust úgy, hogy egyértelműen jelzik egyetértésüket.

Tudom. (5. szituáció)

Tudom. Ott vettem. (6. szituáció)

Tudom! Finomat főzök. (5. szituáció)

Tudom, de azért kösz. (1. szituáció)

Hát igen. Sokat gyakorolok. (2. szituáció)

Köszönöm, tudom. (2. szituáció)

Köszönöm. Tudom! (3. szituáció)

Kösz, tudom. (7. szituáció)

Znam. (a 2., az 5. és a 7. szituációban is)

Znam da sam dobar. (8. szituáció)

Hvala, znam. (3. szituáció)

Sasvim očekivano. (8. szituáció)

Znam, zato sam kupio. (6. szituáció)

A viszonzás kifejezése nem jellemző a szerbekre, a magyarok beszédaktusai valamennyivel többször tartalmazzák.

Köszönöm! De tök fáradt vagyok! De te is jól nézel ki. (1. szituáció)

Köszönöm, de azért te sem vagy rossz. (2. szituáció)

Ezt már sokan említették. A tiéd se kutya. (3. szituáció)

Kösz, de biztos, hogy te is nagyon jól főzöl és te is megtudod csinálni. (5. szituáció)

Kösz. A te szobád bútorja is szép. (8. szituáció)

Hvala, takode. (1. szituáció)

Hvala, ti takode. (3. szituáció)

Hvala. I meni se dopada tvoja soba. (7. szituáció)

A fenti példákból látható, hogy az adatközlők a köszönetet kombinálják az egyetértéssel és a dicséret viszonzásával. De van, amikor az elterelés (magyarázat) vagy az egyet nem értés (lefokozás vagy minősítés) követi. Ezek a választípusok köszönet nélkül is alkotnak stratégialáncot.

Az elfogadás másik alkategóriája, az öröm is állhat önmagában vagy stratégialánc részeként:

Örülök, hogy tetszett. (4. szituáció)

Igazán örülök! Kösz! (1. szituáció)

Örülök, hogy izlett, igyekeztem. (5. szituáció)

Köszönöm! Örülök, Hogy tetszik. Idén ez a kedvenc színem. Illik a szobához. (7. szituáció)

3. táblázat: A magyar és a szerb adatközlők válaszszerkeztikai szituációk és életkor szerint (N=120 + 106)

Sztuáció	ELFOGADÁS						ELTERELÉS				EGYET NEM ÉRTÉS			
	Egyetértés	Köszönet	Öröm	Tréfa	Viszonyas	Másra hártas	Magyaraztat	Igyekzet	Kétkedés	Lefokozás	Minosítés	Zavar	Egyet nem értés	
1. szit. külső tulajd.	D	3,23 2,50	93,54 62,50	- -	- -	25 6	- -	58,06 22,50	3,22 2,50	3,22 -	12,90 2,50	- -	6,45 -	
	E	6,25 7,67	62,50 53,84	- -	- -	10,41 15,38	- -	45,83 11,53	4,16 -	4,16 -	22,91 -	8,33 -	20,83 1,63	
	F	- 6,25	70,73 50,00	9,7 -	- -	4,87 -	- -	9,75 16,66	17,07 -	3,22 2,08	14,39 16,60	- -	17,07 6,25	14,63 6,25
2. szit. készség: tánc	D	6,45 4,08	74,19 59,18	1,22 2,04	- -	48,38 12,24	3,22 -	3,22 -	6,45 -	- -	19,35 12,24	- -	9,67 -	
	E	20,83 18,18	79,16 60,60	2,08 -	2,00 -	25,00 6,06	2,08 -	16,66 3,03	- 9,09	2,08 -	10,41 3,03	2,08 -	4,16 -	
	T	9,75 9,52	58,53 54,76	4,87 -	2,43 2,38	9,75 -	2,43 -	31,70 16,66	9,75 7,14	- 2,38	7,31 2,38	- -	7,31 2,38	

7. szit. tulajdon: bútor	D	41,93 18,18	74,19 69,61	3,22 6,81	— —	6,45 2,27	16,10 —	19,35 2,27	— 4,54	— —	3,22 —	— —		
	E	60,41 17,85	75,00 67,85	10,41 7,14	6,25 —	1,94 7,14	1,45 —	31,25 —	6,25 —	— —	— —	— —		
	F	18,51 13,63	41,46 61,36	24,39 9,09	2,43 2,27	2,43 —	2,43 —	2,43 —	36,58 2,27	9,75 11,36	— —	— —	— —	
8. szit. készség: előadás	D	9,67 —	80,64 69,61	9,67 5,76	— —	9,67 3,84	9,67 —	32,25 9,61	9,67 15,38	— —	3,22 —	6,45 5,76	— —	
	E	4,16 16,27	72,91 58,13	16,66 —	— —	2,08 4,65	4,16 —	43,75 4,65	14,58 9,30	2,08 —	— —	16,66 6,97	— —	
	F	— —	65,85 61,53	9,75 9,61	— —	4,87 —	7,31 1,92	7,31 —	39,02 5,76	17,07 13,46	— —	— 1,92	2,43 5,76	— —
Összes (1650 +993 n)%-ban		9,39 7,75	35,87 57,80	5,93 3,85	0,54 1,40	8,48 3,22	2,36 —	15,45 9,06	5,09 5,03	0,78 0,50	1,87 0,80	10,78 9,96	0,66 —	2,30 0,60

D = diákok, E = egyetemisták, F = felnőttek. A felső sorban a magyar, az alsóban a szerb adatok találhatóak. A félkövérrel jelzett számok a legmagasabb értéket jelölik az alkategórián belül.

Hvala, drago mi je što vam se dopada. (5. szituáció)

Hvala, dugo sam se pripremala i drago mi je da su rezultati evidentni!
(8. szituáció)

Hvala lepo, radujem se što ste bili zadovoljni. (5. szituáció)

Hvala, drago mi je, mada nisam imala takav utisak. (8. szituáció)

Szili Katalin a magyar adatokat elemezve arra a következtetésre jutott, hogy a dicséret tárgya erősen befolyásolja a választott stratégiákat, azaz másként válaszol a beszélő a külsejére tett megjegyzésre, mint a megdicsért teljesítményére. Ha külsőnket érinti a bók, sejtjük, hogy túlzásról lehet szó, azért rutinszerűen válaszolunk, megköszönjük, esetleg elhárítjuk. Ha fizikai adottságunkról van szó, kényelmetlen lehet számunkra a dicséret, és igyekszünk úgy válaszolni, hogy ezáltal valahogy kikerüljünk a kellemetlen helyzetből. A készség vagy képesség megdicsérése is többféle választ hívhat elő, amelyben benne lehet, hogy tisztában vagyunk azzal, hogy vagy velünk született tulajdonságról van szó, vagy teljesítményünk mögött munka áll, és mások segítségével is számolni kellene. Mégis, és ez a fenti példából látható, különböző helyzetekben azonos vagy hasonló stratégiával vagy azok kombinációjával éltek az adatközlők. Voltak olyanok is, akik ugyanolyan választ adtak az egymástól igencsak eltérő helyzetekben, például egyszerűen megköszönték a dicséretet vagy örömeiket fejezték ki.

A fenti táblázat egy-egy mezőjében együtt látjuk a magyar és a szerb adatközlők beszédaktusainak arányát. Néhány hasonlóságra és különbségre érdemes kitérnünk. Az 1. szituációban nincsenek nagy különbségek az egyetértés stratégiájában a diákok és az egyetemisták között, a magyar felnőtteknél nincs adat, a szerbek azonban kifejezik egyetértésüket. A 2.-ban egy-egy korcsoporton belül a két nyelvben nincsenek nagy különbségek, a korcsoportok között azonban vannak, ugyanis leginkább az egyetemisták válaszai ilyenek, legkevésbé a diákok feleleteiben van egyetértés. A 3.-ban nagyok a különbségek a magyarok és a szerbek válaszai között, a szerb válaszolóknál sokkal kisebb az egyetértés előfordulása. A legfeltűnőbb a különbség a diákoknál. A 4.-ben a szerbek nem választották az egyetértést, az 5.-ben a diákoknál nincs adat erre a stratégiatípusra, a 6.-ban az egyetemisták és felnőttek adatainak aránya érdekesen alakul, a magyar egyetemisták és a szerb felnőttek adatainak aránya a nagyobb, a 7.-ben szintén a magyar egyetemisták értenek gyakrabban egyet a dicsérettel. A 8.-ban sem a magyar, sem a szerb felnőttek nem választották az egyetértést, és a szerb diákok sem, a szerb egyetemisták viszont gyakrabban, mint a magyarok.

Az elfogadás másik típusa, a köszönet legtöbbször a magyar diákoknál fordul elő, mégpedig az 1. szituációban. Ebben a szituációban az egyetemisták között nincs nagy különbség az arányokban, annál nagyobb viszont

a felnőtteknél. A szerb felnőttek megnyilatkozásaiban kevesebb a köszönet, mint a magyarokéban. Ugyanez látható a 2.-ban is, azzal, hogy a diákok és az egyetemisták gyakrabban köszönik meg a dicséretet, mint a felnőttek. A 3.-ban viszont a szerb adatközlők mindhárom csoportjában nagyobb a köszönet aránya, a felnőttek köszönetének aránya csökkent a másik két korcsoporthoz viszonyítva. A többi szituációban is vannak eltérések a választásban. Még egy adatot kiemelnék: a 7.-ben a felnőttek két csoportja köszöneteinek aránya között alig van különbség.

Az öröm kifejezése az első szituációban nem jellemző, a szerbek a szituációk nagyobb részében nem választották, ahol viszont igen, kisebb arányban, mint a magyarok. A fiatalabbaknál többször előfordul, mint a felnőtteknél.

A tréfa nem jelenik meg minden szituációban, a diákok válaszaire nem jellemző, inkább a másik két korcsoport él vele, a 3.-ban a szerbek válaszaiban volt rá legtöbb példa.

Érdekesen alakult a viszonzás. Azt várnánk, hogy a felnőttek udvariasságának egyik megnyilvánulásaként gyakrabban előfordul majd, de nem így alakult, a diákok és az egyetemisták többször választják, közülük is inkább a magyarok, bár van olyan helyzet, melyben a szerbeknél nagyobb az előfordulása (például az 1.-ben és a 7.-ben az egyetemistáknál).

Az elterelés főkategórián belül a másra hárítás nem hasonlítható össze, ugyanis a szerbeknél egyik korcsoport sem szerkesztette bele a válaszokba, kivétel a 8. szituáció, amelyben néhány felnőttél volt rá példa. De megjegyezhetjük azt is, hogy az 1. szituációban – a szituáció jellegéből következően egyáltalán nem fordul elő, a 4.-ben is csak a magyar diákoknál.

A magyarázat gyakori típusú stratégia, előfordulási aránya azonban minden szempontból eltérő. Az 1.-ben a diákoknál és egyetemistáknál fordul elő nagyobb arányban, és a magyaroknál jóval nagyobb a százalékszám, mint a szerbeknél. A felnőtteknél a szerbek fűznek nagyobb arányban magyarázatot a dicsérethez. A 2.-ban a szerb diákok nem magyarázzák a tényt, az egyetemisták igen, de nem nagy arányban, a felnőtteknél növekszik a számarány, ez a szám a magyaroknál a nagyobb. A 3.-ban a szerb diákoknál nincs rá adat, a felnőtteknél a két csoport között alig van különbség, az egyetemistáknál viszont jócskán eltérnek a számok, a magyaroknál majdnem azonos az előfordulás, mint a felnőtteknél. A szerb diákok a 4.-ben sem választották, a másik két korcsoportban a különbségek inkább a két nyelvben vannak, és nem az életkori csoportokon belül. Az 5.-ben a szerb egyetemisták nem választották, a diákok pedig nagyobb arányban éltek vele, mint a felnőttek. A másik három szituációban a magyarázatok számát illetően nagyobbak a különbségek a két nyelv között, mint az életkori csoportok között.

Az igyekezet hangsúlyozásában nemcsak szituációnként vannak különbségek, hanem a két nyelv és az életkor szerint is. A kétkedés igen ritka, és csak az 1.-ben és az 5.-ben fordul elő a felnőttek mindkét csoportjában. A dicséret ilyen megítélése, egyáltalán értékelése valamennyivel gyakoribb a magyaroknál. A másik két korcsoportban és a felnőtteknél a többi helyzetben néhány kivétellel csak a magyaroknál volt rá adat.

Az egyet nem értés főkategórián belül a lefokozás a leggyakoribb, és a diákokra inkább jellemző, mint a másik két korcsoportra. A szerbek válaszaiban ritkábban fordul elő. A minősítésben is vannak különbségek az életkor szerint is, ez abban is megnyilvánul, hogy egy-egy csoport inkább más stratégiát választ. A zavar kifejezése nem jellemző stratégia, a szerbek ilyen érzelmet nem jegyeztek le, a magyaroknál a 3.-ban a felnőttek többször szerkesztették bele a megnyilatkozásba, mint az egyetemisták. Az egyet nem értés alkategória terén is van kisebb-nagyobb különbség a két nyelv és az életkor szerint az egyes helyzetekben.

A nyelvi tevékenységet az udvariasság is irányítja. A Leech által megfogalmazott udvariassági elvet több maxima fejt ki: a Tapintat, a Nagylelkűség, a Megerősítés (jóváhagyás), a Szerénység, az Egyetértés, az Együttérés és a Fatikus maxima. A stratégiákra rávetíthetünk közülük négyet.

Az elfogadás változatai az Egyetértés maximának felelnek meg, de mivel a viszonzásban megerősítés és tapintat egyaránt van, célszerű külön kezelni. Az elutasítás stratégiatípusai megfeleltethetők a Szerénység maximájának. A két maxima viszonyából látható, mi irányítja válaszolásuk során azokat, akik dicséretet kapnak, és válaszolnak rá.

4. táblázat: az Egyetértés és Szerénység maximájának viszonya

	Egyetértés		Szerénység		Megerősítés és tapintat		A Szerénység viszonya az Egyetértéshez	
	M	Sz	M	Sz	M	Sz	M	Sz
1.	96	69	56	16	15	6	-42	-53
2.	107	87	25	10	31	8	-82	-77
3.	122	83	23	*2	28	11	-99	-81
4.	97	78	86	58	13	–	-11	-20
5.	97	90	16	*1	33	–	-81	-89
6.	95	74	36	15	7	–	-59	-59
7.	135	104	*2	–	7	3	-133	-104
8.	107	113	16	10	6	4	-91	-103

A félkövérrel jelzett számok a legmagasabb, a csillag (*) pedig a legalacsonyabb és egyben a legfeltűnőbb értékeket jelöli a csoportokon belül.

Mindegyik szituációban az egyetértés értéke a magasabb, de a szerénység csökkenti ezt az értéket. A magyarok a 7., a szerbek a 8. szituációban vállalják legnagyobb számban a pozitív értékelést, de a magyarok valamenynyivel gyakrabban. Ugyanezt tapasztaltuk a 3.-ban is. A 2.-ban és a 8.-ban egyforma értékkel volt jelen az egyetértés. A szerbek beszédaktusaiban a 8. szituáció kivételével kisebb értéket mutat az egyetértés, mint a magyaroknál. A szerénység kifejezése egyik csoport esetében sem éri el az egyetértés beszédaktusaiban látható előfordulások számát. A szerénység a 4. szituációban a legkifejezettebb mind a magyaroknál, mind a szerbeknél, de ebben a szituációban csakúgy, mint a többiben, a különbségek az értékek között igen nagyok. Érdekes, hogy két szituációban a szerbeknél, a 3.-ban és az 5.-ben mindössze két, illetve egy adat van, a 7.-ben viszont egy sem (igaz, az utóbbiban a magyarok is mindössze kétszer szerkesztették úgy a választ, hogy abból a szerénység látsszék). A különbségek tehát szituációnként eltérőek. Az adatok alapján megállapíthatjuk, hogy a megkérdezett szerb adatközlőknél a szerénység nagyobb foka figyelhető meg, mint a magyar adatközlőknél. A megerősítés és a tapintat a magyaroknál sokkal kifejezettebb, mint a szerbeknél (náluk három szituációban egyáltalán nem jelenik meg). A Szerénység viszonya az Egyetértéshez minden szituációban mindkét csoportnál negatív értékkel jellemezhető, és minél nagyobb ez a szám, annál kifejezettebb az Egyetértés, és kevésbé jellemző a Szerénység maximájának a betartása. A szerénység akkor a legkifejezettebb, amikor az előadás/beszámoló megtartását dicsérték meg, a külalak dicséretet is kifejezett, de ha az új bútort, valamint a műsorban szereplést dicsérik, az adatközlők igencsak szerénytelenek. Az összesítés szerint a kapott válaszok alapján pedig azt mondhatjuk, hogy a magyar adatközlők kevésbé szerények, mint a szerbek.

Egy-egy megnyilatkozás jól szemléltetheti, hogyan hozzák egyensúlyba a beszélők az Egyetértés és a Szerénység maximáját:

Köszönöm, jólesik a dicséret, de nekem erről más a véleményem. (4. szituáció)

Köszönöm, de ez a beszámoló még javításra szorul. (4. szituáció)

Köszönöm szépen, túlzás lenne ezt állítani egy ilyen nap után. De nagyon kedves vagy. (1. szituáció)

Hvala svima na čestitkama – ali mogla sam i malo bolje. (4. szituáció)

Hvala ali svestan sam da nije najbolje. (4. szituáció)

Hvala, mada mislim da preterujete. (8. szituáció)

Szili Katalin írja, hogy a dicsérettel foglalkozó szerzők egy része szerint ez a beszédaktus alkalmas a kultúrák között meglévő különbségek érzékel-

tetésére. Esetünkben két kultúra él együtt, egymás mellett. Nem csoda tehát, hogy a dicséretre adott válaszokban nemcsak különbségek, hanem hasonlóságok is vannak.

Irodalom

- LÁNCZ Irén (2009): Vajdasági magyar beszélt nyelvi vizsgálatok: a dicséretre adott válaszok. *Hungarológiai Közlemények*, 4. 1–15.
- NYOMÁRKAY István (1998): A nyelvhasználat udvariassági stratégiái. *Magyar Nyelvőr*, 3. 277–283.
- SÍKLAKI István (1995, szerk.): A szóbeli befolyásolás alapjai I–II. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- SZILI Katalin (2004): Tetté vált szavak. A beszédaktusok elmélete és gyakorlata. Tinta Könyvkiadó, Budapest

COMPLIMENT RESPONSES IN HUNGARIAN AND SERBIAN

Responses to praise belong to the expressive category of utterances, and together with praise constitute a pair. If people make a favourable comment on their partners' physical appearance or any kind of achievement, the person receiving the praise has to react to it; the response is obligatory since the person who uttered the praise expects it, and also, because it is dictated by the rules of language behaviour. The praised person either accepts or rejects the praise, but it can be also avoided. Which of these main types of strategy is chosen is influenced by several factors, for example, the object of the praise and the age of the person praised. This study shows, covering the subcategories of the main categories as well, what the similarities and the differences are between the strategies chosen by Hungarians and Serbs in Vojvodina, which of the strategies or strategy combinations are favoured by the members of the two language community, and what the relations are between their agreement and modesty.

The author started from the assumption that, just like in the case of other speech acts, there may also be similarities and differences in the analysed speech act in the two languages, as well as between the speakers of the various age groups. In order to compile the corpus the author used a discourse completion task. There were 120 Hungarian and 106 Serbian informants including pupils, university students and adults. The data confirmed the author's assumption: the Hungarians and Serbs in their answers within a given situation used either the same or different strategies, and there were agreements and differences regarding their ages as well. The data also revealed that in the case of Hungarian informants a lesser degree of modesty was observed than in the case of Serbian informants.

Keywords: praise, compliment, situation, strategy, combination of strategies, rejection, agreement, affirmation, modesty.

REAKCIJE NA POHVALE U MAĐARSKOM I SRPSKOM JEZIKU

Reakcija na pohvale je govorni čin koju ubrajamo među ekspresive. Ona čini celinu sa susednim parom – pohvalom. Kada neko dà pozitivan komentar na slušaočev fizički izgled ili neki njegov uspeh, osoba koja je dobila pohvalu mora da reaguje. Odgovor ne sme da izostane, jer to očekuje onaj koji hvali, i jer to diktira pravilo jezičkog ponašanja. Osoba koja je hvaljena može da prihvati pohvalu, da je odbije, ali može da odabere i čin izbegavanja. Više faktora utiče na izbor tipa strategije, na primer, predmet pohvale, kao i starosna dob. Tema ovog rada je prikazivanje sličnosti i razlike između odabira strategija vojvodanskih Mađara i Srba. Posle predstavljanja podkategorija navedenih strategija, biće reči o tome kojim strategijama ili njihovim kombinacijama daju prednosti članovi navedenih jezičkih zajednica, kao i kakve reakcije postoje prilikom izbora između uzajamne saglasnosti i skromnosti.

Autor polazi od pretpostavke da – poput drugih govornih činova – i kod reakcija na pohvale postoje sličnosti i razlike u mađarskom i srpskom jeziku. Na razlike utiče i starosna dob. Korpus je sakupljen pomoću diskursnih upitnika koji su popunili 120 Mađara i 106 Srba – đaka, studenata i odraslih osoba. Podaci su opravdali postavljene hipoteze: postoje i sličnosti i razlike u odabiru strategija, što iz ugla dvaju jezika, što iz ugla starosne dobi. Podaci su otkrili da je stepen skromnosti kod anketiranih Mađara nešto manja od govornika srpskog jezika.

Ključne reči: pohvala, kompliment, situacija, strategija, kombinacije strategija, odbijanje, sloga, utvrđenje, skromnost.

A kézirat beérkezésének időpontja: 2013. 04. 10.

Közlésre elfogadva: 2013. 05. 10.

UTASÍTÁS

a kéziratok formai kialakításához

Kérjük a *Hungarológiai Közlemények* szerzőit, hogy kéziratuk kialakításakor és benyújtásakor az alábbi elvekhez tartsák magukat:

- A folyóiratban nem jelentethető meg másutt már publikált szöveg, sem más folyóiratokban, kiadványokban hasonló cím alatt megjelent szöveg módosított változata.
- Az a szöveg jelentethető meg, amely legalább két pozitív recenziót (lektori véleményt) kapott (a recenzenseket/lektorokat a szerkesztőség kéri fel).
- Ha a tudományos munka projektumi kutatás keretében készült, a szöveg első oldalának alján, lapalji jegyzetben fel kell tüntetni a projektumi kutatást támogató intézmény teljes hivatalos megnevezését és a projektum számát (l. ennek a számnak a szövegeiben).
- Tudományos tanácskozáson elhangzott szöveg esetében úgyszintén a szöveg első oldalának alján, lapalji jegyzet formájában fel kell tüntetni a tanácskozás címét, az ezt szervező intézmény megnevezését, székhelyét, valamint a tanácskozás megtartásának színhelyét és időpontját.
- Kívánatos, hogy a szöveg címében kulcsfogalmak szerepeljenek. Ha a cím ilyen fogalmakat nem tartalmaz, tanácsos alcímben pontosítani a szöveg tárgyát.
- A szöveghez tartozhatnak lapalji jegyzetek, ezek azonban nem helyettesítik az irodalomjegyzéket.
- A tanulmányok szövegét elektronikus formában (Word formátum, Times New Roman betűtípus) kell a szerkesztőség (hungar@ff.uns.ac.rs) vagy a főszerkesztő (evatoldi@eunet.rs) elektronikus postacímére eljuttatni.

*

Részletes szerkesztési utasítások:

Az egész szöveget egységesen 12 pontos betűnagysággal, Times New Roman betűtípussal, 1-es („szimpla”) sorközzel kérjük írni, kivéve a rezümét és a kulcsszavakat, melyek 10 pontosak, valamint a közcímeket, melyek 14 pontosak (az utóbbiakat *dőlt – kurzív – betűvel*).

A kézirat elején az alábbi adatok feltüntetése szükséges:

Hungarológiai Közlemények év/szám. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék
Papers of Hungarian Studies év/szám. Faculty of Philosophy, Novi Sad

A SZERZŐ NEVE (rang nélkül, verzál betűvel)

A szerzőt foglalkoztató intézmény neve

Székhelye (vagy a szerző laccíme)

A szerző elektronikus elérhetősége

Pl.:

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
xxxxx@yyyyyy

A SZÖVEG CÍME (verzál)

Ha van: *A szöveg alcíme* (kurzív)

Rövid tartalmi összefoglaló, tompán (behúzás nélkül), bekezdések nélkül (10-es betűnagyság, normál, 1-es – „szimpla” – sorköz, legfeljebb 15 sornyi).

Kulcsszavak: (10-es betűnagyság, normál, 1-es sorköz, legfeljebb 10).

A dolgozat főszövege: 12-es betűnagyság, normál, 1-es – „szimpla” – sorköz. Maximális terjedelem: egy szerzői ív (30 000 leütés, szóközökkel).

A szövegben (a lapalji jegyzetekben is) pontosan kell jelölni a kis- és nagykötőjeleket, illetve a gondolatjeleket (l.: egy-egy; 1914–1918; a regény – minden más vonatkozásban – megfelelni igyekszik...). Évszázadok jelölésekor javasolt az arab számok használata (20. századi).

Az új bekezdéseket sorvégi „enterrel” hozzuk létre, a behúzásokat pedig az Eszközök menü Formátum, Bekezdés, Első sor paranccsal. Kérjük a tabulátorok és a sor eleji szóközök mellőzését.

A közcímek (középre zárva, 14-es nagyság, kurzív)

(*számozás nélkül*), a művek címe, valamint a kiemelések dőlt (kurzív) betűkkel írandók. A közcímek alatt egyéb alcímek is sorakozhatnak, középre zárva, kurzívval, a bekezdés betűnagyságával (12-es).

A címekhez és kiemelésekhez járuló todalékokat közvetlenül a cím, illetve a kiemelés után kell írni normál szedéssel (a *Bánk bánnal*, ebben a *dalban*...). A szerzői kiemelések jelölése zárójelben történik (kiemelés tőlem).

A jegyzeteket lapalji jegyzet (lábjegyzet) formájában kell feltüntetni, a szövegszerkesztő program „Beszúrás”/”Insert” parancsának felhasználásával. Lábjegyzetben kommentárt, főszöveghez társuló megjegyzéseket közölhetünk.

Az idézetek leelőhelyét magában a főszövegben jelöljük, pl. (PROPP 1983), vagy oldalszámmal: (PROPP 1983; 26).

Kiadás(ok)

KEMÉNY István (2001): *Hideg. Versek (1996–2001)*. Palatinus, Bp.
PÉTERFY Gergely (2008): *Halál Budán*. Kalligram, Pozsony

Irodalom

Könyv

FORSTER, E. M. (1999): *A regény aspektusai*. Ford. Szili József. Helikon Kiadó, Bp.
HOPPÁL M. – JANKOVICS M. – NAGY A. – SZEMADÁM Gy. (2000): *Jelképtár*.
Helikon Kiadó, Bp.

- HORVÁTH Györgyi (2007): Nőidő. A történeti narratíva identitásképző szerepe a feminista irodalomtudományban. Léda Könyvek. Kijárat Kiadó, Bp.
- KULCSÁR SZABÓ Ernő (1998): A megértés alakzatai. Csokonai Kiadó, Alföld Könyvek, Debrecen.
- KULCSÁR SZABÓ Ernő (2000): Irodalom és hermeneutika. Akadémiai Kiadó, Bp.
- SÍKLAKI István, szerk. (1995): A szóbeli befolyásolás alapjai I–II. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- SZILI Katalin (2004): Tetté vált szavak. A beszédaktusok elmélete és gyakorlata. Tinta Könyvkiadó, Bp.

Gyűjteményes kötetben megjelent tanulmány

- RICOEUR, Paul (1999): Emlékezet – felejtés – történelem. = Narratívák 3. A kultúra narratívái. Szerk. és a szövegeket gondozta: Thomka Beáta. Kijárat Kiadó, Bp., 51–68.
- SZEGEDY-MASZÁK Mihály (1998): Fordítás és kánon. = Sz.-M. M.: Irodalmi kánonok. Csokonai Kiadó, Debrecen, 47–70.

Folyóirat-publikáció

- NYOMÁRKAI István (1998): A nyelvhasználat udvariassági stratégiái. Magyar Nyelvőr, 3. 277–283.
- ZÍZEK, Slavoj (2009): Liberális utópia. Ford.: Szügyi Edit. Híd, 9. 121–130.

Elektronikus forrásművek

- BALASSA Péter (1980): A forrásmű címe. Kiadó, Kiadás helye vagy Folyóirat, szám., 24–62. URL: <<http://teljes webcím...> (zárójelben a hozzáférés ideje).

(Megjegyzés: Egyenlőségjelet csak kötetekre való hivatkozáskor használunk, folyóiratforrások esetében nem.)

A bibliográfiai adatok fenti jelölésmódja érvényes a lábjegyzetre vonatkozóan is. Ez utóbbiak jegyzetapparátusában sem a hivatkozott szerzők családnevének, sem művük címének feltüntetésekor nem ajánlott a dőlt (kurzív) betűk vagy a verzál írásmód (csupa nagybetű) alkalmazása.

Idegen nyelvű kiadványokra való hivatkozáskor a bibliográfiai adatok élén a szerző családneve áll első helyen, utána vesszővel elválasztva következik utóneve (l.: RICOEUR, Paul). Nemcsak a mű címe, hanem a kiadó neve, illetve a kiadás helye is idegen, eredeti nyelven írandó.

Kérjük a szerzőket, hogy kéziratuk beküldése előtt ellenőrizzék szövegük helyesírását, nyelvhelyességét, a jelölések pontosságát és következetességét, a közcímek következetes alkalmazását, valamint korrigálják a gépelési hibákat. A nyelviileg helyesírásilag gondozatlan kéziratokat, valamint azokat, amelyek nem tartják be az itt feltüntetett szerkesztői utasításokat, kénytelenek leszünk átdolgozásra javasolni.

A Hungarológiai Közlemények szerkesztősége

2013 DEC. 18

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK
HUNGAROLOŠKA SAOPŠTENJA
PAPERS OF HUNGARIAN STUDIES

Szerkesztőség
Redakcija
Editorial Office

Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost
21000 Novi Sad, Ul. dr Zorana Đinđića 2
Tel.: (+381 21) 458-673, e-mail: hungar@ff.uns.ac.rs
<http://scindeks.ceon.rs>

Műszaki előkészítés: Csernik Előd, tel.: 063/744 27 02

Készült a KriMel Nyomdában Budiszaván 2013-ban
(Štamparija KriMel, Budisava)

Példányszám: 200

CIP – A készülő kiadvány katalógizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

821.511.141+811.511.141

HUNGAROLÓGIAI Közlemények = Hungarološka saopštenja = Papers of Hungarian Studies : az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének folyóirata / főszerkesztő Toldi Éva. – 8. évf., 26/27. sz. (1976)–.– Újvidék : Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, 1976–.– 24 cm

Háromhavonta. – A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei folytatása

ISSN 0350–2430

COBISS.SR-ID 17698

ISSN 0350-2430

9 770350 243006